

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

**İBNU'L-HANBELÎ VE "KAFVU'L-ESER Fİ SAFVİ ULÛMÎ'L-ESER"
İSİMLİ ÇALIŞMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Abudusalamu TEKLİMAKAN

Çorum 2016

**İBNU'L-HANBELÎ VE “KAFVU'L-ESER Fİ SAFVİ ULÛMİ'L-ESER” İSİMLİ
ÇALIŞMASI**

Abudusalamu TEKLİMAKAN

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kadir GÜRLER

Çorum 2016

KABUL VE ONAY

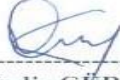
Abudusalamu TEKLİMAKAN tarafından hazırlanan “İbnu'l-Hanbelî ve “Kafful Eser” İsimli Çalışması” başlıklı bu çalışma, 13/05/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mahmut KAVAKLIOĞLU (Başkan)

İmza

Prof. Dr. Kadir GÜRLER (Danışman)

İmza

Yrd. Doç. Dr. Salih KESGİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (13/05/2016)

Abudusalamu TEKLİMAKAN

ÖZET

TEKLİMAKAN, Abudusalamu, İbnu'l-Hanbelî Ve “Kafvu'l-Eser Fi Safvi Ulûmi'l-Eser” İsimli Çalışması, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2016.

Hadis usûlü ilmini inceleyen araştırmacıların dikkatle baktığında nazarlarından kaçmayacak olan hususlardan biri, klasik hadis usûlü kaynaklarının en belirgin olanlarının Şâfiîler tarafından kaleme alındığıdır. Bu nedenle de hadis usûlü kaynaklarının Şâfiîler tarafından telif edildiği ve diğer mezhep mensuplarının katkılarının az olduğu şeklinde bir kanaat hâsıl olmuştur. Bu bağlamda biz, Hanefîlerin Hadis Usûlü ilmine yapmış oldukları katkıları ortaya çıkartmak amacıyla bu tezi hazırladık.

Tezimiz; önsöz ve sonuç bölümü haricinde giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde hadis usûlü ilminin tanımı, ortaya çıkışı, hadis usûlü hakkında yapılan en bariz çalışmalar, hadis usûlü kaynaklarının müelliflerinin fikhî görüş ve mezhepleri gibi konular ele alınırken, Hanefîlerin hadis usûlü ilmine olan katkılarına kısaca bir giriş de yapılmış ve bu kapsamda Hanefîlerin hadis usûlünü ele alış tarzları tanıtılmıştır.

Birinci bölümde hadis usûlü kaynaklarına yeni bir eser katmış olan Hanefî âlimlerinden İbnu'l-Hanbelî ele alınmış; hayatı, ailesi, hocaları, talebeleri ve ilmî çalışmaları araştırılmıştır. İkinci bölümde ise, hanefîlerin hadisçilere muhalefet etmiş olduğu hadis usûlü konularına ve hanefîler tarafından hadis usûlüne yapılmış katkılara yer verilmiştir. Tezimizde bu konuları hanefîlerin ana kaynakları mahiyetinde olan eserlere muracaat ederek hanefîbakış açısını açıklamaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimler: İbu'l-Hanbelî, Kafvu'l-eser, Hadis usulü, Hadis, Hanefîler.

ABSTRACT

TEKLİMAKAN, Abudusalamu, İbnu'l-Hanbelî And His Being And Time "Kafvu'l-Eser Fi Safvi Ulûmi'l-Eser", (Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2016.

Researchers studying the science of Hadith methodology if look at carefully one of the issues that will not escape from the evil eyes is the most significant of classic style hadith sources such as "Al-Muhaddisul-Fasil", Mukaddime of Ibn al-Salah, the basic resources penned by Shafii. Therefore, it is believed that the sources of hadith procedure are copyright by Shafiis, the other denominations have been though few contributions, but there was no contribution of Hanafis. To prove that this thought is not correct and in order to reveal the Hanafi tradition that made a great contribution to the science of Hadith procedure, we worked on this subject as a thesis.

This thesis, except the preface and the conclusion part, consists introduction and two parts. In the introduction, definition of the science of Hadith procedure, it's emergence, the most obvious studies about the method of Hadith, fiqh opinions and sects of Hadith procedure resources of authors, such as issues when discussing, also made a brief introduction to the contributions of Hanafi in the science of Hadith procedure and in this scope, Hanafi tradition used to handle styles of Hadith procedure are introduced.

In the first part, Ibn al-Hanbali who have added a new book fold to the sources of Hadith procedure from Hanafi scholars is described. Ibn al-Hanbali lived in the 10th century Hijri, as well, in the 15th century, the period of transition of Islamic caliphate from the Abbasids to the Ottoman, the periods of Ottoman Empire Yavuz Sultan Selim and his son Kanuni Sultan Suleyman Han. Ibn al-Hanbali's living period is a period known as the golden age of the Ottoman Empire. In the first part, Ibn al-Hanbali's life, his family, teachers, students and scientific studies have been searched.

Key words: İbnu'l-Hanbelî, Kafvu'l-Eser, Hadith methodology, Hadith, Hanefi.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	iv
ÖNSÖZ	v

GİRİŞ

HADİS ÜSÛLÜ EDEBİYATI

1. Hadis Usûlü Edebiyatının Doğuşu	1
2. Hadis Usûlü Kaynakları ve Yazarları	4
3. Hadis Usûlü Yazarlarının Mezhepleri	9
4. Hanefilerin Değindiği Bazı Hadis Usûlü Meseleleri	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-HANBELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI15

1. İBNU'L-HANBELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM.....	15
1.1. İbnu'l-Hanbelî'nin Yaşadığı Dönemin Siyasal Durumu	15
1.2. İbnu'l-Hanbelî'nin Yaşadığı Dönemin Kültürel ve İlmî Durumu.....	16
2. İBNU'L-HANBELÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ	18
2.1. İsmi ve Künyesi	18
2.2. Doğumu ve Vefatı	18
2.3. Ailesine Mensup İlim Adamları	19
2.4. Hocaları	20
2.5. Talebeleri	26
2.6. Eserleri.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

KAFVU'L-ESER FÎ SAFVİ ULÛMÎ'L-ESER

1. KİTAP HAKKINDA GENEL TEKNİK BİLGİLER.....	36
1.1. Kitabın Künye Bilgileri	36
1.2. Yazılış Amacı	36
1.3. Kitabın Hadis Usûlü Edebiyatındaki Yeri	37
1.4. Kitabın Hazırlanmasında İzlenen Yöntem: İhtisâr	38
1.4.1. İhtisâr Kavramı	38

1.4.2. Kitabın İhtisârının Amaç ve Nedeni	39
1.4.3. Kitabın İhtisârında İzlenen Yöntem	39
1.5. Anahatlarıyla Kitabın Özellikleri	40
2. KİTABIN MUHTEVASININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	41
2.1. Mütevâtir Hadis	42
2.1.1. Hadisçilerin Mütevâtir Tanımı	42
2.1.2. Hanefîlerin Mütevâtir Tanımı.....	43
2.1.3. Mütevâtir Konusunda Hanefî ve Şâfiî Yaklaşımların Mukayesesi	43
2.2. Meşhûr ve Âhad Hadis	44
2.2.1. Meşhûr Hadis.....	44
2.2.2. Âhad Hadis	45
2.3. Sikanın Ziyâdesi	45
2.4. Nesh Konusunda İcmâ'ın Durumu	46
2.5. Mürsel Hadisle Amel Etme.....	48
2.6. Müdelles Hadisin Hükümü	49
2.7. Hadisin İhtisârı Meselesi	50
2.8. Mübhem Hadisin Hükümü.....	51
2.9. Mechûl ve Mestûrun Hükümü	52
2.9.1. Mechûlu'l-Ayn:	52
2.9.2. Mestûr (Mechûlu'l-Hal):.....	53
2.10. Bid'atçinin Rivâyeti	54
2.11. Mürted Olan Kimselerin Sahâbiliği	55
2.12. Hadis Alma Yollarına İlişkin Bazı Meseleler	56
2.13. Râvilerin Cerh, Ta'dil ve Cehâlet Durumlarının Bilinmesi.....	60
2.14. Kendi El Yazısını Tanıyamayan Kimsenin Rivâyetinin Durumu	63
SONUÇ	65
KAYNAKÇA.....	67

KISALTMALAR

a.y.	: Aynı yer.
b.	: Bin, İbn.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
h.	: Hicrî.
haz.	: Hazırlayan.
Hz.	: Hazreti.
v.	: Ölüm tarihi.
s.	: Sayfa.
sy.	: Sayı.
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
tahk.	: Tahkik eden.
ts.	: Yayın tarihi yok.
vb.	: Ve benzeri.
yay.	: Yayıncılık.
yy.	: Yayın yeri yok.

ÖNSÖZ

Bilinen hadis usûlü kaynaklarının çoğunun Şâfiîler tarafından kaleme alınmış olması, diğer mezhep mensuplarının ve özellikle de Hanefîlerin hadis usûlü ile ilgilenmedikleri gibi iddiaların yayılmasına neden olmuştur. Bu nedenle mezkûr iddiaların ne denli doğru olduğunu araştırmak, hanefîlerin hadis ve hadis usûlüne yönelik tutumlarını ortaya koymak amacıyla tez araştırmaları olarak bu konuyu ele aldık. Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde hadis usûlü ilminin tanımı, kısaca tarihi, ana kaynakları, hadis usûlü kaynaklarının yazarları, Hanefîlerin hadise bakış açıları ve hadis usûlü ilmini kaleme almış olan Hanefîleri zikrettik. Bu konuları ele alırken, özellikle Arapça kaynaklardan yararlanmaya çalıştık ve konuyu dağıtmamak için de bu konuları özet olarak sunduk. Birinci bölümde “Kafvu’l-eser fi safvi ulumi’l-eser” adlı kitabın müellifi İbnu’l-Hanbelî hakkında “doğumu, vefatı, ailesi, hocaları, talebeleri ve eserleri” özelinde bilgi verildi. İbnu’l-Hanbelî’nin biyografisi hakkında birkaç kaynaktan bilgi olsa da, bir birinden farklı bilgilere ulaşılamamıştır. Bu nedenle ulaşabildiğimiz kaynaklardaki bilgiler çerçevesinde birinci bölümü bitirme gayreti içinde bulunduk. Ayrıca İbnu’l-Hanbelî’nin dönemine ait olan tarihi verilere ilişkin başka kaynak bulamadığımızı nedeniyle çoğunlukla İbnu’l-Hanbelî’nin kendi eseri olan Durru’l-habeb fi tarihi a’yâni Haleb adlı eserinden faydalandık.

Tezimizin ikinci bölümüne İbnu’l-Hanbelî’nin Kafvu’l-eser fi safvi ulumi’l-eser adlı eserini tanıtarak başladık ve kitabın te’lif edilme nedeni, özellikleri ve metotları hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Çalışmanın devamında ise İbnu’l-Hanbelî’nin zikrettiği konulardan Hanefîlerin görüşlerine yer verilen meseleleri tespit etme çabasında bulunduk ve neticede 14 meseleyi tespit ettik; bu meselelere Hanefîlerin bakışını İbnu’l-Hanbelî’nin verdiği bilgilere dayanarak ortaya koyduk. Hanefîlerin görüşlerine yer verirken Hanefî fıkıh usûlü kaynaklarından yararlanarak İbnu’l-Hanbelî’nin verdiği bilgileri yerinde incelemeye çalıştık. Sonuç bölümünde ise tezin muhtevasını değerlendirerek, bu tezi tamamlamış olduk.

Tezimizde bize yardımcı olarak emeği geçenlere, özellikle tez danışmanım olmayı kabul edip tezi hazırlama aşamasında bana elinden gelen desteği sağlayan Prof. D. Kadir GÜRLER hocama teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

HADİS ÜSÛLÜ EDEBİYATI

1. Hadis Usûlü Edebiyatının Doğuşu

Hadis, Kur'an'dan sonraki ikinci temel kaynaktır. *Kur'an-ı Kerim* dinin temellerini beyan etmiş; hadis ve sünnet te Kur'an'da zikredilen hüküm ve kaideleri beyan ve şerh etmekle birlikte, Kur'an'da zikri geçmeyen yeni hüküm ve kaideleri ortaya koymuştur. Bu açıdan Kur'an'ı Hz. Peygamber'in anlattığı gibi anlamak için de, Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat etmek gerekmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber tarafından sünnet vasıtasıyla biz Müslümanlar için belirlenen hükümleri öğrenmede de hadis birinci kaynaktır. Hadis ve sünnetin önemi buradan gelmektedir. Buna istinaden hadisin dindeki yeri ve hadisin alanını şöyle özetlemek mümkündür:

1. Hadis Kur'an'da zikredilen hükümleri tefsir etme yetkisine sahiptir. Allah Teâlâ Kur'an'ı Hz. Peygamber'e indirmiştir; dolayısıyla Kur'an'ı en iyi anlayan da Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı anlatması bu açıdan çok önemlidir. Sünnetin Kur'an'ı tefsir etme görevine, Kur'an'da özet olarak zikredilenlerin beyanı, genel olarak zikredilenlerin tahsisi ve mutlak olarak zikredilenlerin takyidi de dâhildir.¹

2. Sünnetin bir diğer görev ve yetkisi de Kur'an-ı Kerim'de zikri geçmeyen yeni meseleler hakkında hüküm vermek ve Kur'an'dan müstakil olarak yeni hükümler ortaya koymaktır. Örneğin; fitre zekâtı Kur'an'da zikri geçmeyen meselelerden biridir. Ancak sünnet vasıtasıyla Hz. Peygamber fitreyi Müslümanlara vacip kılmıştır.

Hadis, Hz. Peygambere isnat edilen söz, fiil, takrir ve vasıftan ibarettir. Bu tarife göre hadis dört unsurdan oluşmaktadır:

1. Hz. Peygamber'e isnat edilen söz (kavlî hadis)
2. Hz. Peygamber'e isnat edilen fiil (fiilî hadis)
3. Hz. Peygamber'in takrir ettiği söz ve davranışlar (takrîrî hadis)
4. Hz. Peygamber'in bedensel ve ahlaki sıfatları (tavsîfî hadis)

Hadis iki temele dayanır:

¹ Muhammed Accac el-Hatib, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, Kahire, 1988, s. 23, 24.

1. Metin: Hz. Peygambere ait olan söz, fiil, takrir ve vasıf.

2. Sened: Metni hadis kaynaklarının müelliflerine ulaştırılan râviler zinciri.

İşte hadis usûlü, bu iki temeli (sened ve metin) detaylı bir şekilde araştıran ilim dalına verilen isimdir. Dolayısıyla hadis usûlü; hadisin senedine ve metnine, râvisine ve rivâyet edilen metne ilişkin kurallar ve konulardan oluşan bir ilim dalıdır. Bu ilimle, kabul edilen rivâyet ve hadisler kabul edilmeyenlerden ayrıt edilir.²

Bu tanıma göre hadis usûlü ilmi birkaç temelden oluşur:

1. Hz. Peygamber'in hadis ve sünneti.

2. Bu hadis ve sünneti bize ulaştırılan râviler zincirinden oluşan sened.

3. Seneddeki râvilerin rivâyetlerinin kabul edilip edilmeyeceği.

4. Bunlara binaen hadis ve rivâyetlerden kabul edilenleri kabul edilmeyenlerden ayrıt etmek.

İslam'ın ilk dönemlerine bakacak olursak; Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbîiler döneminde hadis usûlü diye bir ilim mevcut değildi. Çünkü o dönemlerde hadis usûlüne, özellikle de râviler zincirinden oluşan senede ihtiyaç duyulmamıştı. Ancak İslam'ın farklı coğrafyalar ve farklı kültürlere yayılmasıyla birlikte İslam'a olan düşmanlık da büyümüştür. İslam dinini yok etme çabalarını gösteren şer odakları Kur'ân-ı Kerîm'e hücum etme imkânı bulamadıklarından, İslam'ın ikinci temeli olan hadisin bir kısmı yazılı olsa dahi, onun tamamının yazılı olmamasından yararlanmış ve hadis uydurma girişimlerinde bulunmuşlardır. Böyle bir durumda hadisin din düşmanlarınca tamamen yok edilme tehlikesine karşı uyanan hadis âlimleri de hadisi kabul etmek ve sahih olarak nitelemek için bir takım kural ve kıstaslar ortaya koymuşlardır. Hadisçiler hadisle ilgili konuları toplayan bu ilme "hadis usûlü ilmi" adını vermişlerdir.

Hadis, Hz. Peygamber'e ait olan söz, fiil, takrir ve vasıftan oluştuğuna göre, doğal olarak hadis Hz. Peygamber'in dönemine aittir. Bu noktadan olmak üzere, hadis tarihi ya da hadis edebiyatının oluşum süreci dört dönemde gerçekleşmiştir:

1. Hıfz (hadislerin ezberlenmesi) dönemi: Hz. Peygamber döneminde okuma-yazma bilen sahâbenin sayısının az olması ve başka sebeplerden ötürü sahâbiler Hz. Peygamber'den duydukları hadisleri ezberleme yoluna gitmişler ve hadisi Hz.

² Abdulfettâh Ebû Gudde, *Lemhât min târihi's-sünneti ve ulûmi'l-hadis*, Beyrut, 1996, s.198.

Peygamber'den duydukları söz ve ibarelerle nakletmeye çaba göstermişlerdir. Sahâbedöneminde Abdullah b. Amr b. Âs gibi hadisi yazılı olarak muhafaza eden sahâbiler olsa da, çoğunluk hadisi ezberleme yolunda gitmiştir. O açıdan bu döneme hıfz (ezberleme) dönemi adı verilmektedir.

2. Kitabet (hadislerin yazıya geçirilmesi) dönemi: Sahâbe döneminde savaşıardan ötürü pek çok hadis hâmile sahâbenin şehit edilmesinden endişe duyulmaya başlanmış ve bu endişeyi gidermek amacıyla sahâbenin bizzat izin, onay ve emirleriyle, hadisler rivâyet edilme şekilleriyle yazılmaya başlamıştır. Buna da kitabet dönemi adı verilmektedir.

3. Tedvin (hadislerin bir araya getirilmesi) dönemi: Hadis dağılık olarak yazılmaya başlandıktan bir süre sonra Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in emriyle hadisi tedvin etme, yani iki kapak arasında toplama süreci başlatılmıştır. Bu süre Ömer b. Abdülaziz'in emriyle Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî tarafından Medine'de başlamıştır.

4. Tasnif (hadislerin sınıflandırılması) dönemi: Bu dönemde ise derlenip iki kapak arasında toplanan hadisler belirli birkaç metoda göre tasnif edilmeye başlamıştır. Kimi hadisçiler Aler-Ricâl (râvi sistemine göre) oluşturulan kitap türlerini (müsned ve mu'cem) telif ederken, kimileri de Alel-Ebvab (konulu sisteme göre) oluşturulan kitap türlerine (musannef, câmi, sünen) ağırlık vermişlerdir. Bu süreçten sonra da "el-Kütübü's-Sitte = Kütüb-i Sitte" dönemi başlamıştır.

Hadis ilminin bu şekilde Kütüb-i Sitte müelliflerine ve onlardan sonra gelen hadis kaynaklarının müelliflerine ulaşması esnasında hadis usûlü kaideleri, hadisi kabul etmedeki şartlar ve kıstaslar, râvinin cerh ve ta'dil edilme durumları net olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin; İmam Müslim sahihinin mukaddimesinde hadis usûlüne ait bazı önemli kural ve kaidelere atıfta bulunurken, İmam Buhârî de sahihinin dışında ricâl ilmiyle meşgul olmuş ve et-Târihu'l-Kebîr, et-Târihu's-Sağîr gibi eserlerde râviler hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Ebû Davud Sünenini yazarken Mekke halkına hitap eden bir mektupta hadis usûlü kaideleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. İmam Tirmizî de kitabının sonunda "İlel" diye bir bölüm açarak benzer husûsları orada ele almıştır. Hadis ilmiyle iştiğal eden âlimler hadisle doğrudan bağlantılı olan hadis usûlüne de girmiş ve hadis usûlü kurallarının oluşmasında önemli etken olmuştur. Bu süre zarfında hadis usûlü kaidelerinin bir kısmı da fıkıh usûlü kaynaklarında bahsedilmeye başlamıştır. Hadis usûlü kaideleri hadis kitapları ve fıkıh usûlü kaynaklarında dağılık olarak zikredilirken,

hadis usûlü müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkmaya ve hadis usûlü hakkında müstakil eserler yazılmaya da başlamıştır.

2. Hadis Usûlü Kaynakları ve Yazarları

Hadis usûlü ilmi hadis ilminin bir dalı olarak yazılmaya ve çalışılmaya devam ederken, hadis usûlü ilmine ait müstakil eserler telif edilmesinin elzem olduğu hadisçiler tarafından kabul edilmiştir. Bu minvalde hadis usûlü hakkında kaynak ve kitaplar hazırlanmaya başlamıştır. Günümüze kadar gelen hadis usûlü kaynakları şunlardır:

1. İmam Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman er-Râmehurmuzî'nin eseri olan "*el-Muhaddisu'l-fâsıl beyner-râvi ve'l-vâî*"dir. Râmehurmuzî 360/971 yılında vefat etmiş, ancak doğum tarihi hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Râmehurmuzî'nin bu eser haricinde başka ilim dallarında yazmış olduğu pek çok eseri olsa dahi, hadis usûlü alanında ilk müstakil eserin müellifi olması hasebiyle bu kitabıyla tanınmıştır. Müellif bu eserde Hadis Usûlü ile ilgili olan kaide ve kuralları toplamış ve tartışmalı konuları da ayrıca ele almıştır. Ancak bu eserin, hadis usûlü hakkında yazılan ilk müstakil eser olması hasebiyle bazı eksiklikleri de vardır. Ayrıca eser, hadis usûlü ilminin tüm kaide ve kurallarını zikretmemiştir.³

2. Hadis usûlü hakkında yazılan ikinci eser "*Marifetü ulûmi'l-hadis*" isimli eserdir. Bu eser Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hakîm en-Neysâbûrî tarafından kaleme alınmıştır. 321/933 yılında dünyaya gelen ve 405/1014 yılında vefat eden müellif, hadis usûlü kaynağı olma niteliğini taşıyan bu eserini hadis usûlüne yönelik -52- konudan oluşturmuştur. Bu eser Râmehurmuzî'nin eserine göre daha kapsamlı bir kaynak olma kapasitesine de sahiptir.⁴

3. Hadis usûlü hakkında yazılan önemli kaynaklardan bir diğeri de el-Hatib el-Bağdadi tarafından kaleme alınmış olan "*el-Kifâye fi ilmi'r-rivaye*" adlı çalışmadır. Müellif bu eserinde hadis usûlünün rivâyeti nakletme ile ilgili olan kaide ve kurallarından bahsetmiştir. H. 392'de dünyaya gelen ve 463 yılında vefat etmiş olan Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib el-Bağdadi hadis usûlü konuları hakkında çok kitap yazmıştır. Hadis usûlünün her ana dalından ayrı bir eseri bulunan Hatib hakkında İmam Ebû Bekr b. Nukta

³ Radiyyuddîn Muhammed b. İbrahim İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser fi safvi ulumi'l-eser*, tahk. Abdulfettah Ebu Gudde, Âsitane Yayınları, İstanbul, s.17, Hasen b. Abdurrahman er-Ramhurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-ravi ve'l-vaiî*, tahk. Muhammed Accac el-Hatib, Beyrut, 1983, s.17

⁴ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s.18; Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysabûrî, *Marifetu ulumi'l-hadis*, Beyrut, 2003.

şöyle demiştir: “İnsaf sahibi olan herkes Hatib’den sonra gelenlerin Hatib’in eserlerine muhtaç olduğunu bilir”.⁵

Bu zikredilenler hadis usûlü hakkında yazılıp “Mutekaddimûn dönemi” adını almış hadisçilere ait kitaplardır. Bu kitapların bazı ortak özellikleri vardır. Şöyle ki:

1. Bu kitaplar genel olarak hadis usûlünün rivâyet kısmıyla ilgilenmiştir.
2. Bu eserlerdeki bilgiler senedleriyle verilmiştir. Yani, hadis usûlü hakkında söylenen her şey söyleyen kişiye kadar olan râviler zinciri vasıtasıyla nakledilmiştir.
3. Bu eserler hadis usûlü kaide ve kurallarının tümünü içermemektedir.
4. Bu eserlerde kavramsal çalışmalar nadir bulunmaktadır.

Mutekaddimûn âlimlerinin bu eserleri daha sonra gelecek olan hadis usûlüne dair çalışmaların aslı ve kaynağı konumundadır.

Müteahhirûn döneminin ilk hadis usûlü çalışması ise, Kâdı İyaz’a ait olan “*el-İlmâ’ ila ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyîdi’s-semâ’*” isimli eserdir. 476/1081 yılında dünyaya gelip 544/1149 yılında vefat etmiş olan Kâdı İyaz bu eserinde, rivâyet kaideleri ve semâ’ usûlleri konularına ağırlık vermiştir.⁶

Müteahhirûn dönemine damgasını vuran asıl âlim ise, Ebû Amr İbnu’s-Salâh’tır. Çünkü İbnu’s-Salâh kendisinden sonra gelen hadisçiler için ana kaynak olarak nitelenen bir eser yazmıştır. Daha sonra gelen eserlerin neredeyse hemen hepsi İbnu’s-Salâh’ın bu eseri üzerine yapılmış bir çalışma mahiyetindedir. İbnu’s-Salâh “*Ulûmu’l-Hadis*” adlı eserini yazarak hadis usûlüne bambaşka bir yön çizmiştir. Ondan sonra gelen hadisçiler de onun çizmiş olduğu bu yolu tercih ederek hadis usûlü hakkındaki çalışmalarını sürdürmüşlerdir. H. 577/1181 yılında dünyaya gelip 643/1245 yılında vefat eden İbnu’s-Salâh, bu eserinde hadis usûlü kaidelerinin neredeyse tamamını derlemiş, kavramların tariflerini vermiş ve hadis usûlü konularındaki âlimlerin görüşleri hakkında kısaca durmuştur. Hadis usûlü hakkında yazılmış en geniş eserlerden biri olma niteliğini taşıyan bu kitap, İbnu’s-Salâh’tan sonra gelen hadisçiler için ana kaynak haline gelmiştir.⁷

⁵ İbnu’l-Hanbelî, *Kafvu’l-eser*, s. 18. Ahmet b. Ali b. Sabit el-Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye fi ilmi’r-rivaye*, Medine, ts.

⁶ İbnu’l-Hanbelî, *Kafvu’l-eser*, s.18; Kâdı İyaz b. Musa el-Yahsubî, *el-İlmâ’ ila me’rifeti usûli’r-rivayeti ve takyîdi’s-semâ’*, tahk. Seyyid Ahmet Sakr, Kahire, 1970.

⁷ İbnu’l-Hanbelî, *Kafvu’l-eser*, s: 18; Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnu’s-Salâh, *Ma’rifetu envâi ulumi’l-hadis ‘Mukaddimetu İbnu’s-Salâh’*, Beyrut, 1995.

İbnu's-Salâh'tan sonra gelen hadisçilerin neredeyse hepsinin “*Mukaddime*” adıyla da tanınan Ulûmu'l-Hadis etrafında kitaplar kaleme aldığına yukarıda değinmiştik. Bu konuda yapılmış pekçokşerh, ihtisâr ve hâşiye türü çalışma vardır. Bazı örneklendirmeler yapacak olursak:

1. İbnu'l-Cemâa'nın (767/1365) “*el-Cevahiru's-sihah fi şerhi Ulûmi'l-Hadis li İbn's-Salâh*”ı (bu şerh Kahire'deki Arap Yazmalar Enstitüsü'nde yazma olarak bulunmaktadır).⁸

2. Ebû Muhammed İbrahim b. Musa b. Eyyub el-İbnâsî (802/1399)'nin “*eş-Şeze'l-feyyah min Ulûmi İbni's-Salâh*”ı (bu eser Salâh Fethi Helel tarafından tahkik edilmiş ve 1998 yılında Riyad'ta neşredilmiştir).⁹

3. Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. Ruslan b. Nasyr el-Misrî el-Bulkinî'nin (805/1402) “*Mehasinu'l-ıstilah ve tadminu kitabi İbni's-Salâh*”ı (bu şerh, Aişe binti Abdurrahman Binti'ş-Şati' tarafından Kahire'de neşredilmiştir).¹⁰Bulkinî'ninbu eserini Zeynuddin Ebû'l-İz Tahir b. Hasan b. Ömer b. Hasan b. Habib en-Hanefî el-Halebî (808/1405) nazım haline getirmiştir.¹¹

İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi sadece şerh edilmekle kalmamış; hakkında bir takım ihtisâr çalışmaları da yapılmıştır. Bazıları şunlardır:

1. Mukaddime'yi ilk ihtisâr eden Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref b. Murri en-Nevevî ed-Dimeşkî eş-Şâfî (676/1277)'dir. İmam Nevevî İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesini iki farklı eser ile ihtisâr etmiştir. İlk eserine “*İrşadü tullabi'l-hakaik ila ma'rifeti süneni hayri'l-helâik*”,¹² ikinci ihtisârına ise “*et-Takrîb ve't-teysîr fi süneni'l-beşîri'n-nezîr*” ismini vermiştir.¹³

2. Nevevî'nin ikinci ihtisârı olan “*et-Takrîb ve't-teysîr*” adlı eserini Celaluddin Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî el-Misrî eş-Şâfî (911/1505)“*Tedribu'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevâvî*” adıyla şerh etmiştir.¹⁴

⁸ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s.19.

⁹ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s.19.

¹⁰ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 19.

¹¹ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 19.

¹² İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 20. Yahya b. Şeref en-Nevevi, *İrşadü tullabi'l-hakaik ila ma'rifeti süneni hayri'l-helâik*, tahk: Abdulbari Fethullah es-Selifî, Medine, 1987.

¹³ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 20. Yahya b. Şeref en-Nevevi, *et-Takrîb ve't-teysîr fi süneni'l-beşîri'n-nezîr*, tahk: Muhammed Osman el-Huş, Beyrut, 1985.

¹⁴ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 20. Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, tahk: Arafat el-İşa Hassune, Beyrut, 1993.

7. Kâdı'l-Kudât Bedruddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Sadullah b. Cema'e el-Hamevî eş-Şâfiî (733/1332)'nin "*el-Menhelu'r-revi fi şerhi ulûmi'l-hadis'nebevi*" adlı ihtisârı.¹⁵

8. Şerefuddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tiybî el-Misrî eş-Şâfiî (743/1342)'nin "*el-Hulasa fi marifeti'l-hadis*"i.¹⁶

9. İmaduddin Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Ömer b. Kesir ed-Dimeşkî eş-Şâfiî (744/1343)'nin "*İhtisâru ulûmi'l-hadis*"i.¹⁷

10. Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensari el-Misrî eş-Şâfiî İbnu'l-Mulakkin (804/1401)'in "*el-Mukni' fi ulûmi'l-hadis*"i.¹⁸

Ayrıca bunlardan başka, Zeynuddin Ebû'l-Fadl Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman el-İraki el-Misrî eş-Şâfiî (806/1403), Alauddin Ebû Abdullah Moğultay b. Kılıç el-Bekreci el-Misrî el-Hanefî (762/1361), Hafız Şihabüddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî el-Misrî eş-Şâfiî (852/1448), Zeynuddin Ebû'l-Adl Kasım b. Kutlubuğa el-Cemali el-Misrî el-Hanefî (879/1474), Burhanuddin Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Ribâtî eş-Şamî el-Bikâî eş-Şâfiî (885/1480), Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım b. Muhammed el-Gazzî eş-Şâfiî (918/1512), İmaduddin Ebû'l-Fidâ' İsmail b. İbrahim b. Cemâ'e el-Kinânî eş-Şâfiî(861/1457), Zeynuddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Bekr el-Aynî ed-Dimeşkî el-Hanefî (893/1488), Kutbuddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Haydar (894/1489/), Şemsuddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sahavî eş-Şâfiî (902/1497), Zeynuddin Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed el-Misrî eş-Şâfiî (926/1520), Burhanuddin İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî (911/1505) gibi daha birçok hadis âlimi bu şerh, ihtisâr ve hâşiye çalışmalarına katkıda bulunmuştur.²¹

Hadis usûlü ilminin bu kısa tarihçesinden sonra, birkaç dönem ya da merhaleden oluşan sözkonusu süreci şu tespitlerle özetleyebiliriz:

¹⁵ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 20.

¹⁶ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 20. Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tiybî, *el-Hulasa fi marifeti'l-hadis*, tahk. Subayhî es-Samurâî, Beyrut, 1985.

¹⁷ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 20. İsmail b. Ömer b. Kesir, *İhtisâru ulûmi'l-hadis*, tahk: Ahmet Muhammed Şakir, Beyrut, 1936.

¹⁸ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 20. Ömer b. Ali b. Ahmed İbnu'l-Mulakkin, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadis*, tahk: Abdullah b. Yusuf el-Cudey', Suudi Arabistan, 1992.

1. Hz. Peygamber döneminden tedvin ve tasnif dönemine kadar olan yaklaşık 250 yıllık dönem: Bu dönemde Hz. Peygamber'den alınan hadisler sahâbe tarafından tâbiilere ve tâbiilerden de etbâ-i tâbiilere ulaştırılmıştır. Bu esnada hadis yazma işleri de başlamış ve pek çok hadis sahâbiler, tâbiiler ve etbâ-i tâbiiler tarafından yazılmıştır. Bu dönemde Süfyan es-Sevri (161/778), Süfyan b. Uyeyne (197/813), Malik b. Enes (179/795), Leys b. Sa'd (175/791) gibi hadisçilerin kitapları ortaya çıkmış; ancak bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış olsa da, bir kısmı ulaşamamıştır. Bu eserler hadis/rivâyet eserleri olsalar da, hadis usûlüne ilişkin birçok bilgiyi de içermektedir.

2. Hadislerin tedvin ve tasnif edilme dönemleri: Bu dönemleri hadis ilminin altın çağı olan Kütüb-i Sitte ile bitirmek mümkündür. Bu çağda hadisler musannaf, câmiî, müsned, sünen gibi kitap türlerinde derlenip toplanmış ve hadis usûlü ilmi bu hadis kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Bu dönemde Müsned-i Ahmed, Sünen-i Darimi, Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim, Sünen-i Ebi Davud, Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Nesâî, Sünen-i İbn Mace gibi mühim eserler ortaya çıkmıştır. Ayrıca hadis usûlüne ait olan Ahmet b. Hanbel (241/856) ve benzeri âlimler tarafından kaleme Nâsîh ve Mensûh, İbn Kuteybe (276/889) tarafından Garibu'l-Hadis, Yahya b. b. Main (234/849) ve benzeri âlimler tarafından kaleme alınmış olan Cerh ve Ta'dil gibi hadis usûlü konuları hakkında özel çalışmalar da bu dönemlerde görülmeye başlamıştır.

3. Hadis ilmini derlemenin devamı, şerh etme döneminin başlangıcı ve hadis usûlünün müstakil eserlerinin ortaya çıkmaya başlama dönemi: Bu dönemde hadis usûlü hakkında ilk müstakil çalışma olan el-Muhaddisu'l-fasıl ve ilk şerhlerden olan Hattâbi'nin Buhârî'nin sahihi ve Ebû Davud'un Sünenine yazmış olduğu şerh ortaya çıkmıştır.

4. Hadis ilminde derlemenin devam ettiği, ancak hadis usûlünde özel olarak cerh ve ta'dil ilminde büyük gelişmelerin yaşandığı dönem: Bu dönemde hadis ilminde Tabârânî (260/874)'nin Mu'cem'leri ve cerh ve ta'dil hakkında Dârekutni (385/995), İbn Ebi Hatim (327/939) gibi âlimlerin eseleri ortaya çıkmıştır.

5. Hadis usûlünün bazı konuları hakkında yazılan eserlerin ve mevcut olan hadisler hakkında çalışmaların devam ettiği dönem: Bu dönemde Kadî İyâz'ın İlmâ' adlı eseri ve el-Hatib el-Bağdadi'nin hadis usûlü konularının çoğu hakkında yazılmış olan kitapları ortaya çıkmakla birlikte, Şerhü's-Sünne gibi eserler de ortaya çıkmıştır.

6. Hadis usûlünün altın çağı olan İbnu's-Salâh'ın dönemi: Bu dönemde İbnu's-Salâh kendisinden sonra gelecek olan âlimlerin kabulüne mazhar olan Mukaddime'yi

kaleme almıştır. Bu dönemden bir sonraki döneme kadar olan yaklaşık 200 yıl içinde hadis usûlü ilmi sadece İbnu's-Salâh'ın mukaddimesi üzerinden gelişmiştir. Bu dönemde hadisçiler İbnu's-Salâh'ın mukaddimesini şerh etmek, haşiye yazmak, ihtisâr etmek ve nazım hâline getirmek gibi farklı gayretler içine girmişlerdir.

7. Hadis usûlü ilminin gelişme gösterdiği İbn Hacer'li dönem: Bu dönemde Hafız İbn Hacer'in *Nuhbe* ve *Nuzhe* gibi önemli eserleri ortaya çıkmakla birlikte, ricâlve tahrir ilimleri de gelişmiştir. Ayrıca hadis ilminde şerh mahiyetindeki eserler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Suyûtî'nin dönemine gelince hadis usûlünde fazla gelişme olmasa dahi hadis tahriri için çok büyük bir gelişme meydana gelmiştir. Hadis tahriri için temel kaynak mahiyetinde olan *Cem'u'l-cevâmi*' de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

8. İbn Hacer'den sonraki dönem: Bu dönemde İbn Hacer'in eserleri üzerinde çalışmalar devam etmiştir. Bu dönemde kaleme alınan çalışmalardan biri de İbnu'l-Hanbelî'nin *Kafvu'l-eser* isimli kitabıdır. Ayrıca bu dönemde Hanefî âlimlerin hadise olan ilgisi de artmış ve hadis usûlü hakkında eserler yazmışlardır.

9. Çağdaş dönem: Bu dönemde hadis usûlü eserleri temel kaynaklara dayanarak yeniden yazılmaya başlanmış ve oryantalistlerin hadise yönelttikleri şiddetli hücumlarından hadisi müdafaa etme çabaları doğmuştur. Bu dönemde hadis usûlü hakkında Cemaluddin Kasimi, Muhammed Accac el-Hatib, Nurettin İtır, Abdulfettah Ebû Gudde gibi âlimler hadis usûlü hakkında eserler yazmıştır. Ayrıca bu dönemde hadis yazmalarının tahkiki ve tahriri de çok iyi bir şekilde devam etmektedir.¹⁹

3. Hadis Usûlü Yazarlarının Mezhepleri

Yukarıda zikredilen hadis usûlü kaynakları hakkındaki özet bilgilerden ulaşılan tespite göre, hadis usûlü ilmiyle meşgul olan âlimlerin -gerek mütekaddimûn'dan gerekse müteahhirûn'dan olsun- neredeyse hemen hemen hepsi Şâfiîmezhebine mensuptur. Sadece el-İlmâ' yazarı olan Kâdı İyâz -ki görüldüğü üzere o da geç dönem sayılabilir-Mâlikî mezhebindedir. Hanefilerden ise doğrudan bir hadis usûlü çalışması yapan âlim yoktur. Bu bağlamda müteahhirun dönemine ait olan Hafız Moğultay, İbn Kutlubuğa, İbnü't-Türkmânî, Emir Padişah, İbnu'l-Ayni, Molla Ali el-Kâri, İbnu'l-Hanbelî gibi birkaç Hanefî âlimin hadis usûlüne ilişkin çalışmalarından söz edilmektedir. Bunların da daha çok Şâfiî ulemânın eserleri üzerinden yapılan usûl çalışmaları olduğu belirtilmektedir. Bu da bizi,

¹⁹ İtr, *Menhecu'n-nakd*, s. 37-72.

“acaba Hanefiler hadis usûlüyle hiç ilgilenmediler mi?”, “Hanefiler niye bir hadis usûlü çalışması yapmadılar?”, “hadis usûlü şâfiilerin tekelinde mi?” gibi sorularla yüzleşmek zorunda bırakılmaktadır. Bu ve benzeri sorulara çok detaya girmeden şöyle cevap vermek mümkündür:

Hanefiler hadis usûlüne ilişkin meseleleri genellikle fıkıh usûlü kitaplarında ele aldıklarından dolayı, ayrıca müstakil olarak bir hadis usûlü çalışmasını kaleme almamışlardır. Örneğin; Serahsî sünnet, haber-i vâhid, sahâbe gibi hadis usûlünün konuları arasında sayılabilecek benzeri bazı meseleleri “*Usûl*” adlı fıkıh usûlü kitabında ele almıştır.²⁰ Ayrıca İmam Pezdevî de mütevatir hadis, meşhur hadis gibi konuları fıkıh usûlü eserinde ele almıştır.²¹ Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür; fakat sadece model bir örnek olması açısından düşünüldüğü için bunlarla yetinilmiştir. Burada çok detaya girmeden Hanefilerin hadis usûlü konularına yaklaşımlarına işaret eden bazı kısa tespitlerle iktifa edeceğiz.

4. Hanefilerin Değindiği Bazı Hadis Usûlü Meseleleri

İmam Ebû Hanife hadis usûlü ilmine dair müstakil bir eser yazmamış olsa da, bazı kitaplarında bu ilmin değişik konularına temas ettiği görülmektedir. Örneğin; “*el-Âlim ve'l-Muteallim*” adlı eserinde âhad haberlerin Kur'an'la çelişmediği takdirde kabul edileceğini belirtmiş ve buna gerekçe olarak da, Hz. Peygamber'in Allah'ın emrine karşı çıkmasının imkânsız olduğunu ileri sürmüştür.²² Cerh ve ta'dil uzmanı olan Yahya b. Main de “*Tarih*” isimli eserinde Ebû Hanife'nin şu sözünü zikretmiştir: “Allah'ın kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i temel olarak kabul ederim. Orada delil bulamazsam Peygamber efendimizin sünnetine bakarım. Eğer Peygamberimizin sünnetinde de delil bulamazsam sahâbilerin görüşlerine itimat ederim; ama istediğim sahâbenin görüşünü kabul eder, istemediğimi kabul etmem. Ancak onların sözünü bırakıp ta başkalarının görüşlerine de itimat etmem”.²³

Ebû Hanife'nin öğrencilerinden biri olan ve Hanefî mezhebinin en büyük âlimlerinden olan İmam Ebû Yusuf'un da hadis usûlü ilmine çok katkıları olmuştur. Ebû Yusuf “*er-Redd alâ siyeri'l-Evzâi*” adlı eserinde şâz rivâyetlerin kabul edilemeyeceğini; ancak Kur'an-ı Kerim ve sünnetle bağdaşmış olan ve âlimlerin görüşlerine de uygun olan

²⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî *Usûlü'l-fıkıh*, Beyrut, 1973. c. I, s. 359, 374.

²¹ Fahrullislam Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl ila ma'rifeti'l-usûl*, Karaçi, ts. s. 152.

²² Ebu Hanife Numan b. Sabit, *el-Âlim ve'l-muteallim*, tahk: Muhammed Zahid el-Kevserî, Kahire, 1949, s. 25.

²³ Yahya b. Maîn, *Târih*, c. II, s. 608, Mekke, 1979.

rivâyetlerin kabul edileceğini belirtmiştir.²⁴ Yine Ebû Yusuf aynı eserde âhad rivâyetlerin kabul edilme şartlarını sayarken, Kur'an, mütevâtir ve meşhûrsünnetle çelişmemesinin gerekli olduğunu da zikretmiştir.²⁵ Ebû Yusuf'un şâz hakkındaki görüşleri sahih hadisin şartlarını belirlemekte önemli etken olduğu gibi, âhad hakkındaki görüşleri de ehli hadisin görüşlerinin aksine Hanefîlerin âhadı kabul ederken Kur'an, mütevâtir ve meşhûrrivâyetle çelişmemesini şart koşmakla, Hanefî usûlünün önemli kaidelerinden birini ortaya koymuştur.

Ebû Hanife'nin talebelerinden bir diğeri olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî de, “*el-Hucce alâ ehli'l-Medine*” adlı eserinde bazı önemli kuralları zikretmiştir. Bu kurallardan birisi, örneğin, Kur'an ya da sünnetten bir delil varken kıyasa müracaat edilemeyeceği hususudur. Bu mesele hakkında İmam Muhammed şöyle demiştir: “Fıkıh âlimleri arasında ittifak edilen bu görüşe, ancak Kur'an ve sünnetten yüz çevirerek kendi görüşlerini ve kıyaslarını belirten kimseler karşı çıkar”.²⁶ Bu sözle İmam Muhammed Kur'an ve sünnette delil varken kıyasa müracaat edenleri tasvip etmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Yine İmam Muhammed, yağmur duası ile ilgili bir konuyu işlerken, “Ebû Hanife ve en-Nehâî bu görüşü benimsemişlerdir, ancak biz bunun tam aksini tercih ederiz. Çünkü bu konuda bize ulaşmış olan hadis vardır” ifadesini kullanarak kendi usûlüne işaret etmiştir.²⁷

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin talebesi olan İsa b. Eban ise hadis usûlü hakkında eser yazan ilk Hanefî âlimdir. O bu eserinde günümüzde bilinen hadis usûlü konularını işlemiş ve hadis usûlü konularını Hanefîlere göre zikretmiştir. İsa bu eserine “*el-Hucecu's-sağîr*”²⁸ adını vermiştir. Bu kitap günümüze kadar ulaşmamış olup, kitaptaki bilgileri el-Cessâs *el-Fusûl fi'l-usûl*'ünde nakletmiştir.

Mısır'ın fakihî ve muhaddisi olan İmam Tahavi'nin de hadis usûlü konularıyla ilgili fikir ve görüşleri vardır, İmam Tahavi bu fikir ve görüşlerini “*Şerhu müşkili'l-âsâr*” ve “*Şerhu meânî'l-âsâr*” isimli eserlerinde zikretmiştir. *Şerhu meânî'l-âsâr*'da, mütevâtir

²⁴ Ebû Yusuf Yâkub b. İbrâhîm el-Kâdî, *er-Reddu alâ siyeri'l-Evzâî*, Hindistan ts, ts, s. 24.

²⁵ Ebû Yusuf, *er-Reddu alâ siyeri'l-Evzâî*, s. 31.

²⁶ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hucce alâ ehli'l-Medine*, Hindistan, 1965, c. I, s. 334. Ayrıca bk. Abdülmecîd et-Türkmânî, *Dirâsât fi usûli'l-hadîs ala menheci'l-Hanefîyye*, İstanbul, ts. s. 25.

²⁷ eş-Şeybânî, *el-Hucce*, c. I, s. 334.

²⁸ et-Türkmânî, *Dirâsât*, s. 30.

hadisle çelişen âhad hadislerin kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.²⁹ Yine aynı eserinde Tahavi, râvinin “bu sünnettendir” ifadesinin genel söylenmesi hâlinde sadece Hz. Peygamber’in sünnetini ifade etmeyeceğini, o yüzden bu söz söylendiğinde sadece Hz. Peygamber’in sünneti demenin doğru olmadığını ifade etmiştir.³⁰

“Cessâs” olarak bilinen Ebû Bekr Ahmed b. Ali, fıkıhusûlü ilminde Hanefîlerden ilk kitap yazan âlimlerden biridir. Cessâs “*el-Fusûl fi’l-usûl*” adlı eserini fıkıh usûlüne ilişkin yazmış olsa da, bu kitabın “Sünnet” bölümünde hadis usûlü konularını ele almıştır.³¹

İmam Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî de fıkıh usûlüne dair eser kaleme almış ve bu eserin sünnetle ilgili olan bölümünde dehadis usûlü konularının Hanefîlere göre olan kurallarını ortaya koymuştur.³²

Hanefîlerin tanınmış fıkıh usûlü âlimlerinden biri olan Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsi de “*Usûlü’l-fıkıh*” adlı çalışmasında hadis usûlü konularını Hanefîlerin tercih ettiği biçimde zikretmiştir.³³

Hanefîler yukarıda da zikredildiği gibi hadis usûlünün bütün konuları olmasa da, bu usûlün bazı meselelerini yazmış oldukları fıkıh usûlü çalışmalarında ele almışlardır. Ancak buna rağmen, hadis usûlü hakkında müstakil eser yazan Hanefî âlimler de yok değildir. Her ne kadar bu âlimlerin pek çoğu hadis usûlü hakkında eser yazarken Şâfiîlerden olan İbnu’s-Salâh’ın Mukaddime’sini yahut İbn Hacer’in Nuhbe’sini baz almış olsalar³⁴ da, onlar gerek İbnu’s-Salâh ve gerekse İbn Hacer’in eserleri üzerine çalışma yaparken, Hanefîlerin fikir ve görüşlerine de yer vermişlerdir. Şimdi de bu çalışmalara dair birkaç örneklendirme³⁵ yapalım.

1. İmam Ebû’l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Farisîel-Herevî (731/1331), *Cevâhiru’l-usûl fi’l-ilmî hadisi’s-resûl*: Eser, Suudi Arabistan Kral Faysal İslami Araştırmalar Kütüphanesi’nde yazma olarak bulunmaktadır.

²⁹ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik el-Ezdî el-Misrî et-Tahavî, *Şerhu meânî’l-âsâr*, Beyrut, 2006, c. I, s. 107.

³⁰ et-Tahavi, *Şerhu meânî’l-âsâr*, c. I, s. 104.

³¹ el-Cessâs el-Fusûl fi’l-usûl’ün 2. ve 3. Ciltlerinde hadis usûlü konularını işlemiştir. Ahmed b. Ali er-Razî el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, Kuveyt 1994, c. II, s. 3.

³² Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmu usûli’l-fıkıh*, Şam, 2005, c. I, s. 170-213.

³³ es-Serahsî, *Usûlü’l-fıkıh*, Beyrut, 1973. c. I, II,

³⁴ et-Türkmânî, *Dirâsât*, s. 85.

³⁵ Bu örneklendirmeleri Abdulmecîd et-Türkmânî’nin *Dirâsât fi usûli’l-hadîs alâ menheci’l-Hanefîyye* adlı çalışmasından naklen vereceğiz. Bkz. s. 85-88.

2. İmam Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed eş-Şümminî (872/1467), *el-Aliyyü'r-rütbe fî şerhi nazm'in-Nuhbe*: Adından da belli olduğu gibi bu eser İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker* isimli eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Eser, Harun b. Abdurrahman el-Cezâirî tarafından tahkik edilerek 2003 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

3. Ebû'l-Adl Kasım İbn Kutlubuğa es-Sudunî (879/1474), *el-Kavlu'l-mubteker haşiyetu Nuhbeti'l-fiker*: Bu eser de İbn Hacer'in *Nuhbe*'si üzerine yapılmış bir çalışmadır.

4. İmam Radiyyuddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Yusuf İbnu'l-Hanbelî (971/1563), *Kafyu'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*: Bu kitap hakkındaki detaylar tezimizin konusunu teşkil etmektedir.

5. İmam Ebû'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî (1014/1605), *Şerhu şerhi Nuhbeti'l-fiker*: Molla Ali Kari'nin bu eseri Muhammed Nezzar Temim ve Heysem Nezzar Temim tarafından tahkik edilerek, 1995 yılında Abdulfettah Ebû Gudde'nin takdimiyle Beyrut'ta neşredilmiştir.

6. Kadı Muhammed Ekrem b. Abdurrahman es-Sindi(h. 11. yüzyılda vefat ettiği söylenir, ancak kendi eserinde dahi hayatıyla ilgili bilgiye ulaşamadık), *İm'ânu'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker*: Eser, İbn Hacer'in hadis usûlü üzerine yapılmış bir çalışmadır. Sindi'nin bu şerhi Ebû Said Gulam Mustafa el-Kasimi tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.

7. Ebû'l-Hasen es-Sağîr Gulam Hüseyin b. Muhammed es-Sadık es-Sindi el-Medenî (1187/1773), *Behcetü'n-nazar şerhu Nuhbeti'l-fiker*: Daha çok İm'ânu'n-Nazar'a dayanan bu eser, Riyad Üniversitesi Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

8. İmam Abdulaziz b. Ahmed b. Hamit el-Kureşî el-Ferhrevî (1239/1824), *Kevserü'n-Nebî ve zilalu havzihi'r-revî*: Ferhrevî'nin bu eseri Suudi Arabistan Kralı Faysal İslami Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

9. İmam Muhammed Abdulhay el-Leknevî (1304/1887), *Zaferu'l-emânî bi şerhi muhtasari es-Seyyid el-Curcani*: Abdulfettah Ebû Gudde tarafından tahkik edilen bu eser, 1996 yılında Halep'te neşredilmiştir.

10. Şebbir Ahmed el-Osmanî (1369/1950), *Fethu'l-mülhim bi şerhi Sahihi Müslim*: Mahmut Şakir tarafından tahkik edilen bu eser, 2006 yılında Kuveyt'te neşredilmiştir.

11. İmam Zafer Ahmed el-Osmanî et-Tehânevî (1394/1974), *İ'lâu's-sünen*: Bu eser, Muhammed Tâkî Osmanî tarafından tahkik edilmiş ve Pakistan'da neşredilmiştir.

Biz bu çalışmamızda, İmam Radiyyuddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Yusuf İbnu'l-Hanbelî'nin kaleme almış olduğu "*Kafvu'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser*" adlı kitabı örneğinde; Hanefîlerin hadis usûlü ilmine katkılarını, Şâfiî âlimler tarafından yazılmış olan hadis usûlü kitaplarından hareketle oluşturulmuş bu çalışmaların Şâfiî usûllerinin bir özeti mi, yoksa onlar temel alınarak yapılmış bir usûl denemesi mi olup olmadığını, hangi noktalarda meselelere müdahale ettikleri gibi bazı soruların cevaplarını ortaya koymaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-HANBELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

1. İBNU'L-HANBELÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

1.1.İbnu'l-Hanbelî'nin Yaşadığı Dönemin Siyasal Durumu

İbnu'l-Hanbelî'nin çocukluğu Mısır, Şam ve Hicaz bölgesine yüzyıllarca hükmeden Memlûklar döneminin sonlarına denk gelmektedir. Memluklar Abbasi halifeliğinin bayrağı altında ortadoğu olarak bilinmekte olan Mısır, Şam, Hicaz ve Arap yarımadasına yaklaşık olarak dört yüz yıl hükümlerini sürmüşlerdir. İbnu'l-Hanbelî doğmadan iki yıl önce, yani 906/1500 yılında Memluk Devleti'nin son hükümdarı olan Kansu el-Gavri tahta oturmuştur. Memluklar Devletinin başkenti Kahire olsa da Şam, Beyrut, Mekke ve Medine gibi Halep de Memlukların önemli şehirlerinden biri sayılırdı. Halep'in bir diğer özelliği ise Anadolu'daki Bizans İmparatorluğu, onlardan sonra gelen Selçuklu Devleti ve daha sonra gelen Osmanlı Devleti'yle Memluklar Devleti'nin sınır bölgesinde bulunmasıdır.³⁶

Memlukların zayıfladığı dönemde batılı güçler, özellikle de Portekizler orta doğu olarak bilinen ve Müslümanların mukaddesatı bulunan bu bölgeye çeşitli yollarla zarar vermeye başlamıştır. Özellikle de Portekizlerin Arap Denizi'ne girmesi Mekke ve Medine'yi hedef haline getirmiştir. Buna karşılık olarak 922/1516 yılında, yani İbnu'l-Hanbelî 14 yaşlarındaiken, Yavuz Sultan Selim Han Şam ve Mısır seferine çıkmış ve aynı yılın Recep ayında Halep şehrine girerek bu şehri kendi devletinin bir vilayetine çevirmiştir. Yavuz Sultan Selim Han daha sonra Mısır ve Hicaz'ı da kendi devletine katmış ve sadece ismi kalmış olan Abbasi halifeliğinden hilafet bayrağını teslim alarak Osmanlı hükümdarlarından halifelik makamına ulaşan ilk Padişah olmuştur.³⁷

İbnu'l-Hanbelî Kansu el-Gavri, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın dönemlerinde yaşamış olup, Kanunî döneminde vefat etmiştir. Yani İbnu'l-Hanbelî iki büyük devletin üç büyük hükümdarıyla aynı dönemde yaşamıştır. Kansu el-Gavri döneminde doğmuş, Yavuz Sultan Selim Han'ın döneminde ilim tahsil ederek kitap te'lif işlerine başlamış ve Kanunî Sultan Süleyman Han'ın döneminde de eğitim-öğretim ve kitap te'lif etme işlerine devam etmiş ve bu büyük hükümdarın döneminde vefat etmiştir.

³⁶ Harîtanî, Mahmûd, "Halep", *DİA*, İstanbul 2013, XV, 244.

³⁷ Harîtanî, "Halep", *DİA*, XV, 245.

Kısacası İbnu'l-Hanbelî Halep şehrinde bir devletin yıkılışı ve diğer bir devletin kuruluşuna şahit olmuştur.

İbnu'l-Hanbelî'nin yetiştiği dönem Şam diyarındaki Memlûklar Devleti'nin sonu ve Osmanlı Devleti'nin başlangıcına denk gelmektedir. İbnu'l-Hanbelî bu dönemde, yani hicrî takviminin 10. yüzyılında yetişmiş ve bu yüzyılın önemli âlimlerinden biri olmayı başarmıştır. Bunu farklı alanlarda yazmış olduğu 70'den fazla eserinden ve bu eserlerin kalitesinde görmek mümkündür. İbnu'l-Hanbelî sadece hadis ilminde değil, pek çok alanda ilim tahsil etmiş ve ilgili alanlarda söz sahibi olan âlimlerden olmuştur. Özellikle de Arap dili İbnu'l-Hanbelî'nin en başarılı olduğu alanlardan biridir. İbnu'l-Hanbelî şiir yazmaya heveslenmiş olsa da bunu şairler seviyesine ulaşabilecek mertebede gerçekleştirememiştir. İbnu'l-Hanbelî'nin Arap dili ile ilgili yazmış olduğu eserlerin bir kısmı nahiv ve sarf hakkında, bir kısmı da belagat hakkındadır.

İbnu'l-Hanbelî'nin yaşadığı şehir Halep olduğuna göre, Halep'i tanımak İbnu'l-Hanbelî'yi tanımanın anahtarlarından birisi olsa gerek. Halep çok büyük bir şehir olmasıyla birlikte, havası çok güzel ve verimli topraklara sahip olan bir yerdir. Bu şehri Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 16/637 yılında fethetmiştir. Yani, Halep 1400 yıldır İslam ümmetinin şehridir. Bu şehir defalarca yenilenmiştir; bu yenilenmelerin biride Eyyubi Devletinin kurucusu, Kudüs ve Mescidi-Aksa'yı ehl-i salibin elinden geri alan sultan Selahattin Eyyûbî tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁸

İbnu'l-Hanbelî bu büyük ve güzel şehirde yetişmiş, burada yaşamıştır. İbnu'l-Hanbelî Halep şehrini çok severdi. Bunun delili de Halep hakkında yazmış olduğu "*Durru'l-habeb fi tarihi a'yâni Halep*" adlı eseridir. Bu kitabında yaşadığı şehir ve dönem hakkında çok net bilgiler veren İbnu'l-Hanbelî, yaşadığı şehri özetle şu ifadeleriyle tanıtmıştır: "Halep İstanbul'dan sonra İslam dünyasının ikinci merkezidir. Bu şehir, âlimlerin, hadisçilerin ve edebiyatçıların şehridir. Burada binlerce insan yetişmiş ve binlerce insan ilim talep etmek maksadıyla bu şehre gelmiştir".³⁹

1.2. İbnu'l-Hanbelî'nin Yaşadığı Dönemin Kültürel ve İlmî Durumu

İbnu'l-Hanbelî'nin yaşamış olduğu bu büyük şehir milattan önce III. bininci yıllarında kurulduğundan bu yana doğu-batı ticaretinde büyük bir öneme sahip olmuştur.

³⁸ Yazıcı, Tâlib, "Halep", *DİA*, İstanbul 2013, XV, 240.

³⁹ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb fi târihi a'yâni Halep*, tahk: Mahmud Hamed el-Fahûri, Yahya Zekeriya Abbâre, Şam, 1972, c. I, s. 4.

Ticaretin bu denli gelişmesinde şehrin coğrafi yerinin de çok önemi vardır. Ticari açıdan bu kadar gelişmiş olan bu şehrin kültür ve medeniyet açısından gelişmiş olması dakaçınılmazdır. Bu şehir kurulduğundan bu yana ticari ve iktisadi yönden ne kadar önem arz etmişse, kültürel ve ilmi açıdan da o kadar önem arz etmiştir. Çünkü ticaretin gelişmesi, kültürlerin birbirleriyle buluşmasında en önemli etkidir. Kültürlerin bir arada buluşması da kültür ve ilmin gelişmesinin en bariz sebebidir.⁴⁰

İbnu'l-Hanbelî'nin yaşadığı dönem gerçi bir devletin yıkılışına denk gelmiş olsa da, aynı zamanda Osmanlı Devleti gibi muktedir ve güçlü bir devletin bu şehri fethetmesine de denk gelmektedir. İbnu'l-Hanbelî'nin ilim tahsil etmek maksadıyla medrese ve ilim merkezlerine gitmeye başladığı yahut talebelik yapmakta olduğu dönemde Osmanlı Devleti bu şehri fethetmiş ve Osmanlı kültür ve medeniyeti ile Arap kültürünü buluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında, İbnu'l-Hanbelî'nin yetiştiği dönem Osmanlı İslam Kültürü ile Arap İslam Kültürü'nün buluştuğu bir dönemdir. Buna istinaden biz, İbnu'l-Hanbelî'nin yaşadığı dönemi Halep'in kültür ve medeniyet açısından en gelişmiş olan dönemlerinden biri olarak da değerlendirebiliriz.

İbnu'l-Hanbelî'nin eseri olan *Durru'l-Habeb* adlı kitap bize İbnu'l-Hanbelî'nin yaşadığı döneme ait bilgiler vermekle birlikte, o dönemin ilmi durumunu da ortaya koymaktadır. İbnu'l-Hanbelî bu kitabında bazı kimselerin biyografisini yazarken, onların şiirlerinden ve ilmî çalışmalarından bahsetmektedir. Bu da bize İbnu'l-Hanbelî'nin dönemindeki ilmî durum hakkında bilgi vermektedir.

İbnu'l-Hanbelî bu eserinde Halep şehrindeki medreseler ve ilmi çalışma merkezlerine de değinmiştir. Kitapta, Halep şehrindeki medreselerden bahsederken, Balatiyye Medresesi,⁴¹ Hüsrev Paşa Medresesi,⁴² Atabekkiye Medresesi,⁴³ Daru'l-Kur'ân,⁴⁴ Daru'l-Hadis,⁴⁵ Sultaniye Medresesi⁴⁶ ve Zucaciyye Medreselerini⁴⁷ örnek olarak vermektedir. Ayrıca İbnu'l-Hanbelî kitabında kendi döneminde meşhûr olan ilimlerden de söz etmiştir.

40 Yazıcı, "Halep", *DİA*, XV, 239.

41 İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 267.

42 İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 91.

43 İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 63.

44 İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 169.

45 İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 28.

46 İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 113.

47 İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 21.

Giriş bölümünde de bahsi geçtiği üzere hadis usûlü ilmi İbnu'l-Hanbelî'nin döneminde sadece İbn Hacer ve İbnu's-Salâh'ın eserleri üzerindeki çalışmaları; hadis ilmi de şerhlerle çalışılmaya devam etmiştir.

2. İBNU'L-HANBELÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

2.1. İsmi ve Künyesi

İbnu'l-Hanbelî'nin tam adı; Ebû Abdullah Radiyyuddin Muhammed b. İbrahim b. Yusuf b. Abdurrahman⁴⁸ el-Halebî el-Hanefî⁴⁹ et-Tazifî⁵⁰ el-Kadirî⁵¹ er-Rebî⁵²'dir. İbnu'l-Hanbelî'nin nesebi zamanındaki Halep âlimi Esiruddin Ebû'l-Velîd Muhammed b. Mahmut İbu's-Şihne'ye ulaşmaktadır.⁵³ Bunu İbnu'l-Hanbelî kendisi söylemiş ve “*Akdu'l-havas fi nakdi kelami'l-havas*” adlı eserinde de şöyle demiştir: “İbnu's-Şihne babamın anne tarafından dedesidir”.⁵⁴ Tüm kaynaklarda onun künyesi Radiyyuddin iken, “*Reyhânetü'l-elibba ve zehretü'l-hayati'd-dünya*” adlı kaynakta ona “Şemsuddin” künyesi verilmiştir.⁵⁵ Kendisinin Hanefî mezhebini kabul etmesine rağmen, dedesi Abdurrahman'ın Halep'teki hanbelî mezhebi kadısı olması nedeniyle “İbnu'l-Hanbelî” adıyla tanınmıştır. Dedesi Halep'teki son hanbelî kadısıdır. Daha sonra Osmanlı Devleti dört mezhebe ayrı kadı tayin etme işine son vererek, kendisine tâbi olan tüm beldelere Hanefî kadı tayin etmiştir.⁵⁶

2.2. Doğumu ve Vefatı

İbnu'l-Hanbelî 908/1502 yılında Halep'te ilim, takva ve ahlakla tanınan bir ailede dünyaya gelmiştir. 971/1563 yılının 13. cemaziyelevvelinde Halep şehrinde vefat eden İbnu'l-Hanbelî, Sâlihler Mezarlığı'nda Muhammed el-Hatunî'nin⁵⁷ kabrinin yanına defnedilmiştir.

⁴⁸ Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akkerî el-Hanbelî ed-Dimeşkî, İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab fi ahberi men zehab*, tahk. Mahmut el-Arnâvut, Şam, 1993, c. X, s. 533-534.

⁴⁹ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. 1, s. 7.

⁵⁰ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cem el-müellifîn terâcümü müellifi el-kütüb al-Arabiyye*, Beyrut, 1961, c. VIII, s. 223.

⁵¹ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kamus teracum li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâi mine'l-Arabî ve'l-muste'ribîne ve'l-musteşrikîn*, Beyrut 1992, c. V, s. 302

⁵² İbnu'l-Hanbelî, *Akdu'l-halâs fi nakdi kelami'l-havas*, Şam, 1987, s. 23.

⁵³ İzgi, Cevat, “İbnu'l-Hanbelî”, *DİA*, İstanbul 2013, XIX, 68.

⁵⁴ İbnu'l-Hanbelî, *Akdu'l-Havâs*, s. 196.

⁵⁵ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Haffacî, *Reyhânetü'l-elibba ve zehretü'l-hayati'd-dünya*, Kahire 1967, s. 169.

⁵⁶ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 7.

⁵⁷ Muhammed b. eş-Şeyh Salih el-Beyrî el-Erdebîlî el-Hanefî, Hatunî adıyla tanınmıştır. 865 (1461) Fırat nehrinin kıyısındaki el-Cezire şehrinin Beyre beldesinde doğmuştur. Zâhit ve vaiz idi. Yavuz Sultan Selim

2.3. Ailesine Mensup İlim Adamları

İbnu'l-Hanbelî, ilimle tanınan bir ailede dünyaya gelmiştir, İbnu'l-Hanbelî'nin ailesinden ilimle tanınan kimseler şunlardır:

1. İbnu'l-Hanbelî'nin babası Burhanuddin Ebû'l-Kıra İbrahim b. Yusuf b. Abdurrahman İbnu'l-Hanbelî: Baba İbnu'l-Hanbelî 877/1472 yılında Halep'te doğmuştur. İbrahim İbnu'l-Hanbelî aruz, mantık, nahiv, sarf, matematik gibi ilimlerde ders aldığı gibi, hadiste de icâzet almıştır. İbrahim İbnu'l-Hanbelî Kadiri tarikatına mensup bir mutasavvıf idi. Ayrıca İbrahim b. Yusuf Halep ulemasından Kadı Kudat Esiruddin İbnu's-Şihne'nin torunudur.⁵⁸ İbrahim b. Yusuf, kendisine Halep kadılığı teklif edilmiş olsa da, bu teklifi kabul etmemiştir. İbrahim İbnu'l-Hanbelî'ye kadılığın teklif edilmesi onun büyük âlim olduğunu göstermektedir. 959/1552 yılında vefat ettiğinde cenaze namazını oğlu İbnü'l-Hanbelî kıldırmıştır.⁵⁹

2. İbnü'l-Hanbelî'nin dedesi Zeynuddin Ebû'l-Büşra Yusuf b. Abdurrahman b. Hasen:⁶⁰ Yusuf 825/1422 yılında Halep'te doğmuştur.⁶¹ Küçük yaşta babası vefat etmiş, Yusuf da dayısının terbiyesi altında yaşamış ve küçük yaşta hafızlığını bitirmiştir. Yusuf Sahih-i Buhârî gibi pek çok eseri kendi yazısıyla yazıya geçirmiştir. 860/1456 yılları civarında Halep'in kadılığını yapmış olan Yusuf 900/1495 yılında Halep'te vefat etmiştir.⁶²

3. İbnü'l-Hanbelî'nin babasının anne tarafından dedesi Esiruddin Ebû'l-Velîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmut İbnu's-Şihne el-Halebî el-Hanefî:⁶³ 824/1421 yılında doğmuş ve 898/1493'de vefat etmiştir. İbnu's-Şihne Halep'te kadılık yapmış ve Sultaniye Medresesi'nde hadis dersleri vermiştir. İbnu's-Şihne kadılık ve müderrislik dışında Halep Ulu Câmî'nde hatiplik de yapmıştır. İmam Sahavî İbnu's-Şihne'nin, Hanefî fihri ve fikh usûlü hakkında yazılan *el-Vikâye* ve *el-Menâr* gibi eserleri ezberlediğini belirtmiştir.⁶⁴

Han Halep şehrini fethetmeye geldiğinde şehrin anahtarını teslim etmeye gidenlerden biri idi. 950/1544 yılında Halep şehrinde vefat etmiş ve Salihler mezarlığında defnedilmiştir. İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 186.

⁵⁸ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 50.

⁵⁹ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, a.y.

⁶⁰ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sahavî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karnit-tasi'* Beyrut, 1992. c. X, s. 320

⁶¹ Muhammed Ragib et-Tabbah el-Halebî, *Îlamu'n-nübelâ' bi tarihi Halep eş-şehbaâ'*, Halep, 1989, c. V, s. 327

⁶² İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 576.

⁶³ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 322

⁶⁴ es-Sahavî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, c. IX, s. 295

4. İbnü'l-Hanbelî'nin amcası Kemalüddin Ebû'l-Lutf Muhammed b. Yusuf b. Abdurrahman.⁶⁵ Kemalüddin 874/1469 yılında Halep'te doğmuş; Memluklar döneminde Halep ve Trablus'un kadılığı, Osmanlı döneminde ise Mekke ve Cidde'nin kadılığıyla birlikte Kâbe'nin nazırlığı görevini yapmıştır.

5. İbnü'l-Hanbelî'nin diğer amcası Nizamuddin Ebû'l-Mekarim Yahya b. Yusuf b. Abdurrahman et-Tazifi el-Hanbelî.⁶⁶ 871/1466 yılında Halep'te doğan Yahya, Halep ve Mısır'da eğitim görmüştür. Yahya 20 yaşını doldurmadan Halep'te Hanbelîlerin kadılığını yapmıştır ve Halep'teki son Hanbelî kadısıdır. Memluklar devleti Halep'i kaybedince Yahya Mısır'a gitmiş ve Mısırdaki Hanbelîlerin kadılığını yapmıştır. Hayatının sonuna kadar Mısırdaki yaşamış ve 959/1552 yılında Mısırdaki vefat etmiştir.⁶⁷

6. İbnü'l-Hanbelî'nin amcasının oğlu Celaluddin Muhammed b. Yahya b. Yusuf el-Hanbelî el-Hanefî: 899/1494 yılında doğmuş; henüz 16, başka bir kaynağa göre de 19 yaşındayken babasına vekâleten Halep'teki Hanbelî kadılığını üstlenmiştir.⁶⁸ Celaluddin Osmanlı döneminde Halep Ulu Câmîi'nin nazırlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Şam diyarının Hama şehrinde Nuri Câmîi ve Muzafferiye Medresesi'nin nazırlığı, Şam'da Emevî Câmîi'nin nazırlığı, Mısır'ın Reşit şehrinin kadılığı ve Haremeyn'in nazırlığı gibi görevleri de yapmıştır. 963/1554 yılında Halep'te vefat etmiştir.⁶⁹

İbnü'l-Hanbelî'nin ailesinden olan âlimlerin bu kısa biyografilerine bakıldığında, İbnü'l-Hanbelî'nin yaşadığı ve büyüdüğü ortamın ilim ve irfanla çevrilmiş bir ortam olduğunu anlamak ve kanıtlamak zor değildir. İbnü'l-Hanbelî böyle bir ortamda yetişmesinden ötürü Arap dili ve hadis usûlü başta olmak üzere pek çok ilim dallarında söz sahibi âlim olarak yetişmiş ve İslam ümmetine 70'den fazla eser, kitap ve risâle bırakarak vefat etmiştir.

2.4. Hocaları

İbnü'l-Hanbelî, sahip olduğu ilmi döneminin ve yaşadığı çevrenin büyük âlimlerinden öğrenmiştir. Bunların başında da babası İbrahim b. Yusuf b. Abdurrahman gelmektedir; yani İbnü'l-Hanbelî ilk derslerini babasından almıştır. İbnü'l-Hanbelî

⁶⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. VIII, s. 312-314.

⁶⁶ Necmeddin Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi e'yani'l-mieti'l-âsire*, Beyrut, 1997, c. II, s. 265.

⁶⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. VIII, s. 325.

⁶⁸ el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, c. II, s. 59.

⁶⁹ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 337.

hocalarını kendi yazdığı “*Durru’l-habeb* fi Tarihi Halep” isimli kitabında zikretmiştir. Bu kitapta verilen bilgilere göre hocaları şunlardır:

1. Şihâbuddin Ahmed b. Hüseyin b. Muhammed b. Ebû’l-Vefa’ el-Kürdî el-Bâkizî eş-Şâfiî: Halep civarındaki Kasir beldesine bağlı Bakize şehrinde doğmuş, ancak doğum tarihiyle ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. Bâkizî Halep’in Havliyye Câmii’nde imamlık yapmış ve çocuklara Kur’an eğitimi vermiştir. İbnu’l-Hanbelî’nin naklettiğine göre Bâkizî’nin bir gözü rahatsızlanmış, doktorlar da o göze suyun değmesini yasaklamıştı. Ancak Bâkizî doktorların yasağına aldırmadan abdest almaya devam ettiğinden dolayı, 948/1541 yılında vefat etmiştir. İbnu’l-Hanbelî Kur’an derslerini Bâkizî’den almıştır.⁷⁰

2. Şihâbuddin Ahmed el-Hindî el-Binâresî el-Hanefî: Hayatının ilk dönemlerinde askerî divanın büyüklerinden olan Binâresî, kendi memleketi olan Hindistan’da akli ilimlerle meşgul olmuştur. Delhi krallarından İskender Şah’ın⁷¹ veziri Davut’un yanına yerleşmiş ve onun çocuklarına yedi yıl boyunca eğitim vermiştir. Vezir Davut onu çok sevdiğinden Binâresî’nin hiçbir yere ayrılmasına izin vermemiştir. Bir süre sonra hacca gitmek bahanesiyle vezirin yanından ayrılan Binâresî, siyasetle meşgul olmaktan kaçınan birisiydi. Delhi’den ayrıldıktan sonra Hindistan’ın Kacrat şehrinde bir süre ilim tahsil etmiş, daha sonra Mekke’ye giderken Mısır’a gelmiş ve orada da oranın büyük âlimlerinden ilim tahsil ettikten sonra, Şam’a gelmiş ve burada da Şam ulemasından dersler almıştır. Binâresî Şam’dan ayrıldıktan sonra Halep’e gelmiş ve bu şehre yerleşmiştir. Arap diline ait olan nahiv, sarf, beyan, aruz gibi ilimlerin yanı sıra; fıkıh, fıkıh usûlü, mantık, kelam, ferâiz, kıraat, hadis, hadis usûlü, tefsir gibi ilimlerde de söz sahibi bir âlim olmuştur. 939/1532 yılında Halep’te vefat etmiştir.⁷² İbnü’l-Hanbelî Binâresî’den belagat ilmine ait olan “*el-Mutavvel*” isimli kitabı ve Şerif el-Curcânî’nin bu kitaba yazmış olduğu haşiyeleri okumuştur.

3. Şemsuddin Muhammed b. Şaban b. Ebû Bekir b. Halef b. Musa ed-Deyrûtî (ez-Zeyrutî) İbnu’l-Arus: 870/1466 yılında Mısır’ın Deyrut beldesine bağlı Sindiyon köyünde doğmuştur. Hadis, nahiv, sarf gibi ilimlerde söz sahibi olmuştur. İbnu’l-Arus Kahire’de İmam Şâfiî’nin türbesinde müderrislik yapmış; daha sonra bu türbenin müderrisliğini Anadolu’dan gelen birisi devralmıştır. Bunun üzerine İbnu’l-Arus Osmanlı Devleti’nin

⁷⁰ İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. I, s. 136.

⁷¹ İskender Şah, Ludi krallığının kralıdır, adı: II. İskender b. Behlül, O 894 (1489) yılından 915 (1509) yılına kadar Delhi’ye kral olmuştur. İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. I, s. 153-164. 10. dipnot.

⁷² İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. I, s. 153-164.

merkezine gitmiş ve mezkûr müderrisliği Mısır'daki Şâfîilerin en büyük medresesi olan Haşşabiyye medresenin müderrisliğiyle birlikte geri almıştır.⁷³ İbnu'l-Arus Kahire'den İstanbul'a giderken Şam ve Halep'ten geçmiş ve oralardaki âlimlerden dersler almış; İbnu'l-Hanbelî gibi pek çok âlime de ders vermiştir. Hendese ilmiyle de ilgilenen İbnu'l-Arus, 949/1543 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁷⁴ İbnü'l-Hanbelî İbnu'l-Arus'tan 941/1534'de Halep'te İbn Hacer'in "*Nuhbetü'l-fiker fi şerhi Nuzheti'n-nazar*" isimli kitabını okumuş; ayrıca Buhârî ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'lerini rivâyet etmeye de icâzet almıştır.⁷⁵

4. Şemsuddin Muhammed b. Muhammed el-Hanâcirî⁷⁶ ed-Diyârî el-Halebî⁷⁷ eş-Şâfîî:⁷⁸ Hanâcirî fıkıh, ferâiz ve matematikte söz sahibi olmakla beraber, pekçok ilimden de haberdardı. Kaynaklarda onun doğum tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Hanâcirî Halep Ulu Câmîi'nde fetva ve ders vermiştir. Kendisi zerafet ve şakalarıyla tanınan bir âlimdir. 940/1533 yılında Halep'te vefat etmiştir. İbnü'l-Hanbelî kendisinden el-Miknâsî'nin matematik hakkında yazmış olduğu "*Nüzhetü'l-elbâb fi ilmi'l-hisâb*" isimli kitabını okumuş ve hocasından bu kitabı öğretmeye icâzet almıştır.

5. Musa b. Hüseyin b. Musafir b. Hasen b. Mahmut el-Kürdî el-Allanî es-Sersûlî eş-Şâfîî: Halep'e geldiği dönemde bir medrese onarılmış ve Musa bu medresede hocalık yapmıştır. Daha sonra hocalığı bırakarak tasavvuf yoluna girmiş ve züht hayatı yaşamak amacıyla Hama şehrine giderek oradaki şeyhlerden tasavvuf dersleri almıştır.⁷⁹ Musa Halep'ten döndükten sonra Şerefiye Medresesi'nde ders vermeye başlamış; 939/1532 yılında taun hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. İbnü'l-Hanbelî Musa'dan belagat ilmini almıştır.⁸⁰

6. es-Seyyid eş-Şerif Veliyyüddin b. Hüseyin el-Hesenî el-Acemî eş-Şirvânî eş-Şâfîî:⁸¹ Şirvânî kendi memleketi olan Şirvan'dan hac yolculuğuna çıkmış, hac dönüşünde de 929/1523 yılında Halep'e uğramış, bu şehirde ikamet etmeyi tercih etmiştir. Daha sonra

⁷³ İbnu'l-İmad, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. VIII, s. 279.

⁷⁴ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 217-221.

⁷⁵ İbnü'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fi usûli'l-hadîs*, tahk: Bedr b. Cezâ' b. Nasır ed-Doserî, Ümmü'l-Kura Üniversitesi Usûluddin Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kura Üniversitesi Online Kütüphanesi, Mekke, s. 2011, 17.

⁷⁶ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 251.

⁷⁷ el-Gazzi, *el-Kevakibü's-sâire*, c. II, s. 14.

⁷⁸ et-Tabbah el-Halebî, *Îlamu'n-nübelâ'*, c. V, s. 464.

⁷⁹ el-Gazzi, *el-Kevakibü's-sâire*, c. II, s. 249.

⁸⁰ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 504-505.

⁸¹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. X, s. 442.

Şirvânî kendi memleketine dönmüş ve orada hadis ilmiyle meşgul olmuştur. “Hadisçi” lakabıyla da tanınan Şirvânî, memleketi olan Şirvan’da 955/1548 yılında vefat etmiştir.⁸² İbnü’l-Hanbelî astronomi hakkında yazılmış olan “*el-Cuğmîni*” metnini Şirvânî’ye okumuştur.⁸³

7. Şeyhu’l-İslam⁸⁴ Burhanuddin İbrahim b. Abdurrahman b. Muhammed el-İmâdî (Abbadi):⁸⁵ İmâdî 888/1484 yılından sonra Halep’te doğmuştur. Hacca giderken Kahire yolundan geçmiş, orada Kahire’nin büyük âlimlerinden Zekeriya el-Ensari⁸⁶ gibi âlimlerle mülakat etmiş ve onlardan ders almıştır. Mekke’ye geldiğinde Asiluddin el-Eycî⁸⁷ gibi âlimlerden ders alan İmâdî, Halep’e döndükten sonra Arap dili, kıraat, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, hadis usûlü, tefsir gibi ilim dallarında dersler vermiştir. İmâdî Halep’teki Şâfiî âlimlerinin en büyüğüdür. Halep Ulu Câmîi’nde ders ve fetva veriyordu. İmâdî bir süreliğine kimya ile de meşgul olmuştur. Tasavvufa da meyilli olan İmâdî, 954/1547 yılında Halep’te vefat etmiştir. İbnü’l-Hanbelî İmâdî’den çeşitli ilim dallarında dersler almış; İmâdî de İbnü’l-Hanbelî’ye 948/1541 yılında kendisinden rivâyet edilmesi uygun görülen tüm bilgileri nakledebilmesi için icâzet vermiştir.⁸⁸

8. Alauddin⁸⁹ Ali b. Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Mesut b. Muhammed el-Haskefi⁹⁰ el-Musilî eş-Şâfiî: Hayatının ilk yıllarında babasıyla beraber Şam’da yaşamıştır, Şam’dan iki kere yaya hacca gitmiş, daha sonra Halep’e gelerek bu şehre yerleşmiştir. Haskefi Halep’e yerleştikten sonra orada eğitimle meşgul olmuş ve talebelere dersler vermiştir. 925/1519 yılında Halep’te vefat etmiştir. İbnü’l-Hanbelî Haskefi’den sarf, nahiv, aruz ve mantık ilimlerini almıştır.⁹¹

⁸² İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. II, s. 531-532.

⁸³ el-Gazzi, *el-Kevakibü’s-sâire*, II, 253.

⁸⁴ İbnü’l-İmâdî, *Şezerâtu’z-zeheb*, c. X, s. 442.

⁸⁵ et-Tabbah, *İ’lamu’n-nübelâ*, c. V, s. 513.

⁸⁶ Zekeriya el-Ensari: Zeynu’ddin Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriya el-Ensari, el-Hazrecî, es-Suneykî, el-Kahiri, el-Ezherî, eş-Şâfiî, O 824 (1421) yılında Mısırın Suneyke beldesinde doğmuştur. Zekeriya’nın Buluğu’l-Ereb li Şerhi Şuzuri’z-Zeheb, Sahih Buhârî’nin şerhi, Sahih Müslim’in Şerhi gibi eserleri vardır. Zekeriya 926 (1520) yılında vefat etmiştir. İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. I, s. 52, 6. Dipnot.

⁸⁷ Asiluddin el-Eycî: Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Eycî, Sahavî’nin talebelerindendir. 846 (1442) yılında vefat etmiştir. İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. I, s. 76, 2. Dipnot.

⁸⁸ İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. I, s. 74-83.

⁸⁹ İbnü’l-Hanbelî, *Durru’l-habeb*, c. I, s. 979-993.

⁹⁰ et-Tabbah, *İ’lamu’n-nübelâ*, c. V, s. 384.

⁹¹ el-Gazzi, *el-Kevâkibü’s-sâire*, c.I, s. 267.

9. Carullah Muhammed b. Abdulaziz b. Fehd el-Haşimî el-Mekki:⁹² İbn Fehd, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'in neslindedir.⁹³ 891/1486 yılında Mekke'de doğmuş, ilk eğitimi burada aldıktan sonra hadis almak maksadıyla Mısır ve Şam'a gitmiştir. 922/1516 yılında Halep'e de gelmiş; tarih ve kırk hadisten oluşan "*Tahkiki'r-reca*" isimli kitabını yazmıştır. 954/1547 yılında Mekke'de vefat etmiştir. İbnü'l-Hanbelî Kâbe'nin tarihi ile ilgili yazılmış olan "*et-Tuhfetu'l-latife fi enbâ'l-mescidi'l-Haram ve'l-Ka'beti's-şerife*" isimli kitabı bu hocasından 953/1546 yılında okumuş ve aynı zamanda hocasından bu kitabın bir nüshasını da almıştır. Ayrıca hocasından bu kitabı ve kendisinden rivâyet edilmesi câiz olan tüm bilgileri rivâyet etmeye icâzet de almıştır.⁹⁴

10. Kutbuddin Ebû'l-Hayr İsa b. Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed el-Hüseynî el-İcî es-Safavî eş-Şâfiî: 900/1495 yılında doğmuş; nahiv ve sarf ilimlerini babasından öğrenmiştir.⁹⁵ Hindistan'ın başkenti olan Delhi şehrine gitmiş ve oranın ulemalarından tahsil görmüş olan Safavî, Delhi'de Sultan İbrahim b. İskender Şah⁹⁶ ile görüşmüştür. Daha sonra hac maksadıyla Mekke'ye gitmiş ve orada bir süre kalmış; oradan da Medine'ye gitmiş ve oranın ulemasından da tahsil görmüştür. 939/1532 yılı civarında Şam'a ve Halep'e gelmiş, oralarda ders vermiştir.⁹⁷ Halep'e dönüş yapan Safavi, orada İbnü'l-Hanbelî'nin de aralarında bulunduğu pek çok öğrenciye ders vermiştir. Safavî Halep'ten ayrıldıktan sonra Mısır'a gelmiş ve oraya yerleşmiştir. 953/1546 yılında vefat etmiştir. İbnü'l-Hanbelî Safavî'ye 30. cüzün tefsirini okumuş ve zikirleri de Safavî'den öğrenmiştir.

11. Zeynuddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Yusuf b. Abdullah b. Fahu'n-Nisa el-Kilsî el-Halebî el-Hanefî:⁹⁸ Kilis asıllı olup,⁹⁹ 860/1456 yılından sonra Halep'te doğmuştur.¹⁰⁰ Hacca gittikten sonra Mekke'de Sahavî'den ders ve

⁹² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. X, s. 432-241.

⁹³ el-Gazzi, *el-Kevâkibü's-sâire*, c. II, s. 131.

⁹⁴ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 434-436.

⁹⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. X, s. 427-428.

⁹⁶ İbrahim b. İskender Şah Hindistan'da kurulmuş olan Ludi krallığının son kralıdır. İbrahim 1517 yılında tahta çıkmış ve 1526 yılında Babür şah tarafından tahttan indirilmiş ve katledilmiştir. Ahmed Mamur el-İserî, *Mucezu et-tarihil'l-islami munzu ahdi Âdem aleyhisselâm (tarihu ma kable'l-islam) ila asrina'l-hazir (1417-1996-1997)*, s. 296, 1996.

⁹⁷ el-Gazzi, *el-Kevâkibü's-sâire*, c. II, s. 230.

⁹⁸ et-Tabbah, *İ'lamu'n-nübelâ*, c. V, s. 414.

⁹⁹ el-Gazzi, *el-Kevâkibü's-sâire*, c. I, s. 225.

¹⁰⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. X, s. 240.

icâzetalmıştır.¹⁰¹ İbn Fahru'n-Nisa boyu kısa, nahif ve nüktedan birisiydi.¹⁰² Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Farsçayı da iyi derecede bilen İbn Fahru'n-Nisa, Halep'teki demirciler Câmîî ve Cavliye Medresesi'nde ders vermiştir. İbn Fahru'n-Nisa 930/1523'de Halep'te vefat etmiştir.¹⁰³

12. Molla Musa adıyla¹⁰⁴ tanınan Musa b. Hasan el-Kürdi el-Allani eş-Şâfiî: Molla Musa Azerbaycan'ın Tebriz şehrinin Meraga beldesinde ve diğer başka şehirlerinde ilim tahsil etmiştir. Halep'e gelmiş ve burada dersler vermiş olan Molla Musa 930/1524 yılında Halep'te vefat etmiştir. İbnu'l-Hanbelî Molla Musa'dan belagat ilmini öğrenmiştir.¹⁰⁵

13. Abdullatif b. Abdu'l-Mümin b. Ebû'l-Hasen el-Horasani el-Cami el-Ahmedî el-Hemedâni:¹⁰⁶ Cami kendi memleketinden pek çok müridiyle birlikte hacca gitmeye karar vermiş, İstanbul'a geldiğinde de Kanuni Sultan Süleyman ona 10000 akça vermiştir. Haseki Sultan da aynı miktarda akçe vermiş; ancak Cami aldığı bu paraları fakirlere dağıtmıştır. 954/1547 yılında Halep'e gelen Cami, 955/1548 yılında hacca gitmiş, hac dönüşü İstanbul yoluyla memleketine dönmeye karar vermiştir. Memleketine gitmek amacıyla yola çıkıp Konya'ya geldiğinde Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Tebriz seferinde Konya'da konakladığını görmüş ve Sultan'ın isteği ile Tebriz seferinde Kanuni Sultan Süleyman Han'a eşlik etmiştir. Cami 963/1555 yılında Buhârâ'da vefat etmiştir. İbnu'l-Hanbelî bu hocasından zikir ve tasavvuf dersleri almış; ayrıca kendisinden zikir telkin etmeye icâzet de almıştır.¹⁰⁷

14. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebû'l-Feth b. Celaluddin el-Halidi es-Semerkandi el-Hanefî Molla Muhammed Şah: Molla Muhammed Şah 945/1538 yılında Halep'e gelmiştir. Nesebi Halid b. Velîd'e ulaşmaktadır. İbnu'l-Hanbelî "*İhbaru'l-mustefid bi ahbari Halid b. Velîd*" adlı eserini bu hocasına ithaf etmek maksadıyla yazmıştır. Molla Muhammed Şah 945 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰¹ es-Sahavî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karnit-tasi'*, c. IV, s. 153.

¹⁰² İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, I, 759.

¹⁰³ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. X, s. 240-241.

¹⁰⁴ el-Gazzi, *el-Kevâkibü's-sâire*, c. I, s. 309.

¹⁰⁵ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 504.

¹⁰⁶ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 846-853.

¹⁰⁷ Yusuf b. İsmail en-Nebhâni, *Camiu karamati'l-evliya'*, tahk. İbrahim Atva Awad, Hindistan, 2001, c. II, s. 222.

¹⁰⁸ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 194.

15. Şemsuddin Muhammed b. Abdulkadir b. Ebû Bekr el-Kureşî el-Ömeri el-Halebî İbnu's-Şehham¹⁰⁹ (İbnu's-Şemmâ):¹¹⁰ İbnu's-Şehham Halep Ulu Câmîî'nin iki sorumlusundan biriydi. Hakkı söylemekten kaçınmayan, cesur bir âlimdi. İbnu's-Şehham Halep'teki Tanrı Vermiş Medresesi'nin hocasıydı. İbnu'l-Hanbelî İbnu's-Şehham'dan bu medresede fikhin mikatla ilgili olan bölümlerini öğrenmiştir. İbnu's-Şehham 944/1537 yılında vefat etmiştir.¹¹¹

16. Nurettin Mahmut b. Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Hasan b. Abdalbaki el-Bekri el-Halebî eş-Şâfiî: Halep Ulu Câmîî'nin hatibiydi. İbnu'l-Hanbelî Mahmut'tan rivâyet edilmesi câiz olan tüm rivâyetleri nakletmeye icâzet almıştır. Mahmut 934/1528 yılında Halep'te vefat etmiştir.¹¹²

İbnü'l-Hanbelî bu hocaları sayesinde pek çok alanda ilim tahsil etmiş ve Halep'in tek âlimi olarak anılacak duruma gelmiştir. Görüldüğü üzere İbnu'l-Hanbelî, dil ilimlerinden mantık ilimlerine, fıkhıtan hadise, matematikten astronomiye kadar birçok ilim sahasında tahsil görmüştür. İbnü'l-Hanbelî sadece Halep'te eğitim almamış; 954/1547 yılında hac ibadetinden dönerken Şam'da da ilim tahsil etmiştir. Şam'da bir süre kalmış ve eğitim almasının yanısıra dersler de vermiştir. Aralarında Şeyhülislâm Mahmut el-Belyûnî, Şeyhülislâm Şemsuddin İbnü'l-Minkâr, Şeyhülislâm Kadı Muhibbüddin Muhammed b. Eyyûb eddimeşkî ve Şeyh Şemsuddin el-Esedî'nin de bulunduğu birçok talebe yetiştirmiştir. Daha sonra tekrar Halep'e dönmüştür.

2.5. Talebeleri

Zamanının meşhûrlarından çoğu İbnu'l-Hanbelî'den dersler almıştır. İbnu'l-Hanbelî talebelerinin bir kısmını “*Durru'l-habeb fi a'yâni Halep*” isimli eserinde zikretmiştir. Şöyle ki:

1. Şihabuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed Molla el-Haskefî el-Halebî İbnu'l-Molla:¹¹³İbnu'l-Molla 937/1531 yılında Halep'te doğmuştur.¹¹⁴İbnü'l-Hanbelî'yle 20 yıl beraber çalışan ve onun hâlâ yazma olarak

¹⁰⁹ el-Gazzi, *el-Kevâkibü's-sâire*, c.II, s. 42.

¹¹⁰ et-Tabbah, *İ'lamu'n-nübelâ*, c. V, s. 414.

¹¹¹ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. V, s. 282.

¹¹² İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 462.

¹¹³ Hasan b. Muhammed el-Boryini, *Teracumu'l-a'yan min ebna'i'z-zaman*, tahhk. Selahattin el-Muncid, Şam, 1959, c. I, s. 180.

¹¹⁴ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. I, s. 239-268.

kütüphanelerde saklanmakta olan eserlerinin pek çoğunu tekrar yazan büyük bir âlim, tarihçi ve nahivcidir. Birkaç kere Şam ve diğer şehirlere ilim yolculuğu yapan İbnu'l-Molla 1003/1594 yılında vefat etmiştir. İbnu'l-Molla İbnu'l-Hanbelî'den nahiv, belagat, mantık, hadis, kıraat, hadis usûlü ve fıkıh usûlü gibi ilimleri almıştır.¹¹⁵

2. Bedruddin Ebû's-Senâ' Mahmut b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Babî el-Halebî eş-Şâfiî İbni'l-Beylûnî: İbni'l-Beylûnî 933/1526 yılında Halep'te doğmuştur.¹¹⁶ Hafızlığını bitirdikten sonra İbnu'l-Hanbelî'ye talebe olmuştur.¹¹⁷ İbnu'l-Beylûnî Halep Ulu Câmîi'de Kur'an ve kıraat dersleri vermiştir. İbnu'l-Hanbelî bu talebesine başka talebelerinden daha fazla değer verirdi. İbni'l-Beylûnî 1007/1598 yılında vefat etmiştir.

3. Şemsuddin Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Yunus İbni'l-Minkâr el-Halebî ed-Dimeşkî:¹¹⁸ İbni'l-Minkâr 931/1525 yılında Halep'te doğmuş, İbnu'l-Hanbelî'den pek çok konuda ders almıştır. 957/1550 yılında Şam'a gidip orada ders veren İbnu'l-Minkâr, 1005/1596 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹¹⁹ İbni'l-Minkâr İbnu'l-Hanbelî'den sarf, nahiv, belagat, aruz, mantık, matematik, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, hadis usûlü, ferâiz ve tasavvuf gibi ilimleri almıştır.

4. Muhammed b. Mesut b. Muhammed eş-Şirâzî Şah Muhammed: Şah Muhammed'in babası Latif Han Hindistan'ın Deken eyaletinde vezirlik görevini yapmış, daha sonra da Deken kralı III. Adil Han'ın¹²⁰ veziri olmuştur. Şah Muhammed'in babası vezirliği bırakarak hacca gelmiş, hac dönüşünde Halep'e uğramış ve buraya yerleşmiştir. Latif Han bu oğluna diğer çocuklarından daha düşküdü. Şah Muhammed'in güzel ahlakı ve ilmi sebebiyle babası onu çok severdi. Babası Latif Han'la Halep'e geldikten sonra İbnu'l-Hanbelî'den Arap dili ve mantık dersleri alan Şah Muhammed, Arapça ve Farsçanın yanısıra Hindistan dillerinden üç farklı dili de bilirdi. Şah Muhammed 952/1545 yılında 22 yaşına gelmeden taun hastalığı nedeniyle Halep'te vefat etmiştir.¹²¹

¹¹⁵ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb* c. X, s. 650.

¹¹⁶ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 473.

¹¹⁷ et-Tabbah, *İ'lamu'n-nübelâ'*, c. VI, s. 162.

¹¹⁸ Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbü'ddin b. Muhammed el-Muhibbi, *Hulasatu'l-eser fi a'yani'l-karni'l-hadi aşer*, Mısır, 1868, c. IV, a. 115.

¹¹⁹ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 418-424.

¹²⁰ Delhi'nin Farukiler krallığının kralı III. Adil Han 916 yılından 926 yılına kadar Delhi ve Deken'in kralı olmuştur. Bk. Edward Von Zambaur, *Mu'camu'l-ensab ve'l-user el-hâkime fi't-tarihi'l-islami*, Çev. Dr. Zeki Muhammed Hasan ve Hasan Ahmed Mahmut. Beyrut, 1980, s. 434.

¹²¹ İbnü'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 99-101.

5. Muhammed b. Ali b. Ahmed eh-Hafsakî el-Halebî Molla Muhammed: 891/1486 yılında doğan Molla Muhammed, İbnu'l-Hanbelî'den belagat dersleri almıştır. Molla Muhammed Halep Ulu camisinde imamlık yapmış, Haremeyn'in vakıflarına nazırlık yapmak gibi görevleri de başarmıştır. 971/1563 yılında vefat etmiştir.¹²²

6. Nizmuddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tebrizî: Muhammed et-Tebrizî Halep'e birkaç kere gelmiş ve İbnu'l-Hanbelî'den hadis dersleri almıştır. 966/1558 yılında vefat etmiştir.¹²³

7. Muslihuddin Mustafa b. Ahmed el-Kefevî Hacı Molla: İbnu'l-Hanbelî'den 941/1534 yılının ortalarına kadar mantık ve benzeri konularda ders alan Hacı Molla, Arapçanın yanısıra Türkçe ve Tatarca şiirler de yazmıştır. Daha sonra Hacı Molla Şam ve Kudüs gibi şehirlere gitmiş; oraların ulemasından da ders almıştır. Hacı Molla 948/1541 yılında vefat etmiştir.¹²⁴

8. Radiyyuddin Muhammed b. Ebû'l-Yumn Muhammed el-Gazzi el-Halebî İbn Halfa: Halep Ulu Cami ve Halep Kalesi Câmîî'nde hatiplik görevini yapan İbn Halfa, genç yaşında 954/1547 yılında vefat etmiştir.¹²⁵

9. Şemsuddin Muhammed b. el-Hasen b. Ali b. Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Cemal b. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed Abdurrahman b. Abdullah b. Elvan el-Esedî el-Halebî: 936/1529 yılında doğan Şemsuddin el-Esedî, on yıldan fazla İbnu'l-Hanbelî'nin elinde eğitim görmüş; Arap dili, mantık, hadis, hadis usûlü, tefsir, Kur'an ilimleri, fıkıh, ferâiz gibi ilimleri İbnu'l-Hanbelî'den okumuştur. Şemsuddin el-Esedî 961/1553 yılında Halep'teki Hanefilerin medreselerinden olan Nasırıyye Câmîî'nin karşısındaki Şihabiyye medresesinde hocalık yapmıştır. 969/1561 yılında vefat etmiştir.¹²⁶

10. Abdullatif b. Abdurrazzak el-Antaki İbnu'l-Başa: İbnu'l-Başa Halep'te doğmuş, ancak Antakya'da yaşamıştır. Halep'e geldiğinde İbnu'l-Hanbelî'den fıkıh usûlü dersi almıştır. Antakya'ya döndüğünde ise Antakya Ulu Cami'inde ders ve vaaz vermiştir. İbnu'l-Başa hocası İbnu'l-Hanbelî'den sonra vefat etmiştir.¹²⁷

¹²² İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 393-394.

¹²³ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 432.

¹²⁴ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 486-491.

¹²⁵ İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs*, s. 17, İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 303-304.

¹²⁶ İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb*, c. II, s. 386-393.

¹²⁷ el-Gazzi, *el-Kevâkibü's-sâire*, c. III, s. 153.

11. Abdullah b. Abdurrahman b. Isfahan el-Kürdi eş-Şâfiî: Abdullah el-Kürdi 949/1542 yılından itibaren İbnu'l-Hanbelî'den belagat ilmini öğrenmeye başlamıştır. İbnu'l-Hanbelî bu talebesini, “zeki ve ahlaklı biriydi” ifadeleriyle övmüştür. Abdullah el-Kürdi 962/1555 yılında vefat etmiştir.¹²⁸

2.6. Eserleri

İbnu'l-Hanbelî birkaç çeşit ilim tahsil etmeyi ve iyi öğrenmeyi hedeflemiş, bu hedeflerini gerçekleştirmek için de çok çaba göstermiştir. Bu çabaları neticesinde İbnu'l-Hanbelî Halep'in en büyük âlimi olmuştur. Bu gerçeği, kaleme almış olduğu eserleri de açıkça göstermektedir.

İbnu'l-Hanbelî pek çok alanda çeşitli eserler yazmıştır. Tefsir, tecvit, tevhit, hadis, hadis usûlü, fıkıh, fıkıh usûlü, faraiz, tarih, dil, nahiv, sarf, edebiyat, aruz, mantık, tıp, mühendislik, matematik ve benzeri diğer alanlarda kitap ve risâlekaleme almıştır. Aşağıda zikredilecek olan eserler de, onun değişik alanlarda kitap yazdığının belgeleridir. İbnu'l-Hanbelî'nin bazı eserleri risâle şeklinde olan kısa kitapçıklardan ibaret olsa da, faydalanma açısından çok değerlidirler. Ayrıca bunlar onun ilmini, zekâsını ve yeteneğini ortaya koymada yeterli kanıttır da.

İbnu'l-Hanbelî 929/1523 yılında “*Misbahu'd-düca fi harfi'r-ricâ*” adlı eserini Halep kadısına takdim etmiş ve karşılığında da beş akçe ile mükâfatlandırılmıştır. Daha sonra Ebü's-Suud Efendi'nin “*el-Kasidetü'l-mîmiye*” adlı eserine şerh yazmış ve Ebü's-Suud Efendi'ye göndermiştir. Bu şerhi beğenen Ebü's-Suud Efendi İbnu'l-Hanbelî'nin maaşını 10 akçeye yükseltmiştir. İbnu'l-Hanbelî Halep'te baş müderris olunca bütün vaktini ders vermek ve eser yazmakla geçirmiştir.¹²⁹

İbnü'l-Hanbelî'nin eserleri şunlardır:

1. *el-Âsâru'r-rafiâ fi meâsiri beni Rabia*: Beni Rabia Halep'te yaşayan bir Arap kabilesidir. İbnu'l-Hanbelî de Beni Rabia kabilesine mensuptur. Nesep hakkında yazılan bu eser Dr. Abdülaziz Salih el-Hellabî tarafından tahkik edilmiş matbu bir eserdir.

2. *İhkamu'l-iş'ar bi ahkami'l-eş'âr*: Şiir hakkında yazılmış bir risâle olup, yazma hâlidir.

¹²⁸ el-Gazzi, *el-Kevâkibü's-sâire*, c. III, s. 153.

¹²⁹ Cevat İzgi, “İbnu'l-Hanbelî” maddesi, 21, 68.

3. *İhbar 'ul-mustefid bi ahbari Halid b. Velid*: “Allah’ın kılıcı” sıfatıyla tanınan Halit b. Velid’in hayatı, ailesi ve neslini araştıran bir risâledir. Bu risâle 2010 yılında Dr. Cemil Abdullah Uvayda tarafından tahkik edilmiştir.

4. *İanetu 'l-fariz fi tashihi vakiat el-ferâiz*: Ferâiz hakkında yazılan bir risâledir. Bu risâlenin adını İsmail Paşa el-Bağdadi “*İanetu 'l-âriz fi tashihi vakiati 'l-ferâiz*” olarak vermiştir.¹³⁰

5. *Unmuzecu 'l-ulûm li zevi 'l-basâiri ve 'l-fuhum*: Yazma bir eserdir.

6. *Envâru 'l-helek ala şerhi 'l-Menar li ibni Melek*: Hanefî fıkıh usûlü hakkında yazılan bir şerhtir. Bu eser 1898 yılında İstanbul’da Şerhu 'l-Menar ve Havaşîhi min İlmi 'l-Usûl adlı eserle birlikte yayımlanmıştır.

7. *Bahru 'l-avvam fi ma esabe fihi 'l-Avam*: Arap dili hakkında yazılan bir eserdir. Eser Dr. Şaban Salâh’ın tahkikiyle 2006 yılında Kahire’de neşredilmiştir.

8. *Te 'hilu men heteb fi tertîbi 's-sahâbeti fi 'l-hutab*: Tarih ve fazail hakkında yapılan bu çalışma Abdullah b. İsa el-Fifi tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

9. *Tuhfet 'ul-efâdil fi sinaeti 'l-fadil*: İnşa hakkında yazılmış, yazma hâlinde bir risâledir.

10. *Tezkiretu men nesiye bi 'l-vasat el-hendesî*: Mühendislik hakkında yazılmış bir eserdir. Yazmadır.

11. *Tervietü 'z-zami fi tebrieti 'l-Cami*: İbnu 'l-Hanbelî hocası Abdullatif el-Cami’yi savunmak maksadıyla yazmıştır. Yazma hâlinde bir eserdir.

12. *et-Te 'rif ala taglît ‘et-Tatrîf fi şerhi 't-Tasrîf’*: 933/1526 yılında vefat eden İbn Hilal el-Urazî en-Nehavî’nin eserine yazılmış bir eleştiridir. Bu eser yazmadır.

13- *Risâletun fi halli iğlaki ma fi 'l-Beyzâvi 'yi mine 't-tefsiri fi kavlihi Teâlâ Ellezi Ahsen Külle Şeyin*: Tefsir-i Beyzavi’ye yazılan bir taliktir. Bu eser yazmadır.

14. *Temyizu 'ş-şehd liehli 'l-ahdi ve 'l-akd*: İbnu 'l-Hanbelî’nin hocası Abdullatif el-Cami’nin dilinden yazdığı 21 mısradan oluşan bir kasidenin şehridir. Bu eser yazmadır.

15. *Ceniyyatu 'l-hussab fi ilmi 'l-hisâb*: Matematik hakkında yazılan bir eserdir. Bu eser yazmadır.

¹³⁰ İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyetü 'l-Arifin Esmae 'l-Musannifinve Âsare 'l-Müellifin*, İstanbul, 1951, c. II, s. 248

16. *el-Cevâri'l-munşeât fi'l-havari'l-munşeât*: Hediyyetu'l-Arifin'de kitabın ismi “*el-Cevâri'l-munşat fi'l-havari'l-munşeât*” olarak geçmektedir.¹³¹ Bu, yazma bir eserdir.
17. Teftâzânî'nin ‘*Şerhu tasnîf el-İzzî*’ adlı eserine haşiye.
18. Kadı Zekeriya'nın Usûl hakkındaki ‘*Şerhu'l-lubb*’ adlı eserine haşiye.
19. İmamu'l-Haremeyn Abdülmelik el-Cuveynî eş-Şâfiî'nin ‘*Lubabu'l-fikh*’ adlı eserine haşiye.
20. Hanefî fikhına ait olan Sadru's-Şeri'a'nın ‘*Şerhu'l-vikaye*’ adlı eserine haşiye.
21. *Hedâiku ehdâki'l-ezhâr ve mesabihu envâri'l-envâr*: Bu eser Kahire'deki Arap yazma eserler enstitüsünde bulunmaktadır.¹³²
22. *el-Hadâiku'l-unsıyye fi hakâiki'l-endlusıyye*: Aruz hakkında yazılan bir eserdir; yazma olduğu tahmin edilmektedir.
23. *Hevrâu'l-Hiyam ve azrâu zevi'l-huaym fi ru'yeti hayri'l-enâm fi'l-yakazati ve'l-menam*: Bu eser Kahire'deki Arap yazma eserler enstitüsü kütüphanesinde bulunmaktadır.¹³³
24. *el-Hiyazu'l-mutrâ' fi vıfki'l-erbâin ala'l-erba'*.
25. *Durru'l-habeb fi tarihi a'yanı Haleb*: Biyografi türünde olan bu kitap Mahmut Muhammed el-Fahuri ve Yahya Zekeriya Abbara tarafından tahkik edilerek, 1972 yılında Şam'da neşredilmiştir.
26. *ed-Dureru's-satiâ' fi'l-edviyeti'l-katiâ'*: Bu eser bir şiir divanından oluşmaktadır. Bu divan Irak Mustansiriyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden Prof. Dr. Ganim Haşim es-Sultani ve Prof. Dr. Cinan Abdulcelil Muhammed el-Hemondi tarafından tahkik edilerek, Arap Kültürü Dergisi'nde 2011 yılında neşredilmiştir.
27. *Zubaletu's-sirac ala risâleti's-Sira*: Ferâiz hakkında yazılan bu eser yazmadır.
28. *Zehîretu'l-memat fi'l-kavli bitelkini men mate*.
29. *Rebtu's-şevârid fi helli's-Şevâhid*: Sarf hakkında yazılan bu eser Şaban Salâh tarafından tahkik edilerek, 1989 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

¹³¹ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-arifin*, c. II, s. 248.

¹³² Arap Yazma Eserleri enstitüsü resmi Web sitesi: http://41.32.191.214/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=37650&shelfbrowse_itemnumber=37653

¹³³ Arap Yazma Eserleri enstitüsü resmi Web sitesi: http://41.32.191.214/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=37651&shelfbrowse_itemnumber=37654

30. *Risâletun teştemi lu ala cumelti ma yehvâhu 's-sami' likasdi Teşnifi 'l-Mesami'*.
31. "20 ilim hakkında 20 araştırma" adlı bir risâle.
32. *Risâle fi 'l-muttasil ve 'l-munfasil*: Tecvit hakkında yazılmış olan bu risâle Nihat Hassubi Salih tarafından tahkik edilerek, 1985 yılında Irak'ta yayımlanan Mevrid dergisinin 14. Cildinde neşredilmiştir.
33. *Refu 'l-hicâb an kavaidi 'l-hisâb*: Matematik hakkında yazılan bu eser Britanya Kütüphanesinde yazma olarak bulunmaktadır.
34. *er-Revaihu 'l-udiyye fi 'l-medâihi 's-Suûdiyye*: Bu eser Mısır Sultaniye Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.
35. *Ravzatu 'l-ervah fi 's-Siraciyye*: Ferâiz hakkında yazılan bu eser İstanbul'da yazma olarak bulunmaktadır.
36. *ez-Zubdu ve 'd-darb fi tarihi Halep*: Adından da belli olduğu üzere bu eser Halep tarihi hakkında yazılmıştır. Muhammed Altunci tarafında tahkik edilmiş ve 1988 yılında Halep'te neşredilmiştir.
37. *Serhu 'l-mukleteyn fi hukmi 'l-kulleteyn*: Fıkıh hakkında yazılan bu eser Mısır Devlet Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.
38. *Sehmu 'l-elhaz fi vehmi 'l-elfaz*: Bu eser Arap dili hakkında yazılmıştır. Dr. Hatim Salih ez-Zamin tarafından tahkik edilmiş ve 1985 yılında Şam'da yayımlanmıştır.
39. *Savabigu 'n-nevabig*: Zemahşeri'nin *Nevabigu 'l-kelim* adlı eserine şerhtir. Bu şerh Umeyr Canbaz tarafından tahkik edilmiştir.
40. *eş-Şerâbu 'n-niyli fi vilayti 'l-Ciyli*: Abdulkadir Geylani hakkında yazılmış olan bu kitabın yazma olduğu tahmin edilmektedir.
41. *Şerh İsa Goci*: Mantık hakkında yazılan İsa Goci adlı esere şerhtir. Bu şerhin yazma olduğu tahmin edilmektedir.
42. *Şerhu hikemi İbn Ataullah es-Sekenderî*: Tasavvuf hakkında yazılan bir eserdir.
43. *Şerhu 'l-lubab*.
44. *Şerhu nuzheti 'n-nezzar fi sinaeti 'l-gubar*.
45. *Şekâiku 'l-ekem bidekâiki 'l-hikem*.
46. *Zillu 'l-arîş fi men 'i hilli 'l-benci ve 'l-haşiş*: Uyuşturucu maddelerin İslam'daki hükmü hakkında yazılan bu eser Umeyr Canbaz tarafından tahkik edilmiştir.

47. *Uddetu'l-hasib ve umdetu'l-muhasib*: Matematik hakkında yazılan bu eser Kahire'deki Arap Yazma Eserler Enstitüsü Kütüphanesi ve Bağdat Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

48. *el-Arfu'l-verdî fi nusreti eş-şeyh el-Hindî*.

49. *Akdu'l-halas fi nakdi kelami'l-havas*: Nihat Hassuni Salih tarafından tahkik edilmiş ve 1987 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

50. *Gamzu'l-ayn ila kenzi'l-ayn: Hediyyetu'l-arifin*'de kitabın adı "*Kurratu'l-ayn ila...*" diye geçmektedir. Bu eser Mısır Sultaniye Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

51. *el-Fethu'l-celî ala şerhi'l-mesâbih liseyyidi Ali: Keşfu'z-zunûn*'da kitabın adı "*en-Nakdu'l-celî ala şerhi İbn Seyyidi Ali*" olarak geçmektedir. Nahiv hakkında yazılmış olan bu eserin yazma olduğu tahmin edilmektedir.

52. *Fethu'l-ayn ani'l-İsmi gayru ev ayn*: Nahiv hakkında kaleme alınmış bir eserdir.

53. *el-Fer'u'l-esîs fi'l-Hadis*: Tezimizin konusu olan *Kafvu'l-eser*'in şerhi olan bu eser Nebil Salâh Abdulmecid Selim tarafından tahkik edilmiş ve 2008 yılında Şam'da neşredilmiştir. Ayrıca bu eser Mekke Ummu'l-Kura Üniversitesi Davet Ve Usûlu'd-Din Fakültesi Kitap Ve Sünnet bölümünde Bedr b.Cezâ' b. Nasır ed-Doserî tarafından 2011 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

54. *el-Favaidu's-sirriyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*: Tecvit hakkında yazılan bu eser Mahmut İsa b. Hasan Zalat tarafından tahkik edilmiş ve 2005 yılında Suudi Arabistan'da neşredilmiştir.

55. *Kafvu'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser*: Bu kitabın ismi, yayımlanmış olan nüshasında "Ulûm" ve Dr. Hatem ez-Damin'in mukaddimesinde ise "İlm" olarak geçmektedir. Ancak İbnu'l-Hanbelî'nin biyografisine yer veren eserlerin hiçbirinde bu bilgiye rastlamadık; yani, "İlm" olarak geçtiğini görmedik. Eser, 1909 yılında Kahire'de, 1988 yılında da Beyrut'ta neşredilmiştir.

56. *el-Kavlu'l-kasim li'l-kasi kasım*.

57. *Kuhlu'l-uyunu'n-nucl fi halli meseleti'l-kuhl: Keşfu'z-zunûn*'da kitabın adı "*Hallu'l-uyuni'l-fehl fi halli...*" şeklide geçmektedir.¹³⁴ Eser Hatem ez-Zamin tarafından tahkik edilmiş, 1994 yılında Beyrut ve Bağdat'ta neşredilmiştir.

58. *el-Kenzu'l-muzhar fi istihraci'l-mudmar*.

59. *Kenzu men haca ve amma fi'l-ahaci ve'l-muamma*: Belagat hakkında yazılan bu eser Mısır Sultaniye Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

60. *Lubbu'l-kasidin*.

61. *Mahayilu'l-milahe fi mesaili'l-filahe*: Bu eser Mısır Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

62. *Merteu'z-ziba ve merbeu's-siba*: Eser Mısır Sultaniye Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

63. *Mustevcibetu't-teşrif bi tavdihi şerhi't-Tasrif*: Bu eserin yazma olduğu tahmin edilmektedir.

64. *el-Mesabih*: Matematik hakkında yazılan bu eser, Berlin Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

65. *Misbau'd-duca fi harfi'r-rica*: Nahiv hakkında yapılmış bir çalışmadır.

66. *el-Metlûbu'l-hanî fi's-seferi's-Suleymânî*: Eserin adından Kanunî Sultan Süleyman Han'ın seferi hakkında yazılmış olduğu anlaşılrsa da, hangi seferi hakkında yazıldığı ve yazmasının nerede olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

67. *Mugni'l-habib ala Mugni'l-lebîb*: Bu eser Medine'deki Uluslararası İslam Üniversitesi'nde araştırmacı Ali b. Nassar el-Nassar tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

68. *el-Mensûru'l-udî ale'l-menzûmi'l-Mesûdî*: İbnu'l-Hanbelî'nin vefatından 11 yıl sonra, yani 982 yılında vefat eden Ebû's-Suûd Efendi'nin "*Mimiyye*" adlı kasidesi üzerine yapılmış bir şerhtir. Bu şerh Mekke'deki Kâbe Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır.

69. *Mevâridu's-safa ve mevâidu's-Şifa*: Bu, Kadı İyaz'ın "*eş-Şifa*" adlı siyer ve şemali içeren eserinin şerhidir.

70. *Nucumu'l-murîd ve Rucumu'l-Merîd*: Tasavvuf hakkında yazılmış bir eserdir.

¹³⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn an esami'l-kütübi ve'l-funun*, Beyrut, ts, c. I, s. 687, c. II, s. 1474.

71. *Nuru'l-insân fi's-tikaki lafzi'l-insân*: Sarf hakkında yazılmış olan bu eser Reşit Abdurrahman el-Ubeydi tarafından tahkik edilerek, 1980 yılında Irak'taki Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi tarafından çıkartılmış olan “Üstâz” isimli bir dergide yayımlanmıştır.

72. *Vesîletu'l-mazlum ila tahsîli'l-ulûm*.

İKİNCİ BÖLÜM

KAFVU'L-ESER FÎ SAFVÎ ULÛMÎ'L-ESER

1. KİTAP HAKKINDA GENEL TEKNİK BİLGİLER

Bu başlık altında, kitabın muhteva incelemesinin dışında kalan; künyesi, yazılış nedeni ve izlediği metot gibi şekil ve düzenleme yönüne ilişkin bir takım bilgiler verilecektir.

1.1. Kitabın Künye Bilgileri

Kitabın adı: *Kafvu'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser fi'l-mustalahi ala mezhebi's-sadeti'l-Hanefiyye*.

Müellifi: Radiyyuddin Muhammed b. İbrahim el-Hanefî el-Halebî, İbnu'l-Hanbelî.

Kitabın çalışma alanı: Hadis Usûlü.

Çalışma metodu: İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker* adlı eseri üzerine bir ihtisâr çalışması.

Telif tarihi: 941/1535yılı sonrası.

Yayımlanma yılı ve tahkiki: 1908, tahkiksiz. 1987 Abdulfettah Ebû Gudde tahkikiyle.

İbnu'l-Hanbelî'nin bu eserden önce ve sonra kaleme almış olduğu hadis usulü eserler: “Menhu'n-nuğbe ala şerhi'n-Nuhbe”: müellif ilk olarak hocası İbn Arûs ed-Deyrûtî'den ders alırken tutmuş olduğu notlardan oluşan bir eser olup, eser Amman'daki Uluslararası İslam Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Müellif adı geçen eser üzerinde çalışmış ve tezimize konu olan “KAFVU'L-ESER FÎ SAFVÎ ULÛMÎ'L-ESER” isimli eseri tamamlamıştır. kafvu'l-ese'den sonra müellif başka bir eseri daha kaleme almış olup, o da “Kafvu'l-eser”in şehri mahiyetindedir. O eserin adı da: el-Fer'u'l-esîs fi usûli'l-hadîs'tir, bu eser de Mekke'deki Ümmü'l-Kura Üniversitesi Usûlu'd-Din Fakültesinde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

1.2. Yazılış Amacı

Müellifin bu eseri yazmasının sebep ve amacı şudur: İbnü'l-Hanbelî İbn Hacer'in “*Nuzhetu'n-nazar*” isimli eserini hocası İbn Arûs ed-Deyrûtî'ye okurken aldığı notları toplayarak “*Menhu'n-nuğbe ala şerhi'n-Nuhbe*” isimli bir çalışma oluşturmuştur. Müellif

kendi eserine bakarken o kitaplarda Hanefîlerin görüşlerine muhalif olan fikir ve görüşlerin tercih edildiği dikkatini çekmiştir. Çünkü okumakta olduğu kitap Şâfiî bir âlim tarafından yazılmıştı ve ayrıca da hocası ed-Deyrûtî de Şâfiî idi. Bu yüzden de bu kitabı, yani, “*KAFVU’L-ESER FÎ SAFVÎ ULÛMÎ’L-ESER*” isimli kitabı yazma ihtiyacı hissetmiştir. Dolayısıyla bu kitabın yazılış amacı, Hanefîlerin hadis usûlüne olan bakışlarını ortaya koymak, Şâfiî ulemanın yazmış olduğu hadis usûlü kitaplarını ve o kitaplardaki tercih edilen fikir ve görüşleri beyan ettikten sonra Hanefîlerin görüşlerini belirtmektir. Müellif kitapta herhangi bir tartışma yahut fikir beyan etme yoluna girmeksizin, Şâfiî âlimlerin görüşlerini belirttikten sonra Hanefîlerin fikirlerini beyan etmiş ve bir sonraki konuya geçmiştir.¹³⁵

1.3. Kitabın Hadis Usûlü Edebiyatındaki Yeri

Müellif kendi ifadeleriyle bu kitabı İbn Hacer’in “*Nuzhetu’n-nazar*” isimli eserine özet olarak yazmış olduğunu beyan etmiş; faydalandığı kaynaklar olarak da İbn Kutlubûğa’nın haşiyesi, el-Kemal b. Ebi’ş-Şerif’in haşiyesi ve hocasından hadis usûlü dersi alırken tuttuğu notlardan oluşturduğu “*Menhu’n-nuğbe*” isimli eserleri zikretmiştir. Ancak müellif bu kitabı oluştururken bunlardan başka eserlerden de faydalanmıştır. Bu eserler ise İmam Şâfiî’nin *er-Risâle*’si, İmam Pezdevî’nin *Kenzu’l-vusûl ila ma’rifeti’l-usûl*’ü, İbn’s-Sâ’atî’nin *Nihayetu’l-vusûl ila ilmi’l-usûl* gibi kaynak kitaplardır.

Bu kitabın hadis usûlü edebiyatında önemli bir yeri vardır. Zira sözkonusu bu kitapta, hiçbir Hanefî âlim tarafından müstakil bir eserde yer verilmeyen hadis usûlü konuları ve kaidelerinin pek çoğu ele alınmıştır. Diğer eserler hadis usûlü konularını bu kadar geniş çaplı işlememiş ve Hanefîlerin hadis usûlüne ilişkin görüşlerine bu kadar detaylı yer verilmemiştir.

Abdulfettah Ebû Gudde kitap hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *Kafvu’l-eser fi safvi ulûmi’l-eser* adlı kitabın müellifi Radiyyuddin İbnü’l-Hanbelî bu eserinde kendisinden önce yazılmış olan İbnü’s-Salâh’ın *Ulûmu’l-Hadis*’i ve İbn Hacer’in de *Nuhbetu’l-fiker*’ini çok güzel bir şekilde ihtisâr etmiştir. Onun için adına layık bir şekilde “*Kafvu’l-eser*”, yani, “Eserlerin sonuncusu” ve “*safvu ulûmi’l-eser*”, yani, “Hadis’ ilminin özü” olmuştur.

135 İbnü’l-Hanbelî, *Kafvu’l-eser*, s. 45- 46.

Müellif eserinde, diğer eserlerde bu kadar geniş çaplı yer verilmeyen bazı meselelere değinerek, usûl ilmindeki ihtilâflı ve tartışmalı konularda Şâfiî âlimlerin fikir ve görüşlerinin yanısıra, Hanefî imamlarının görüşlerine de yer vermiştir. Bu da mezkûr konulardaki bilgilerin tamamlanması ve okurun mezhebine göre bazı meselelerden yararlanması açısından oldukça çok önemlidir. Bu da esere ayrı bir ilmî özellik katmaktadır. Bu sebeplerden ve ayrıca kitabın hacminin de çok büyük olmamasından dolayı “hadis usûlüne ilişkin karşılaştırmalı içeriğinden” İlahiyat Fakülteleri’nin lisans ve lisansüstü dönemlerinde faydanlanılacak bir potansiyele sahip olduğu kanaatindeyiz.

1.4. Kitabın Hazırlanmasında İzlenen Yöntem: İhtisâr

Müellif kitapta 43 konuyu ele almış ve bu konuları da “bâb” ya da “fasl” gibi başlıklar altında incelemiştir. Kitapta bazı konular işlenirken birkaç cümle yahut birkaç satırla yetinilmiştir. Müellif fazla detaya girmeden hadis usûlü konularının neredeyse tamamını bu küçük hacimli kitaba sığdırmıştır. Bu da bizde “ihtisâr” metodunu çağrıştırmaktadır. Yazarın kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, kitap önceki bazı usûl çalışmalarının bir özeti mâhiyetinde olduğundan dolayı, burada kısa da olsa ihtisâr metodundan söz etmek isteriz.

1.4.1. İhtisâr Kavramı

Arapça kökenli bir kelime olan ihtisârın anlamı hakkında Halil b. Ahmet el-Ferâhidî şöyle der: Sözü özetlemek, anlamı ifade edebilen söz ve cümlelerden fazla olanını hazf etmek ve anlamı ifade edebilen söz ve cümlelerle yetinmektir.¹³⁶ İbnu’l-Manzûr da bu sözcüğü şöyle anlatmaktadır: Sözü, özetleyerek kısaltmak demektir. Ayrıca, anlamı ifade edebilen sözleri kullanıp, gereksiz sözlerden kaçınmaktır.¹³⁷ Bu tanımlara bakıldığında ihtisâr’ın Türkçe karşılığı “özetlemek” olur. Yani; kitabın ihtisârı, onun özeti mahiyetindedir. Ancak yukarıda zikredilen tanıma göre ihtisârın iki temeli vardır: Birisi, gereksiz detaylardan kaçınmak; diğeri de anlamı doğru biçimde ve en az kelimeyle ifade edebilmek.

¹³⁶ Halil b. Ahmet el-Ferâhidî, *el-Ayn*, tahk: Dr. Mehdi el-Mahzûmî ve Dr. İbrahim es-Sâmurrâî, Irak, 1985. c: IV, s: 183.

¹³⁷ Muhammed b. Mekrem b. Manzûr el-Misrî, *Lisunu’l-Arab*, Beyrût, 1968, c: IV, s: 240.

1.4.2. Kitabın İhtisârının Amaç ve Nedeni

İbnu'l-Hanbelî kitabın mukaddimesinde kitabı ihtisâr etmesinin nedenleri hakkında net bir bilgi vermemiş olsa da, muhtasar eserlerin ve özellikle de usûl hakkında yazılmış olan muhtasar eserlerinin ihtisâr nedenleri neredeyse aynıdır. Buna dayanarak ve kitabın yazılış nedenine de bakarak bu ihtisârın gerekçelerini şöyle özetleyebiliriz:

1. İbnu'l-Hanbelî, İbn Hacer'in *Nuhbe*'si üzerine yapılan çalışmaların çokluğundan yakınmış ve kitabının mukaddimesinde bunu "hadis usûlü hakkında yazılan eserler son zamanlarda gerçekten de çoğaldı" şeklinde açıkça ifade etmiştir. Buna istinaden bu ihtisârın ana nedeninin, hadis usûlüne ait tüm verileri talebenin ihtiyacını giderecek şekilde bir arada vermek olduğunu söylemek mümkündür.

2. İbnu'l-Hanbelî öğrencilik yıllarında hocası İbn'l-Arus'a okumuş olduğu İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker*'ine tuttuğu notlardan oluşturduğu *Menhu'n-nuğbe ala şerhi'n-Nuhbe* adlı eserinden bahsetmiş ve bu eserinde hadis usûlüne dair sadece Şâfiî ulemanın görüşlerinin yansıtıldığından yakınmıştır. Buna dayanarak ta kitabını yazmasının ikinci nedenini, Şâfiî kaleminden çıkmış olan usûlleri özetleyerek, çok detaya girmeden Hanefîlerin hadis usûlüne ait olan katkılarını zikretmek olduğu söylenebilir.

3. Hadis usûlünün terimleri ve kaideleri ezberlenmesi/bilinmesi gereken terim ve kaidelerdir. Ancak hadis usûlü kaynaklarının pek çoğunda bu bilgiler dağınık ve tartışmalı bir şekilde verilmiş, bu nedenle detalebelerin onları öğrenmesi zorlaşmıştır. İşte İbnu'l-Hanbelî böyle bir ihtisâra müracaat etmek sûretiyle, mezkûr sıkıntı ve problemleri aşmak, öğrencilerin ilgili terim ve kuralları kolayca ezberlemesine imkân vermeyi düşünmüş olmalıdır.

1.4.3. Kitabın İhtisârında İzlenen Yöntem

Elimizdeki bu eserin kendisinden önceki Şâfiî hadis usûlü kaynaklarının ve özellikle de İbn Hacer'in *Nuhbe*'si üzerine yazılmış olan hadis usûllerinin özetlenmesi sonucu ortaya çıktığından bahsetmiştik. Bu kitap, bir ihtisâr çalışmasıdır. Herhangi bir eserin kendine özgün yazılma metotları olmayabilir; ancak her müellifin -her ne kadar bazen açıkça ifade edilmese de- izlemekte olduğu bir metodunun bulunduğu âşikârdır. İbnu'l-Hanbelî'nin de bu kitabı kaleme alırken takip ettiği bir metodu mutlaka vardır. Biz kitabı incelerken, bu metot ya da yöntemlerden bazılarını tespit etmeye çalıştık. Şöyle ki:

1. Bazı noktalarda mezhepler arasında tartışmalı olan konulara çok girilmemiş; İbn Hacer'in tercih etmiş olduğu fikirlere itimat edilerek konu bitirilmiştir.

2. Ehl-i hadis ile Hanefiler arasında tartışma konusu olan bazı meseleler üzerinde özellikle durulmuş ve her iki tarafın da görüşleri beyan edildikten sonra Hanefilerin görüşleri tercih edilmiş; ancak deliller hakkında açıklama yapılmamıştır.

3. Konular peşpeşe zikredilirken Hafız İbn Hacer'in *Nuhbe*'deki tertip ve düzenine dikkat edilmiş; kitabın sıralanmasında özgün bir şey yapılmamıştır.

4. Hadis usûlü konuları ele alınırken, bazıları "fasl" ibaresiyle diğer konulardan ayrılmış; pek çok konuda "eğer hadis şu şekilde olursa bunun adı falandır" "eğer bu tarzda olursa, onun terminolojik adı şudur" şeklinde açıklama yapılmış; dolayısıyla bir faslda bazen birkaç terim bir arada verilmiştir. Bazen de her konu ayrı bir başlık altında zikredilmeyerek, İbn Hacer'in metodu takip edilmiştir.

5. İhtisâr edilirken, her ne kadar İbn Hacer'in *Nuhbe*'si üzerinde çalışılmış olsa da, bazı konularda İbn Hacer'in vermediği detaylara girilmiş ve bazen de İbn Hacer'in mezkûr eserindeki verilere eleştirel yaklaşmıştır. Genel olarak İbn Hacer'in kitabından hareket edilmiş olsa da, başta İbn Salâh'ın Mukaddimesi olmak üzere hadis usûlü hakkında yazılmış olan diğer bazı kaynaklardan da oldukça istifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, sözkonusu çalışma, sadece İbn Hacer'in *Nuhbe*'sinin değil, diğer hadis usûlü kaynaklarının da bir özeti niteliğindedir.

1.5. Anahatlarıyla Kitabın Özellikleri

Her kitabın kendisine özgün karakteristik özelliklerini bulmak çokta kolay olmasa gerektir. Çünkü hiçbir konu yoktur ki, o konu hakkında birden fazla kitap yahut kaynak ele alınmış olmasın. Bu açıdan bakıldığında da her konu yahut ilim dalında yazılan eserlerin pek çoğunun bazı özellikleri aynı dalda yazılan başka eserlerin özellikleriyle benzerlik gösterebilmektedir. Bu bakımdan sözkonusu kitabın özelliklerini zikrederken sadece bu kitaba özgün olan özelliklerin zikredildiğini ileri sürmek çok iddialı bir ifade olacaktır. Onun için bu kitabın özelliği olma ihtimali olan yahut özellik sayılabilecek tüm konuları zikretmeye çalıştık. Bu özellikleri zikrederken de kitaba özgün olma ihtimali yüksek olanları öncelemeye çalıştık.

1. Abdulfettah Ebû Gudde İbnu'l-Hanbeli'nin *Kafyu'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser* adlı bu eserinin sadece İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker* adlı eserinin ihtisâr olmadığını, aynı

zamanda İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'si dâhil olmak üzere müteahhirun dediğimiz âlimlerin hadis usûlü hakkında yazılmış olan eserlerinin tümünün ihtisârı olduğunu da savunmuştur. Buna istinaden bu kitabın özelliklerini zikrederken ilk olarak; hadis usûlü kaynaklarının hepsini veya pek çoğunu özetleyen/ihtisâr eden önemli bir eser diyebiliriz.

2. Müellifin görüşüne ve hadis usûlü ilmi hakkında yazılan kaynaklara bakıldığında göze çarpacak olan en önemli şeylerden biri de bu kaynakların müelliflerinin mezhepleridir. Bilindiği üzere hadis usûlü kaynaklarının çoğunun müellifi Şâfî mezhebindedir ve Hanefî mezhebine mensup hadis usûlü yazarı neredeyse yok gibidir. Müelliften önceki döneme baktığımızda Kasım b. Kutlubuğa ve Kemal b. Humam dışında Hanefilerden hadis usûlünde müstakil bir çalışma yapan âlime rastlamak zordur. Dolayısıyla bu kitap, sözkonusu boşluğu doldurmak ve duyulan ihtiyacı gidermek için, Hanefilerin hadis usûlüne yaptığı katkılara yer vermektedir.

3. Usûl eserleri teorik bir yapıya sahip olduklarından dolayı anlaşılmaları zor olduğu için, usûl âlimleri bir konuyu ele alırken mümkün derecede yeterli örnekler eşliğinde işlemeyi tercih ederler. Bu kural gereği hadis usûlü ve fıkıh usûlü kaynaklarında bol miktarda örnek bulmak mümkündür. Muhtasar türü kitaplar ise, sadece kural ve terimleri zikretmekle yetinirler. Bu açıdan bakıldığında sıradan herhangi bir ihtisâr eser gibi bu eserde de konuyla ilgili örnek bulmak zordur.

4. Muhtasar eserlerde çoğunlukla müellif kendine muhâlif olan görüşleri görmezden gelir. Bu muhtasarda ise mezhepler arasındaki ihtilaflara işaret eden konular hakkında müellif detaylıca durmuş ve kendine muhalif olan görüşler dâhil olmak üzere tüm görüşlere yer vermeye çalışmıştır. Ancak bununla beraber, muhalif görüşlerle tartışmaya girmek yahut kendi görüşünü tercih etmek gibi bir çabaya girmekten de kaçınmıştır.

2. KİTABIN MUHTEVASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu eserde hadis usûlü konuları işlenirken Hanefî mezhebine mensup olan âlimlerin belirli konularla ilgili olarak değindiği görüşler zikredilmiştir. Biz de burada, İbnu'l-Hanbelî'nin işaret ettiği hususlardan hareketle, sadece "Hanefilerin katkı yaptığı noktalar" üzerine eğileceğiz; kitaptaki her meseleyi buraya taşımayacağız. Sözkonusu bu katkı yapılan noktalar da kitaptaki tertibiyle verilecektir.

2.1. Mütevâtir Hadis

Hadis usûlünü kaleme alan âlimlerin pek çoğu kitabınamütevâtir hadisi tanıtmakla başlar. Hafız İbn Hacer de *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserine mütevâtir hadis ile başlamış; İbn Hacer'in mezkûr eserini ihtisâr etmekte olan müellif de aynı yöntemi izlemiş ve dolayısıyla ilk konu olarak da mütevâtir hadisi ele almıştır.

2.1.1. Hadisçilerin Mütevâtir Tanımı

Hadis usûlü kitaplarının ana kaynağı olma niteliğini taşıyan İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinde mütevâtir hadis üzerinde durulmamıştır. Zira İbnu's-Salâh, mütevâtiri hadis usûlü konusu olarak görmemiş, fıkıh usûlü âlimlerini ilgilendiren konu olarak nitelemiştir.¹³⁸ İbnu's-Salâh'ın *Mukaddimesi*'ne yazılan ihtisârların en önemlisi olan İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i ise, mütevâtir hadisi tanıtmakla başlamıştır. Onun tanımına göre mütevâtir hadis; sayılamayacak kadar çok sayıdaki râvilerin mütevâtirin diğer şartlarını hazır bulundurarak hadis nakletmesidir.¹³⁹

İbnu'l-Hanbelî de kitabına mütevâtir hadisi tanıtmakla başlamıştır. İbnu'l-Hanbelî'ye göre mütevâtir hadis; yalan uydurmada ittifak etme ihtimali olmayacak kadar çok sayıdaki râvilerin duyuya istinat ederek rivâyet ettiği rivâyettir. Yahut senetteki râvilerin senedin başından sonuna kadar aynı oranda olmasıdır.¹⁴⁰ Ancak müellif mütevâtir hadisi iki şekilde değerlendirmiştir: Birincisi; yalan uydurmada ittifak etme ihtimali olmayacak kadar çok sayıda râvilerin duyuya dayanarak naklettiği rivâyettir. İkincisi ise; yalan uydurmada ittifak etmesi mümkün olmayacak kadar çok sayıdaki râvilerin aynı orandaki râvilerden naklettiği ve onların da istinatlarının duyuya konuları olan hadislerdir. Bu iki kısım arasındaki farka gelince:

Birincisi iki unsurdan oluşmaktadır:

- a. Yalan uydurmada ittifak etmesi mümkün olmayacak kadar çok sayıdaki râvi.
- b. Rivâyetin duyuya istinat etmesi.

İkinci kısım ise üç unsurdan oluşmaktadır:

- a. Yalan uydurmada ittifak etmesi mümkün olmayacak kadar çok sayıda râvi.

138 Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, Beyrut, 1995, s.162.

139 Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-askAlânî, *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Beyrut, 2006, s. 1.

140 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 46.

- b. Bahsi geçen râvilerin senedin başından sonuna kadar her tabakada bulunması.
- c. Rivâyetin duyuya dayanması.

Müellif mütevâtir hadisin bu iki türünün de kat'î ilmi ifade ettiğini, mütevâtir hadisin sayısının az olduğunu iddia edenlerin görüşünü kabul etmediğini ve mütevâtirin belirli oranda bulunduğunu savunmaktadır.¹⁴¹

2.1.2. Hanefilerin Mütevâtir Tanımı

İmam Serahsi mütevâtir hadisi şöyle tanımlar: Sayısının çokluğu ve yerlerinin farklı olmasından dolayı yalan uydurmada ittifak etmeleri tahmin edilemeyecek kadar çok râvilerin senedin başından sonuna kadar aynı orandaki râvilerden naklettikleri hadislerdir.¹⁴² Pezdevîde şu tanımları yapar: Sayısının çokluğu, adl (dürüst) olmaları ve yerlerinin birbirinden uzak olması nedeniyle yalan uydurmada ittifak etmeleri tahmin edilemeyecek kadar çokrâvilerin, senedinin başından sonuna kadar aynı orandaki râvilerden naklettikleri hadislerdir.¹⁴³

2.1.3. Mütevâtir Konusunda Hanefî ve Şâfiî Yaklaşımların Mukayesesi

İlk olarak hadis usûlü kaynaklarının en önemlilerinden biri olan İbnu's-Salâh'ın mütevâtir kavramının hadis usûlüne ait olmadığı iddiasıyla başlayacak ve İbnu's-Salâh'tan önce gelen hadis usûlü âlimlerinin konuları ele alışına bakacak olursak; el-Hatib el-Bağdadi dışında mütevâtire değinen hadis usûlü âlimini bulmak kolay değildir. Buna istinaden İbnu's-Salâh'tan önceki âlimler ve İbnu's-Salâh mütevâtiri hadis usûlü konusu olarak görmemişlerdir. İbn Hacer'in dönemine gelindiğinde ise, mütevâtirin hadis usûlüne ait bir kavram olduğunun herkesçe kabul edildiği görülecektir.

İbnu'l-Hanbelî'nin mütevâtir tanımına gelirsek; o, mütevâtiri iki kısım halinde tanımlamıştır. Birincisi iki, ikincisi ise üç temel üzerine kurulmuştur. Bunları yukarıda zikretmiştik. Müellifin tanımı ile Hanefî fıkıh usûlü âlimlerinin tanımları arasında pek ciddi farklar yoktur; hatta aynı oldukları bile söylenebilir. Ancak müellifin tanımı mütevâtir kavramını net bir şekilde ortaya koymuştur. Zira İbnu'l-Hanbelî, mütevâtiri efrâdını câmi' ağyârını mâni' olacak şekilde tanımlamıştır. Müellifin tanımını diğer mezheplerin tanımlarıyla karşılaştırdığımız zaman da aynı değerlendirmeyi yapmak durumunda oluruz.

141 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 46.

142 es-Serahsî, *Usûlü'l-fikh*, Beyrut, 1993, c. I, s. 282.

143 el-Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, s. 150.

Mütevâtirin tanımında ehl-i hadisle Hanefîlerin arasındaki ortak nokta, her iki tarafın da râvilerin sayısının çok olmasını ve sayıdaki bu oranın senedin başından sonuna kadar devam etmesini şart koşmalarıdır. Farklılık ise, Hanefîlerin ileri sürdükleri şartlarındaha ağır ve kapsamlı olmasıdır. Diğer bir husus da; mütevâtirin delâleti noktasında Hanefîlerle ehl-i hadis arasında fikir birliği olduğu için müellif bu meselede Hanefîlerin görüşlerine ayrıca yer vermemiştir.

2.2. Meşhûr ve Âhad Hadis

Ehl-i hadisin taksimine göre hadisler mütevâtir ve âhad olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak Hanefîler bu taksime bir de “meşhûr haber” denilen bir türü de ekleyerek, üçlü bir sınıflandırma yapmayı tercih etmişlerdir.

2.2.1. Meşhûr Hadis

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ehl-i hadis Hanefîlerin meşhûr kavramını kabul etmemektedir. Ehl-i hadise göre meşhûr, âhadın bir türüdür. İbnu's-Salâh *Mukaddime*'sinde “meşhûrun tanımı herkesçe bilinmektedir” diyerek meşhûru tanıtmaya ihtiyaç bile duymamış; meşhûr rivâyete örnekler verdikten sonra meşhûrun türlerinden bahsetmiştir.¹⁴⁴ İbn Hacer ise meşhûr hadisi “ikiden fazla senedi olan rivâyettir”¹⁴⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Hanefîlerin meşhûr kavramını tanımlamaları ise daha farklıdır. Hanefîlere göre meşhûr haber, senedin başı olan sahâbe tabakasında âhad olan, ancak ikinci ve üçüncü tabakadan itibaren yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olamayacak kadar çok sayıdaki râvilerin naklettiği haberlerdir.¹⁴⁶ Hanefîlerin meşhûr tanımından yola çıkarak meşhûrun hükmünü belirlemek zor olmasa gerektir. Yani onlara göre meşhûrun hükmü, mütevâtirin hükmüyle aynıdır. Ancak mütevâtiri bilerek inkâr eden kâfir olurken, meşhûru bilerek inkâr eden sapkın olarak (dalâlet içinde olan) nitelendirilmiştir.¹⁴⁷ İmam Şâfi ise meşhûr mütevâtir arasında önemli bir başka farka daha işaret etmiştir. O da, mütevâtirin Hz. Peygamber'den sadır olduğunda şüphe yokken, meşhûrun O'ndan sadır olduğunda az da olsa şüphenin bulunmasıdır.¹⁴⁸

144 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 162, 163.

145 İbn Hacer, *Nuhbe*, s. 1.

146 el-Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl ila me'rifeti'l-usûl*, s. 152; Keylânî Muhammed Halife, *Menhecu'l-Hanefiyye fi nakdi'l-hadis beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbik*, Kahire, 2010, s.103.

147 el-Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, s. 152.

148 Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, Beyrut, 1982, s. 269.

Mütevâtir rivâyetin kat'î ilim ifade ettiğini zikretmiş; az önce de mütevâtir ile meşhûrun hükmünün aynı olduğundan bahsetmiştik. Ancak Hanefîlerden Ebû Bekr el-Cessas gibi bazı âlimler, mütevâtirin ifade ettiği kesin bilgiyi meşhûrun da ifade ettiğini iddia etseler de,¹⁴⁹ İsa b. Eban ve onunla birlikte çoğu Hanefîâlim, meşhûrun kat'î ilim değil de kalbin güvенеbileceği bilgi olan tuma'nine bilgisini ifade ettiğini savunmuştur.¹⁵⁰

Şâfiî ve diğer mezheplerde ise karinelerle sabit olan âhad rivâyet, gerek meşhûr gerekse aziz yahut garip olsun nazari ilim ifade eder; karinelerle sabit olmayan rivâyetler de zann ifade etmektedir.¹⁵¹ Ancak her iki tür âhadla amel edileceği noktasında ise ihtilaf yoktur.

2.2.2. Âhad Hadis

Her ne kadar Hanefîler âhadı meşhûrdan farklı bir tür olarak kabul etseler de, ehl-i hadis meşhûru âhadın bir türü olarak nitelendirmektedir. Müellifîbnu'l-Hanbelî, İbn Hacer'in "âhad haberler arasında nazarî ilim ifade edenler de vardır" sözünü nakleder. Ancak müellif bu görüşü kabul etmediğini, zira Hanefîlere göre âhad haberin zann ifade ettiğini, kesin bilgi içermediğini belirtir.¹⁵² Şâfiî ve diğer mezhep mensupları ise âhadın karinelerle sabit olunca nazari ilim ifade ettiğini zikretmiştir. Bizim kanaatimize göre de, Hanefîlerin ayrımı daha sağlıklı, Şâfiîlerin ayrımı ise daha kapsamlıdır.

2.3. Sikanın Ziyâdesi

Sikanın ziyâdesi; diğer sikalardan farklı olarak tek bir sikanın sened yahut metinde bir ziyâdede bulunmasıdır.¹⁵³ İbnu's-Salâh sikanın ziyâdesini üç ayrı kategori altında ele almıştır:

1. Sikanın ziyâdesiyle diğer sikaların rivâyeti arasında zıtlık varsa buna "şâz" denir.
2. Sikanın ziyâdesiyle diğer sikaların rivâyeti arasında hiçbir zıtlık olmazsa, buna "makbûl" adı verilir. (Bu iki türün konumuzla alakası yoktur; bizi ilgilendiren üçüncü türdür.)

149 el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, c. III, s. 48.

150 Keylânî, *Menhecu'l-Hanefîyye fi nakdi'l-hadis*, s. 105.

151 Keylânî, *Menhecu'l-Hanefîyye fi nakdi'l-hadis*, s. 100.

152 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 49.

153 İtr, *Menhecu'n-nakd*, s. 423.

3. Yukarıdaki iki türün arasında kalan rivâyetler. Örneğin; rivâyetin senedinde bazı kimselerin eklenmesi yahut hadisin metninde bazı lafızların ziyâde edilmesi gibi. İşte bu ziyâde hakkında hadisçiler ve Hanefiler ihtilaf etmiştir.¹⁵⁴

Hadisçiler bu hususta, muhalefet edenin çokluğu veya sikalık derecesinin daha yüksek olmasına bakmaksızın sikanın ziyâdesini kabul etmiştir. el-Hatib el-Bağdadi şöyle demektedir: “Biz hadisçilere göre bu tür rivâyetlerden mevsûl olan rivâyet mürsele tercih edilir. Velew ki bu rivâyetlerden ziyâdeye muhalefet eden rivâyetin râvileri sayıca çok ya da sikalık açısından daha güçlü olsa dahi. Çünkü râvinin senedi vasl etmesi, irsâlde bulunan râviyi tercih etmesi yahut tezkîp etmesi demek değildir. Ayrıca irsâlde bulunan kimse, herhangi bir maksattan ötürü bilerek irsâl etmiş olabilir”.¹⁵⁵

Hanefilere göre ise, mürsel ile muttasılın farkı yoktur; her ikisi de kabul edilir. Ama merfû ile mevkûf zıtlaşırsa merfû tercih edilir; mevkûf da merfû’un destekçisi olarak kabul edilir. el-Cessas bu meseleye şöyle açıklık getirmiştir: Bir sahâbi bir hadisi Hz. Peygamber’e isnat edip merfû olarak rivâyet ettikten sonra aynı hadis başka bir sahâbiden mevkûf olarak rivâyet edilirse, merfû olan asıl rivâyet, mevkûf olan ise destekçi rivâyet olacaktır.¹⁵⁶

2.4. Nesh Konusunda İcmâ’ın Durumu

Sözcük anlamı olarak nesh; değiştirmek, nakletmek,¹⁵⁷ yok etmek, iptal etmek¹⁵⁸ gibi anlamlara gelmektedir. İstılahtaki anlamını ehl-i hadisten İmam Hâzimi şöyle zikreder: Din sahibinin, önceki hükmü sonraki hükümle değiştirmesidir.¹⁵⁹ Hanefilerin tanıtımına göre ise nesh; Allah tarafından bilinen mutlak hükmün insanlar için değişmesidir.¹⁶⁰ Görüldüğü üzere neshin tanımı bakımından Hanefilerle ehl-i hadis arasında ihtilaf yoktur. İcmâ ise, Muhammed (s.a.v) ümmetinin O’nun vefatından sonra herhangi bir dönemde

154 İbnu’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 67.

155 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib el-Bağdadi, *el-Kifâye fi İlmi’r-rivaye*, Medine, ts, s. 411.

156 el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, c. III, s. 178.

157 Kasım b. Abdullah b. Emir Ali el-Konyevi er-Rumî el-Hanefî İbn Kutlubuğa, *Enisu’l-fukaha’ fi tarifati’l-elfaz el-mütedaveleti beyne’l-fukaha’*, Beyrut, 2004, c. I, s. 114.

158 Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya el-Ensari, *el-Hududu’-enike ve’t-ta’rifati’d-dakika*, Beyrut, 1991, s. 80.

159 Zeynu’d-din Ebû Bekr Muhammed b. Musa b. Osman el-Hazimi el-Hemedani, *el-İtibar fi’n-nâsîh ve’l-mensuh mine’l-âsar*, Hindistan, 1940, s. 6.

160 el-Pezdevî, *Kenzu’l-vusûl*, s. 218.

herhangi bir konuda aynı fikirde olması demektir.¹⁶¹ İbn Ruşd'e göre, bu ittifak edilen mesele Hz. Peygamber tarafından ortaya atıldıktan sonra kaybolmuş olsa yahut yeni bir mesele dahi olsa, ikisi de icmâ kavramına dâhildir.¹⁶²

İcma ve neshin anlamını belirledikten sonra üzerinde durduğumuz meseledeki şu soruyu cevaplandırmamız gerekir. Nesh icmâ ile gerçekleşir mi? Yani; icmâ, âyet ya da hadiste zikredilen hükmü değiştirebilir mi?

Bu soruyu Hanefilerden İmam Pezdevi şöyle cevaplandırmıştır: Bizden bazı muteahhirûnlar, icmânın nâsîh olabileceğini zikretmişlerdir; ancak icmânın nâsîh olamayacağı aşîkârdır. Çünkü icma Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşen bir olaydır. Nesih ise Peygamber'in döneminde olması gereken bir vâkıadır.¹⁶³ Bu soruyu İmam Serahsi ve Cessas da benzer şekilde cevaplamışlardır.¹⁶⁴ Müellifimiz İbnu'l-Hanbelî ise bu noktada şunları ifade etmektedir: Hanefilerden İbnu's-Saâtî ve benzeri âlimlerin görüşüne göre, icmânâsîh olamaz. Çünkü o icma nassa dayanan bir icmâ ise, nâsîh olan icmâ değil, nasıttır. Eğer öyle değilse, rivâyetin metni yahut senedinden yola çıkarak iki rivâyetten birini tercih etme yoluna gidilecektir. Eğer bu da mümkün olmaz ise, o zaman her iki rivâyetle de amel edilmeyecektir.¹⁶⁵ Şâfîilerden İmam Zerkeşi de aynı görüşü benimsemiş;¹⁶⁶ Şevkânî de aynı yaklaşımı sergilemiştir.¹⁶⁷ Hanbelîlerden el-Murâdevî de bu görüşü tercih etmiştir.¹⁶⁸

161 Zekeriya b. Gulam Kadir el-Pakistani, *Tevdihu usûli'l-fikh alâ menheci ehli'l-hadis*, Beyrut, 2007, s. 73; Bedru'ddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhit fi usûli'l-fikh*, Beyrut, 2000, c. III, s. 487.

162 Ebû'l-velîd Muhammed b. Ruşd, *ez-Zaruri fi usûli'l-fikh*, Beyrut, 1994, s. 46.

163 el-Pezdevî, *Kenzu'l-vusûl*, s. 221.

164 es-Serahsî, *Usûlü'l-fikh*, II, 66; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, c. II, s. 288.

165 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s.65-66.

166 ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhit*, c. III, s. 203.

167 eş-Şevkânî, *İrşadü'l-fuhul*, c. II, s. 74.

168 Alâuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Murâdevî el-Hanbelî, *et-Tahbir şerhu't-Tahrir fi usûli'l-fikh*, Riyad, 2000, c. VI, s. 3063.

2.5. Mürsel Hadisle Amel Etme

Mürsel hadis;¹⁶⁹ tabîlerin sahabeyi atlayıp doğrudan Hz. Peygamber’e isnadla “kâle Resulullâh”¹⁷⁰ demeleridir.¹⁷¹ Ancak İbn Receb’in ifadesine göre Kütüb-iSitte müelliflerinden Buhârî, Müslim, Ebû Davud ve Tirmizî’nin, diğer hadisçilerden de Hatib el-Bağdadi, Ebû Zur’a, Ebû Hatim ve Dârekutni’nin görüşüne göre mürsel, senedinde kopukluk olan rivâyettir.¹⁷²

Ehl-i hadis büyük tâbînin, “Hz. Peygamber şöyle buyurdu” yahut “şöyle yaptı” demesinin mürsel kavramını ifade ettiğinde icmâ etmiştir. Ancak bazı hadisçiler “küçük tâbî” diyebileceğimiz, sahâbeden bir ya da birkaç sahâbiyi görmüş olanların “Hz. Peygamber şöyle buyurdu” yahut “şöyle yaptı” demesini mürsel olarak kabul etmemiş ve bu rivâyeti munkatı olarak nitelendirmişlerdir. Bunun nedeni ise, küçük tâbî çoğu zaman büyük tabiiden, o da sahâbeden nakleder; yani, Hz. Peygamber’le o tabîlerin arasında birden fazla râvinin bulunabilme ihtimali vardır.¹⁷³

Mürsel hadis Hanefî ve Maliki mezhebinde kabul edilir ve onunla amel edilir. Şâfiî¹⁷⁴ ve cumhur âlimler ise mürseli kabul etmemektedir.¹⁷⁵ Ancak İmam Şâfiî büyük tabiilerden nakledilen mürselin bazı şartlarla kabul edilebileceğini belirtmiştir: Başka bir senedle muttasıl olarak nakledilmesi yahut rivâyetin kaynağı farklı olan başka bir mürselle desteklenmesi; mürsel rivâyetin bazı sahâbilerin görüşlerine uygun olması; ehl-i ilmin çoğunluğunun mezkûr mürselle amel etmesi gibi.

Hanefîler de mürseli birkaç kategori altında değerlendirmişlerdir:

1. Sahâbenin mürseli: Olay mahallinde mevcut olmayansahâbinin olay hakkında bilgi vermesine “sahâbenin mürseli” denir. Serahsi İslam âlimlerinin bunda icmâ ettiğini

169 Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitabi İbni's-Salâh*, Medine, 1984, c. I, s. 88; Siracuddin Ömer b. Ali Ahmed en-Ensari İbnu'l-Mulakkin, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadis*, Suudi Arabistan, 1993, s.129; es-Sahavî, *Fethu'l-muğis şehri elfıyyeti'l-hadis*, Beyrut, 1983, c. I, s. 136; Muhammed b. İbrahim b. Cemâe, *el-Menhelu'r-revi fi muhtasarı ulûmi'l-hadisi'n-Nebevî*, Şam, 1986, s.42.

¹⁷⁰ Prof. Dr. Ahmet Yücel, *Hadis usûlü*, İstanbul, 2012, s. 174.

¹⁷¹ Molla Nureddin Ebû'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Kari el-Herevî el-Hanefî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fi mustalâhi ehli'l-eser*, Beyrut, 1995, s. 401.

¹⁷² Zeyneddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed İbn Recep el-Hanbelî, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, Riyad, 2001, c. I, s. 189.

¹⁷³ Keylânî, *Menhecu'l-Hanefiyye*, s.129.

¹⁷⁴ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razî, *el-Mahsul fi ilmi'l-usûl*, Riyad, 1980, c. IV, s. 650.

¹⁷⁵ es-Sahavî, *Tevdîhu'l-ebher li tezkireti İbni'l-Mulakkin fi ilmi'l-eser*, Riyad, 1998, s. 42.

ileri sürmüştür.¹⁷⁶ Ancak Ebû İshak el-İsferayîni ve onu destekleyen bir takım ulemanın bu tür mürseli reddettiği nakledilmiştir.¹⁷⁷

2. İkinci ve üçüncü asırdakilerin mürseli: Yani, tâbiî ve etba-i tâbiîlerin mürseli. Hanefiler bunu kabul etmede icmâ etmişlerdir. Onların bu konudaki delili ise, Hz. Peygamber'in buyurmuş olduğu "asırların en hayırlısı benim asrım, daha sonra ondan sonra gelenler, daha sonra ondan da sonra gelenler"¹⁷⁸ hadisidir. O açıdan Hanefiler sahâbenin mürseli ile tâbiî ve etbai tâbiîlerin mürselini aynı olarak değerlendirmiştir. Bu görüşü İmam Serahsi,¹⁷⁹ İmam Bezdevî¹⁸⁰ ve müellif İbnu'l-Hanbelî¹⁸¹ ortaya koymuştur. Ancak Cessas bu türü, irsâlde bulunan râvinin sikadan başkasından irsâlde bulunmamakla tanınmış olması şartıyla kabul etmiştir. Eğer bu şart yerine getirilmez ise bu rivâyet kabul edilmemiştir.¹⁸²

3. Sonraki dönemlerdeki sika âlimlerin mürseli: Yani, üçüncü asırdan sonrakilerin Hz. Peygamber'e atıfta bulunması. Bunu Hanefilerden İsa b. Eban, Ebû'l-Hasan el-Kerhik kabul etmiştir. Ancak İsa b. Eban bu tür rivâyetlerden "ulema tarafından mürseli kabul edilen râvinin rivâyetini" kabul etmiştir. Hanefilerin cumhuru ise bu tür rivâyetleri kabul etmemiştir.¹⁸³

2.6. Müdelles Hadisin Hükümü

Müdelles hadis iki türden oluşmakta ve ikisinin de farklı tanımları bulunmaktadır:

1. Tedlisu'l-İsnad: Râvinin kendisiyle görüşmediği veya görüşüp te hadis almadığı hocasından hadis işittiği zannını uyandıracak şekilde hadis rivayet etmesidir.¹⁸⁴

2. Tedlisu's-Şuyuh: Hocasını tanınmamış olan ismi, künyesi yahut nesebiyle zikretmesidir.¹⁸⁵

Türleri farklı olan tedlisin hükümleri de farklıdır. Şöyle ki:

176 es-Serahsî, *Usûlü'l-Fıkıh*, c. I, s. 359.

177 Salâhu'ddin Ebu Said Halil b. Keykeldî v. Abdullah Allaî ed-Dimeşkî, *Câmiu't-tahsil fi ehkâmi'l-merâsîl*, tahk: Hamdi Abdulmecit es-Selefi, Beyrût, 1986. s. 36.

178 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh el-müsned el-muhtasar min hadisi Resulillahi sallallahu aleyhi ve selleme ve sünenihi ve eyyamihî*, Beyrut, 1987, Şehadat, 9, (hno: 2508) Müslim b. Haccac en-Neysâbü'rî, *el-Câmiu's-sahîh*, Beyrut 1955, Fadail's-Sahâbe 6633.

179 es-Serahsî, *Usûlü'l-Fıkıh*, c. I, s. 360.

180 el-Pezdevî, *Kenzu'l-Vusûl*, s. 171.

181 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 67.

182 el-Cessâs, *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, c. III, s. 145.

183 el-Cessâs, *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, c. III, s. 146.

184 İbnu'l-Mulakkîn, *el-Mukni' Fi Ulûmi'l-Hadis*, s. 154.

185 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 73; İbnu'l-Mulakkîn, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadis*, s.155.

Ehl-i hadis birinci türü iki farklı şekilde değerlendirir:

1. Eğer râvi hocasından duymadığı bu tür rivâyeti “duydum”, “bana tahdis etti” gibi ibarelerle naklederse, bu apaçık yalan olur; bunu rivâyet edenin rivâyeti de uydurma konumuna düşer. Eğer bu tür rivâyeti naklederken “falandan nakledildiğine göre” gibi ibareleri kullanırsa, bu tür rivâyet de kabul edilmemektedir ve asıl tedlisu’l-isnad da zaten bundan ibarettir.¹⁸⁶

2. Tedlisle tanınan sika râvi“bazı rivâyetleri duydum”, “bana tahdis etti” gibi ibareleri kullanarak nakletmiş olsa, bu tür rivâyetler kabul edilir.¹⁸⁷

Tedlisu’ş-şuyuh, birinci tür olan tedlisu’l-isnada göre daha hafif olsa da, bu türü de ehl-i hadis, gizlenen hocanın zayıf bir râvi olması halinde kabul etmemiştir.¹⁸⁸ Eğer râvinin kimliği belli olmaz ise, bu “mechûl”rivâyet olarak nitelenir.

Ahmed b. Hanbel’den nakledilen görüşe göre müdelles rivâyet kabul edilir.¹⁸⁹ Hanefîler müdellesin hükmüyle mürselin hükmünün aynı olduğunu savunmuşlardır. Müellif İbnu’l-Hanbelî bununla ilgili olarak şöyle demiştir: Hanefîlere göre, müdelles rivâyetin hükmü mürsel rivâyetin hükmü gibidir. Sirac el-Hindî’nin tercih ettiğine göre, mutlak an’ane muttasıl senedin hükmündedir.¹⁹⁰ İbn Hacer’e göre, hakkında tedlis tespit edilen râvi eğer adl ise, tercih edilen görüşe göre, tahdisle tasrih etmediği rivâyet kabul edilmez; sadece tahdis lafzı ile nakledilen rivâyetler kabul edilir.

2.7. Hadisin İhtisârı Meselesi

Hadisi ihtisâr etmek; hadisin bir kısmını zikredip, diğer kısmını bilerek hazf etmek demektir. Hadisi ihtisâr ederek rivâyet etme konusunda ehl-i hadis ihtilafa düşmüştür. İbnu’s-Salâh’ın naklettiğine göre, bazı hadisçiler mânâ ile rivâyet etmeyi yasakladıklarından dolayı hadisi ihtisâr etmeyi de yasaklamışlardır. Bazıları da hadisi ihtisâr etmeyi mutlak olarak tecviz etmiştir. İbnu’s-Salâh bu konuda şöyle der: Hadisi nakleden râvi hadisin tam anlamını biliyorsa, zikretmediği kelime yahut cümleler hadisin manasına hâlel getirmiyorsa ve zikredilmeyen cümle yüzünden hadisin delâleti değişmiyorsa, bu durumda hadisi ihtisâr etmek câizdir. Eğer râvi ihtisâr ettikten sonra

186 İtr, *Menhecu’n-nakd*, s. 381.

187 İbn Cemâe, *el-Menhelu’r-revi*, s. 72.

188 İbn Cemâe, *el-Menhelu’r-revi*, s. 73.

189 Kadı Ebû Ya’la Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef İbnu’l-Ferra’ el-Hanbelî, *el-Udde fi usûli’l-fikh*, Riyad, 1990, c. III, s. 957.

190 İbnu’l-Hanbelî, *Kafvu’l-eser*, s. 72.

rivâyeti tam olarak başka bir yerde naklettiğinde sikalığının zedelenmesinden endişe ediyorsa, bu durumda ihtisâr etmemesi evlâdır. Kitap müelliflerinin hadisleri bölerek hadisin parçalarını ilgili yerlerde vermesi (taktî') isecâizdir. Böyle yapmak hoş karşılanmayan bir mesele olsa da, İmam Malik ve İmam Buhârî gibi âlimler bu tür bir metoda müracaat etmişlerdir.¹⁹¹ Hafız İbn Hacer¹⁹² ve el-Hatib el-Bağdadi¹⁹³ de İbnu's-Salâh'ın bu görüşünü desteklemişlerdir.

Bu konuyu müellif İbnu'l-Hanbelî şöyle ele almaktadır:¹⁹⁴ Hadisi ihtisâr etmek câiz değildir. Yani, zikredilenle ihtisâr edilen farklı iki hadis menzilesinde ise yahut zikredilen ihtisâr edilene delâlet ediyorsa, böyle bir ihtisârı yapmak hadis ilminde âlim olmayan kimse için câiz değildir. Ayrıca hadisi, lafzı ile değil de anlamı ile rivâyet etmek de âlim olmayan kimseye câiz değildir. Bu husus değişik yönleriyle tartışılmıştır. Örneğin; sözkonusu mesele, anlamı kolay olan hadislerde câiz, zor olanında câiz değildir; lafzı tamamıyla hatırlayabilenin rivâyet etmesi câiz; hadisi ezberledikten sonra lafzı unutmuş, ancak anlamı hafızasında kalmış olanlara câizdir gibi. Tercih edilen görüşe göre; eğer hadis müşterek, mücmel, müteşabih veya cevâmiu'l-kelim türünden ise, bunu mânâ ile rivâyet etmek câiz değildir. Eğer rivâyetmuhkem olursa, dilbilgisi iyi olan kimsenin mânâ ile rivâyeti câizdir, Eğer başka bir anlama gelme ihtimali olan, yani umûmî bir hadis olup ta, husûsi anlama gelme ihtimali olursa, yahut hakiki anlama sahip olup da mecazi anlama gelme ihtimali bulununca, bu tür rivâyetlerin de mânâ ile rivâyet edilmeleri câiz olur.

2.8. Mübhem Hadisin Hükümü

Mübhem; ismi senedde zikredilmeyen râvi;¹⁹⁵ mübhem rivâyet de, senedinde böyle bir râviyi bulunduran rivâyet için kullanılan bir isimlendirmedir. Mübhem, senedde olduğu gibi metinde de olur.¹⁹⁶ Yani, senedde “bir kişiden duydum” yahut “bir kişi böyle dedi” şeklinde geleceği gibi; metinde de “bir kişi Hz. Peygamber'e şunu sordu” şeklinde gelebilmektedir.

191 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 217.

192 İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar fi tavdihi Nuhtü'l-fiker fi mustahali ehli'l-eser*, Riyad, 2001, s. 119.

193 Hatib el-Bağdadi, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivaye*, Medine, ts, s. 190.

194 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 82.

195 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 214.

196 es-Sehavî, *Tevdihu'l-ebher*, s. 104.

Mübhemle amel etme konusunda müellif, bu konuya ilişkin farklı görüşleri zikretmiştir.¹⁹⁷ Şöyle ki:

Mübhem rivâyetler tamamen kabul edilir; ta'dil lafzı ile ibhâm edilse kabul edilmez; Şafî gibi bazı âlimlerin “bana sika haber verdi” demesi kabul edilebilir; ibhâm edilen râvi ta'dil sıfatıyla zikredilirse mutlak olarak kabul edilir; ibhâm eden kişi cerh ve ta'dil konularına hâkimse, onun görüşlerine katılan kimseler hakkında mübhem rivâyet kabul edilmektedir.

Müellif İbnu'l-Hanbelî'ye göre ise, mübhem rivâyet ta'dil lafzıyla gelmese dahikabul edilmektedir. Ancak ileri sürülen şartın, mürsel rivâyetteki şartlarla aynı olmasıdır.

2.9. Mechûl ve Mestûrun Hükümü

2.9.1. Mechûlu'l-Ayn:

Mechûlu'l-ayn için birkaç tanım yapılmıştır. Örneğin; hadisçiler tarafından ne kendisi ne de rivâyeti tanınan kimse;¹⁹⁸ bir râviden başka râvisi olmayan ve tevsik edilmeyen râvi;¹⁹⁹ adı belli olduğu halde kendisinden tek bir hadisin nakledildiği kimse²⁰⁰ gibi.

Böyle bir kimsenin rivâyetinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaflar vardır; kimileri kabul ederken, kimileri de kabul etmemiştir.²⁰¹ İbn Emir Hac, mechûlu'l-aynın hükmünü şöyle özetlemiştir: Bazı hadisçiler bu tür rivâyetleri tamamen reddederken, bazıları da kabul etmiştir. Bazıları ise meseleyi biraz daha detaylandırmışlardır: Örneğin; eğer mechûlu'l-ayndan hadis nakleden râvi sadece sika ve adl olan râviden hadis nakletmesiyle tanınmış biri ise, bu rivâyet kabul edilir, aksi takdirde kabul edilmez veya eğer mechûlu'l-ayn olan râviyi adl olan bir âlim tevsik ve tezkiye ederse, onun rivâyeti kabul edilir gibi.²⁰²

197 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 84-85.

198 İbn Cemâe, *el-Menhelu'r-revi*, s. 66.

199 Cemal b. Muhammed es-Seyyid, *İbnu'l-Kayyim el-cevziyye ve cuhuduhu fi hidmeti's-sünneti'n-nebeviyyeti ve ulûmiha*, Medine İslam Üniversitesinde Araştırma Tezi, 2004, c. I, s. 475.

200 Zeynuddîn Kasım b. Kutlubuğa, *el-Kavlu'l-mübteker alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Şam, 2008, s. 94.

201 Örneğin bkz. Suyûtî, *Tedrib'r-râvi*, s. 317; İbn Kutlubuğa, *el-Kavlu'l-mübteker*, s. 95; Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazalî, *el-Mustesfa min ilmi'l-usûl*, tahk: Dr. Muhammed Süleyman el-Eşkar, Beyrut, 1997, c. I, s. 303.

202 Muhammed b. Muhammed İbn Emir Hac, *et-Takrir ve't-tahbir*, Beyrut, 1999, c. II, s. 326.

İbnu'l-Hanbelî'ye göre, rivâyeti tek bir râvi naklederse, buna mechûlu'l-ayn denir ve bu tür rivâyetler İbn Hacer'e göre mübhem rivâyetle aynı konumdadır. Ondan rivâyetnakleden kimse onu ta'dil ederse yahut bu rivâyetteki mechûl olan kimseyi ta'dile ehil olan birisi ta'dil ederse bunun hükmü değişir.²⁰³

2.9.2. Mestûr (Mechûlu'l-Hal):

Tevsik edilmeyen kişiden iki ya da daha fazla kişinin hadis nakletmesi,²⁰⁴ tercih ve tevsik edilemeyen rivâyet²⁰⁵ gibi anlamlara gelen mestûrun rivâyetleri hakkında birçok görüş nakledilmiştir. Burada bazılarına kısaca değinmek isteriz: İbnu'l-Cema'amestûrun rivâyetinin kabul edilmeyeceğini beyan etmiştir.²⁰⁶ Sahavî'ye göre bir kısım ulema onun rivâyetini şartsız kabul etmiş olmakla beraber, cumhur ulema kabul etmemiştir. Doğru olanı ise, onun durum belli olana kadar tevakkuf etmektir.²⁰⁷ Şevkânî'nin naklettiğine göre, bu tür rivâyetleri Ebû Hanife kabul etmiştir. Daha açık bir ifadeyle, zahiri adl olan, ancak batını belli olmayan râvinin rivâyetini Ebû Hanife kabul ederken, Şâfiî kabul etmemiştir.²⁰⁸ Amidi de benzer şeyler söylemektedir.²⁰⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki, Hanefiler mechûlu'l-ayn, mechûlu'l-hâl ve mestûr arasında herhangi fark gözetmemişlerdir.²¹⁰

Hanefilerin zahiri adaletten kastettikleri, müslümanlıktır. Bâtını adalet ise, büyük günahlardan uzak durmaktır.²¹¹ Serahsî'nin ifadesine göre de, Ebû Hanife durumu belli olmayan mestûrun rivâyetini kabul etmiştir. Ancak zamanımızda ise adl olduğu kanıtlanmayan kimsenin rivâyetini kabul etmemek en doğrusudur.²¹²

Müellif konuyu şöyle ele almıştır:²¹³ İbn Hacer'e göre mechûlu'l-hâl veya mestûrun rivâyetinin hükmü, durumu açıklanmadan tercih edilen kimsenin durumu gibidir ve durumu açıklığa kavuşturuluncaya kadar hakkında net bir şey söylenemez. Bizim görüşümüze göre ise mechûl, bir ya da iki rivâyetle bilinen râvidir. Ondan sadece bir râvi veya iki ve daha fazla râvirivâyetetse, sonuç açısından fark etmemektedir. Bu tür cehâlet ikinci asırda ortaya

203 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 85.

204 Mahmut et-Tahhan, *Teysir mustalâhi'l-hadis*, İskenderiye, 1995, s. 93.

205 Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail b. Salâh b. Muhammed Emir Sanâni, *Tevdihu'l-efkâr li meani Tenkihu'l-enzar*, Beyrut, 1997, c. I, s. 150.

206 İbn Cemâe, *el-Menhelu'r-revi*, s. 66.

207 es-Sehavî, *Fethu'l-muğis*, c. I, s. 323.

208 eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, c. I, s. 147.

209 Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Amidi, *el-İhkam fi usûli'l-ehkam*, Beyrut, 1984, c. II, s. 90.

210 Keylânî, *Menhecu'l-Hanefiyye fi nakdi'l-hadis*, s. 246.

211 Keylânî, *Menhecu'l-Hanefiyye fi nakdi'l-hadis*, s. 246.

212 es-Serahsî, *Usûlü'l-fıkıh*, c. I, s. 370.

213 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 86.

çıkılmazsa, üçüncü asırda amel edilir, ancak daha sonra amel edilmez. Eğer üçüncü asırda ortaya çıkmış ve o dönemdeki âlimler bu rivâyeti kabul etmiş yahut reddetmemiş ise kabul edilir; eğer onlar reddetmişler ise, bu rivâyet reddedilir. Eğer bu rivâyeti âlimlerin bir kısmı kabul etmiş, başka bir kısmı reddetmiş ise ve bu rivâyeti sika olan râviler nakletmiş ise, bu rivâyet kıyasa da muvafık gelirse kabul edilir, yoksa kabul edilmez. Bize göre mestûr, görünürde adl olan ancak batını bilinmeyen kimsedir; bu durum ondan tek bir râvi hadis nakletse de, iki veya daha fazla râvinakletse de aynıdır.

2.10. Bid'atçının Rivâyeti

Bid'atçı, ehl-isünnet akidesine muhalefet ederek doğru yoldan sapmış olan kimse demektir.²¹⁴ Bid'atından dolayı tekfir edilen râvinin rivâyetinin kabul edilmeyeceğinde ehl-i İslam ittifak etmiştir. İbnu'l-Mulakkin, Şâfîiler arasında bid'ati küfre sebebiyet vermeyen bid'atçının, bid'atine davet etmediği halde rivâyetinin kabul edilip edilmeyeceği hakkında tartışmaların olduğunu, ancak bid'atine davet eden bid'atçının rivâyetinin Şâfîiler tarafından icmâ ile kabul edilmediğini belirtmiştir.²¹⁵ Bid'atçının rivâyetinin tamamen reddedilmesi İbnu'l-Hacib ve İmam Malik'in görüşüdür. İbn Hibban'ın iddiasına göre, bid'atine davet etmeyen bid'atçının rivâyetinin kabul edilmesi hususunda ehl-i hadisin icmâsı vardır.²¹⁶ Hanefîler bid'atçının rivâyetinin kabulü için iki şart koymuşlardır: *Birisi*, bid'atinin küfre sebebiyet vermemesi; *diğeri* de bid'atine davet etmemesi.²¹⁷

Müellif İbnu'l-Hanbelî ise bid'atçının rivâyeti meselesini şöyle ele almaktadır.²¹⁸ Bizim görüşümüze göre, eğer bid'at küfre sebebiyet veriyorsa bunun rivâyeti reddedilir; eğer fiska sebebiyet veriyorsa, râvi de sika ve adl ise, aynı zamanda bid'atine davet edenlerden de değilse rivâyeti kabul edilir. Bir diğer görüşe göre ise; fıska kesin olsa veya olmasa, yalanı câiz görmüyorsa rivâyeti kabul edilir. Pezdevî burada "bid'atine davet etmezse" şeklinde bir başka şart daha ekler ki, bu durumdaki râvinin rivâyeti kabul edilir. Ancak tercih edilen birinci görüştür.

Dolayısıyla Hanefîlerin bid'atçının rivâyetini kabul etme konusundaki görüşleri birkaç noktada toplanmaktadır. Şöyle ki:

214 İtr, *Menhecu'n-nakd*, s. 83.

215 İbnu'l-Mulakkin, *el-Mukni'*, s. 265, 267.

216 ez-Zerkeşi, *en-Nüket alâ Muakaddimeti İbni's-Salâh*, c. III, s. 397; Burhanuddin Ebû İshak İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Rusumu't-tahdis fi ulûmi'l-hadis*, Beyrut, 2000, s.102.

217 el-Pezdevî, *Kenzu'l-Vusûl*, s.179.

218 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 87-88.

1. Bid'atçının rivâyetleri hiçbir şekilde kabul edilmez. Bu görüşü İmam Serahsi savunmuştur, Serahsi'ye göre, doğru olan görüş, bid'at sahibi olan râvinin rivâyetinin kabul edilmeyeceğidir.²¹⁹

2. Bid'atçı eğer yalan söylemekten sakınmayı gerektiren görüşleri olan bir mezhebe sahip ise onun rivâyeti mutlak olarak kabul edilir. Bu, İbnu'l-Humam'n tercih ettiği görüştür.²²⁰

3. İlgili konuyu detaylı olarak inceleyen görüşler de vardır. Örneğin; küfre yol açan bid'ati savunan râvinin rivâyeti kabul edilmez. Eğer râvi bu denli tehlikeli bir görüşe sahip değilse ve bununla birlikte muttaki ve güvenilir biri ise, rivâyeti kabul edilir. Eğer o bid'at fiska yol açan türden bir bid'at ise ve o bid'atı savunan râvi bu bid'ate davet edenlerden ise, onun rivâyeti kabul edilmez; davet edenlerden değilse, rivâyeti kabul edilir. Bu görüşü Hanefilerden Molla Ali Kari gibi âlimler ve hadis âlimlerinden İbn Hacer tercih etmiştir.²²¹ Ayrıca bu görüşü müellif de tercih etmiştir.

2.11. Mürted Olan Kimselerin Sahâbiliği

Sahâbi; ehl-i hadise göre Hz. Peygamberi müslüman olarak gören kimsedir.²²² İbn Hacer desahâbiyi, Hz. Peygamber'i iman etmiş olarak gören ve müslüman olarak vefat eden kimse diye tanımlamıştır.²²³

Mürted ise, iman ettikten sonra dinden çıkartacak söz yahut hareketle İslam'dan dönen kimsedir.²²⁴ Bu tarife göre bir kişinin mürted olması için iki şart vardır:

1. İman etmiş ve müslüman olmuş olmak.
2. İman ettikten sonra dinden dönerek kâfir olmak.

Sahâbenin mürted olması meselesine, yani bir sahabinin Hz. Peygamber yaşıyorken müslüman olup da O'nun vefatından sonra mürted olması ve daha sonra tekrar İslam'a dönmesine gelince:

Mürted olan sahâbinin hükmüne dair Suyûtî, Iraki'nin şöyle dediğini nakleder: Ebû Hanife ve Şâfîmürtedliğin önceki amelleri yok ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Onların

219 es-Serahsî, *Usûlü'l-fıkıh*, c. I, s. 373.

220 İbnu'l-Humam, *et-Tahrir fî usûli'l-fıkıh*, s. 313.

221 et-Türkmânî, *Dirâsât fî usûli'l-hadîs*, s. 171.

222 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s.175.

223 İbn Hacer, *el-İsabe fî temyiz es-sahâbe*, Kahire, 1997, c. I, s. 7.

224 Muhammed Alâuddin İbn Abidin, *Haşiyetu redd'ul-muhtar alâ'ddürri'l-muhtar şerhi Tenviri'l-ebzar*, Beyrut, 2000, c. IV, s. 221.

bu görüşleri sahâbe için de geçerlidir. Buna istinaden sahâbeden mürted olan ve daha sonra İslam'a dönenlerin sahâbi olmadığını söylemek mümkündür.²²⁵ İbn Hazm ise, Hz. Peygamber'i gördükten ve O'na iman ettikten sonra, Hz. Peygamberin vefatından sonra mürted olup daha sonradan İslam'a dönen kişilerin sahâbi olarak nitelendirir.²²⁶

Hanefilerden Emir Padişah konuyu şöyle ele almaktadır: Hz. Peygamber'le müslüman olarak görüşen ve mürted olduktan sonra da İslam'a dönen kimse biz Hanefilerin tercihine göre sahâbi değildir. Çünkü Ebû Hanife'nin görüşüne göre, mürtedlik amelleri yok eden âmildir.²²⁷

Müellif İbnu'l-Hanbelî de bu hususa şöyle değinmektedir:²²⁸ İbn Hacer'in görüşüne göre sahâbi, iman etmiş olarak Hz. Peygamber'i gören ve İslam üzere vefat eden kimsedir; velev ki araya bir mürtedlik karışsa bile. Hz. Peygamber'e vahyin geleceğine iman eden, ancak vahiy gelmeden önce vefat eden kimse sahâbi sayılır mı? Bu soruya cevap veren İbn Hacer, sözkonusu meselede ihtilaf olduğunu; ancak bunların sahâbi olamayacağını, çünkü sahâbi olması için mü'min olarak Hz. Peygamber'i görmüş olması gerektiği şartını tercih etmiştir.

2.12. Hadis Alma Yollarına İlişkin Bazı Meseleler

Hadis usûlünde hadis almanın sekiz yolu vardır.²²⁹

1. Semâ'; hocanın söylediğini dinlemek: Ehl-i hadis bu türü, hadis alma yöntemlerinin birincisi olarak belirlemiştir. Hz. Peygamber'den hadis alan sahâbe de aldıkları hadisleri bu yolla almışlardır.

2. Kıraat; talebenin hadisi hocaya arz etmesi ve okuması: Bu türe arz adı da verilir. Ehl-i hadis bu yöntemin semâ' ile aynı mertebede olup olmadığı hakkında ihtilaf etmiştir. Bazı hadisçiler semâ' için daha yüksek mertebederken, bazıları da arzın daha yüksek olduğunu söylemişlerdir.

3. İcâzet; hocanın talebeye kendisine okumamış olduğu kitap yahut kitapları kendisinden duymuş gibi rivâyet etmesine izin vermesi: Ehl-i hadisin cumhuru bu yöntemle hadis nakletmeyi câiz görmüşlerdir. Bazıları bu yöntemin özelliği ve faydasını

225 es-Suyûti, *el-Eşbah ve'n-nezair*, Beyrut, 1983, s. 85.

226 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-İhkam fî usûli'l-ahkam*, Kahire, 1984, c. V, s. 85.

227 Muhammed Emin el-Hüseynî el-Hanefî el-Hurâsanî el-Buhârî el-Mekki Emir Padişah, *Teysiru't-tahrir*, Beyrut, 1996, c. III, s. 66.

228 İbnu'l-Hanbelî, *Kaflu'l-eser*, s. 89-91.

229 İtr, *Menhecu'n-nakd*, s. 214-220.

bilemediklerinden dolayı hadisçilerin niye böyle bir yöntemi kullandıklarını anlayamamışlardır. Âlimler hadisin ana kaynakları olan kitaplar yazıldıktan ve bu kaynaklar senedleriyle daha sonraki nesillere ulaştıktan sonra bu yöntemi kullanmaya başlamışlardır.

4. Münâvele; hocanın talebeye kendisinden rivâyet etmesi üzere kitap veya hadis ve rivâyet bulduran sayfa vermesi: Bu yöntemin temeli Hz. Peygamber'in döneminde yaşanmış bir olaya dayanmaktadır. Hz. Peygamber bir askeri birliği savaşa gönderirken onların komutanına bir yazı verir ve "falanca yere varmadan bu mektubu açma" der. Komutan da belirlenen yere vardığında mektubu açar ve Hz. Peygamber'in emirlerini askerlere aktarır. Bu rivâyetteki olay da münâvelenin bir türüdür.

5. Mükatebe; hocanın talebeye kendi hadislerinden bazılarını yazması: Ehl-i hadisin çoğu bu yöntemle rivâyet nakletmeyi tecviz etmiştir.

6. İ'lâm; hocanın talebeye falan hadis yahut falan kitabı rivâyet etmesine izin verdiğini söylemeksizin, o rivâyeti kendisinin falan hocadan aldığını belirtmesi: İbnu's-Salâh gibi bazı hadis usûlü âlimleri bu yöntemle hadis nakletmeyi men etmişlerdir. Ancak fıkıh usûlü âlimleri ve fakihler bu yöntemi kabul etmiştir.

7. Vasiyet; hocanın yolculuğa çıkarken yahut ölüm döşegindeyken kitaplarının belirli birine verilmesine vasiyet etmesi: Seleften bazı âlimler vasiyet edilen kimsenin bu yöntemle alınan rivâyeti nakletmesi ve başkalarına aktarmasını i'lama benzeterek tecviz etmiştir. Ancak İbnu's-Salâh bu yöntemle alınan rivâyeti nakletmeyi men etmiştir.

8. Vicade; râvinin birinin yazısıyla yazılmış olan rivâyet yahut rivâyetleri bulması: Bu durumda bu rivâyeti bulan kimse "falanın yazısıyla şu rivâyeti buldum" derse, rivâyeti nakledebilir. Ancak hadis ve fıkıh âlimleri bu yöntemle nakledilen rivâyeti kabul etme konusunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhuriyet ehl-i hadis ve çoğu fakihler bu yöntemle alınan rivâyetle amel edilmeyeceğini savunmuştur.

Yukarıda zikredilenler ehl-i hadisin hadis alma yöntemleriyle ilgili görüşleridir. Ancak Hanefîler hadis alma yöntemlerini iki ana başlık altında ele almışlardır:²³⁰

1. Azimet; semâ' bulunan yöntem

2. Ruhsat; semâ' bulunmayan yöntem

230 Keylâni, *Menhecu'l-Hanefiyye fi nakdi'l-hadis*, s. 291.

Azimet şu noktaları içermektedir:

1. Hoca ezberinden yahut notlarından bir şey okurken, talebe onu dinler. Bu yöntem sahâbenin Hz. Peygamber'den hadis aldığı yöntemidir.

2. Talebe ezberinden yahut notlarından hocaya okur ve okuduğunun doğru olduğuna dair hocadan onay alır. Hanefilere göre hocanın onayı, talebenin hocadan rivâyeti duymuş olması gibidir. Onun için talebe hocadan duyduğunu eda ederken tahdis ibaresini kullanabilir.²³¹

3. Hocanın talebeye rivâyeti mektup tarzında yazmasıdır. Hoca talebeye rivâyetleri senediyle yazarak gönderdikten sonra “mektubum sana ulaştığında eğer bu rivâyetleri anlayabildiyse, benden nakledebilirsin” gibi bir mektup gönderir.

4. Hoca talebeye rivâyetleri elçi vasıtasıyla sözlü olarak gönderdikten sonra, ona “bu rivâyeti benden nakledebileceğinitebliğ et” gibi ibarelerle elçi gönderir.

Burada, ulemanın semâ' ile kıraattan hangisinin tercih edileceği hakkındaki ihtilaflarına da kısaca değinmek gerekir:

1. İkisini aynı olarak görmek: Yani, hocadan dinlemek ile hocaya okumanın aynı olduğunu savunanlar. Örneğin; İmam Malik, İmam Buhârî ve Hanefilerden İbnu's-Saati gibi.

2. Hocadan dinlemeyi hocaya okumaya tercih etmek: Bu, ehl-i hadis cumhurunun görüşüdür. İbnu's-Salâh da bu görüşü tercih etmiştir.

3. Hocaya okumayı hocadan dinlemeye tercih etmek: Bu, İmam Ebû Hanife'nin görüşüdür. el-Hatib el-Bağdadi, Ebû Hanife'nin “hocaya benim okumam, bana göre onun bana okumasından daha iyidir” dediğini nakletmiştir.²³² İhtilafın mahalli, hocanın notlarından okuması durumundadır. Eğer hoca ezberinden okursa, semâ'ın tercih edileceğine âlimler ittifak etmiştir.²³³

Hanefiler bu yöntemlerle alınan hadislerle amel edileceğini, örf ve dinden gelen delillerle kanıtlamışlardır. Örf göre, uzaktaki kimseye mektup yahut elçi göndermek, yakındaki kimseye hitap etmekle aynıdır. Dinden delil ise, Hz. Peygamber'in Allah'ın

231 es-Serahsî, *Usûlü'l-fıkıh*, c. I, s. 376.

232 Hatib el-Bağdadi, *el-Kifâye*, s. 276.

233 Keylâni, *Menhecu'l-Hanefiyye fi nakdi'l-hadis*, s. 293.

dinini tüm kâinata tebliğ etmekle mükellef oluşudur. Hz. Peygamber yakındakilere hitap ederek, uzaktakilere mektup ve elçi göndererek bu görevini yerine getirmiştir.²³⁴

Hanefiler mektup yöntemiyle rivâyet edilen rivâyetleri kabul etmek için mektubun sahibine delâlet edecek delilin bulunmasını şart koşmuşlardır.²³⁵ Ehl-i hadis ise böyle bir delili şart koşmayı tasvip etmemiştir. Hanefiler bu iki tür yöntemle alınan rivâyetleri “bana haber verdi” eda siygasıyla eda etmeyi tercih etmiştir.

Hanefiler mükatebeyi münâveleye tercih etmişlerdir. Çünkü mektup yazmak ve elçi göndermek hitabet etmek gibidir; onun için münâveleye tercih edilir.²³⁶

Ruhsat ise şu noktalardan ibarettir:

1. İcâzet, talebenin hocadan bazı rivâyetleri nakletmek için izin almasıdır. Bu icâzetin birkaç türü vardır. Bu türlerin en yüksek mertebede olanı, belirli kişiye belirli metin yahut kitabı rivâyet etmeye icâzet vermedir. Ehl-i hadisin cumhuru bu yöntemle alınan rivâyetle amel etmenin câiz olduğunu savunmuş, ancak bazı hadisçiler bunu kabul etmemişlerdir. Hanefiler ise bu yöntemle hadis nakletme ve bu yöntemle nakledilen rivâyetle amel etmeyi, icâzet veren kimsenin kitaptaki verilerden haberdar olması ve icâzet alan kimsenin de rivâyeti anlayabilecek kapasitede ve zabtı yerinde olması şartlarıyla kabul etmiştir.²³⁷

2. Münâvele yöntemi ise kendi içinde iki türden oluşmaktadır:

2. 1. İcâzetli münâvele: Hocanın notlarını yahut kitabını talebeye vererek “bunu benden nakledebilirsin” demesidir. Bu yöntem icâzetin en âli mertebesine dâhildir. Bu yöntemi Zührî, Malik gibi hadisçiler semâ’ ve kıraate tercih etmiştir. İmam Ebû Hanife, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimler ise semâ’ ve kıraatin tercih edileceğini savunmuştur.²³⁸

2. 2. İcâzetli olmayan münâvele: Hoca kitap yahut notu talebeye verir, ancak bunu rivâyet etmesine izin verdiğine dair herhangi bir cümle sarf etmez. Bu yöntemi fakihler ve

234 es-Serahsî, *Usûlü'l-fikh*, c. I, s. 376.

235 Alâuddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrar an Usli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Beyrut, 1997, c. III, s. 61.

236 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, c. III, s. 61.

237 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 109-110.

238 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 110.

usûl âlimleri kabul etmemiştir. İmam Ebû Hanifede bu yöntemle rivâyet nakletmeyi men etmiştir.²³⁹

İcâzet ve münâvele yöntemleriyle alınan rivâyetleri eda ederken “bana rivâyeti nakletmeye icâzet verdi” gibi ibareleri kullanmak en iyisidir. Ehl-i hadis ise bu yöntemlerle alınan rivâyetlerde “bana tahdis etti” gibi ibareleri kullanmayı men etmiştir.²⁴⁰

İbnu'l-Hanbelî hadis alma yöntemlerine değinirken şöyle demiştir.²⁴¹ Hadis alma yöntemlerinden biri de kıraattır. Yani, hocanın huzurunda okumak ve talebenin okuduğunu hocanın dinlemesi. Cumhur âlimler aksini söylese de, İmam Ebû Hanife'ye göre bu, semâ'dan daha üstün mertebededir. İmam Malik ise bu ikisinin aynı olduğunu savunmuştur. Bu da biz Hanefilerden İbn'u-Saâtî'nin tercihidir. Başkalarının hocaya okuduğunu dinlemek de bu hususa dâhildir.

Bu yöntemlerin bir diğeri de icâzettir. Yani, râviye özel tahsis edilen icâzet. Biz Hanefilerden olan Ebû Tahir ed-Debbas bu yöntemle hadis nakletmeyi men ederken, yine bizden olan İbnu's-Saâtî'nin tercih ettiğine göre, aşağıdaki şartlar hazır olduğunda icâzetle hadis almak ve icâzetle alınan rivâyetleri nakletmek câizdir:

1. İcâzet veren kimsenin kitabının muhtevasına hâkim olması.
2. İcâzet alan kimsenin de hadisi anlama kapasitesine sahip olması.

Bu şartlar bulununca Ebû Hanife ve Muhammed b. Hasan'ın görüşüne göre bu yöntemle hadis rivâyet etmek câiz olur ve o hadis delil olarak gösterilir. Bu şartlar hazır olmadığına ise bu yöntemle nakledilen rivâyet kabul edilmez ve bu yöntemle rivâyet almak da câiz olmaz. Ebû Yusuf'a göre ise, her iki durumda da rivâyet etmek câizdir. Hanefilerce tercih edilen görüş ise Ebû Hanife ile Muhammed'in görüşüdür.

2.13.Râvilerin Cerh, Ta'dil ve Cehâlet Durumlarının Bilinmesi

Hadis ve rivâyetin metni, dinî kaide ve hükümleri bilmek ve onunla amel etmek için ne kadar önemli ise, sened de sağlam metne ulaşmak için o derece önemlidir. Râvi ise senedi oluşturan yegâne şeydir. Çünkü sened râviler zincirinden başka bir şey değildir. Râvinin insan olduğu gerçeğine baktığımızda, insanın yanılma, yalan söyleme, yalan haber uydurma, İslam'ın kaidelerine uymama gibi bazı hoş olmayan şeyleri yapabileceği de

239 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, c. III, s. 69.

240 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrar*, s. III, s. 69.

241 İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 109-110.

apaçık ortadadır. Cerh ve ta'dil ilmi bu açıdan çok önemlidir. Zira bu ilim vasıtasıyla râvilerin rivâyetlerinin kabul edilip edilmeyeceği bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu açıdan bakıldığında, İslam'ın ikinci temeli olan sünneti bilmek ve ona ulaşmak râvilerin cerh ve ta'dil edilme durumlarına da bağlıdır.

Bundan dolayı cerh ve ta'dil ile meşgul olan âlimlerde bulunması gereken bir takım şartlar vardır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Râvileri cerh ve ta'dil eden âlimde bulunması gereken ilk şart; ilim, takva, sıdk ve vera'dır. Çünkü râviyi ta'dil edecek olan kimsenin ilk olarak kendinin adl sahibi olması gerekir. Yoksa kendisinde bulunmayan sıfatların başkalarında bulunup bulunmadığına hükmetmek kimsenin hakkı değildir.²⁴²

2. Cerh ve ta'dilin sebeplerini bilen biri olması şarttır. Yani, râvinin neye dayanarak cerh edildiği ve neye dayanarak ta'dil edildiğini iyi bilmesi gerekir.²⁴³

3. Cerh ve ta'dil ile meşgul olan âlimin Arap dilinin kaide ve kurallarına hâkim olması da şarttır. Çünkü Arap diline hâkim olmadığı takdirde doğru olmayan ibareleri kullanma tehlikesi ortaya çıkacaktır.²⁴⁴

Cerh ve ta'dille ilgili doğru olmayan bazı usûller vardır:

1. Râvinin ismini zikretmeden onu ta'dil etmek doğru bir usûl değildir. Çünkü birisinin sika olarak gördüğü bir râviyi başkası sika olarak değerlendirmeyebilir.²⁴⁵

2. Adl sahibi olan birisinin bir râviyi ismiyle zikrederek ondan rivâyette bulunması, o râvinin ta'dil edildiği anlamına gelmez. Çünkü pek çok âlimzayıf olan râvilerden de hadis nakletmiştir.²⁴⁶

3. Âlimin hadisle amel etmesi, o hadisi tashih ettiği ve sahih bulduğu anlamına gelmez. Çünkü ehl-i hadise göre zayıf hadisle amellerin faziletleri konusunda amel edilebilir.²⁴⁷

Ehl-i hadisin cerh ve ta'dil hakkındaki bazı düşüncelerini kısaca hatırlattıktan sonra, Hanefilerin konuyla ilgili değerlendirmelerine bakacak olursak:

242 Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdulhay el-Leknevî el-Hindi, *er-ref'u ve 't-tekmîl fi'l-cerhi ve 't-ta'dil*, Halep, 1987, s. 67.

243 Leknevî, *er-Ref'u ve 't-tekmîl*, s. 67.

244 Itr, *Menhecu'n-nakd fi ulûmi'l-hadis*, s. 94.

245 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 88.

246 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 88.

247 Itr, *Menhecu'n-nakd fi uûmi'l-hadis*, s. 105.

Hadisçiler ve Hanefiler arasında cerh ve ta'dilin önemi hakkındaki görüşler ve cerh ve ta'dilin tanımı noktasında bir ihtilaf bulunmamakla birlikte, cerh ve ta'dil ile meşgul olan kimsede bulunması gereken şartlar hakkında bir takım görüş farklılıklarının olduğu sözkonusudur. Hanefiler cerh ve ta'dil yapma konumunda olan kimselerde şu şartların bulunmasını ileri sürmektedirler:

1. İlk şart ehl-i hadisin şartıyla aynıdır. Yani, cerh ve ta'dille meşgul olan kimsenin takva sahibi biri olması gerekir.

2. İkinci şartta da bir değişiklik yoktur. Yani, ehl-i hadis gibi Hanefiler de cerh ve ta'dil ile meşgul olan kimsede bulunması gereken ikinci şart olarak, cerh ve ta'dilin sebeplerinin bilinmesi olduğunu zikretmişlerdir.

3. Ehl-i hadis ile Hanefiler arasında bu konuyla ilgili tek fark bu üçüncü şarttır. Ehl-i hadis üçüncü şart olarak, cerh ve ta'dil ile meşgul olan kimsenin Arap dili kaidelerini bilmesinin gerekli olduğunu savunmuştur. Hanefiler ise bu şartın yerine, cerh ve ta'dil ile meşgul olan kimsenin taassuptan arınmış olmasını ileri sürmüşlerdir.²⁴⁸

Hanefiler ehli hadis gibi tek kişi tarafından verilen cerh ve ta'dil kararının kabul edileceğini de beyan etmiştir.²⁴⁹ Ayrıca Hanefiler cumhuru ehl-i hadis gibi, cerhi, sebebi beyan edilmedikçe kabul etmemiş, ta'dili ise sebebini sormadan kabul etmişlerdir.²⁵⁰

Cerh ve ta'dilin çeliştiği durumda ise Hanefilere göre mutlak olarak cerh ta'dile tercih edilir; eğer cerh eden kimse, “daha sonra râvi bu yaptıklarından tövbe etti” diyerek onu ta'dil ederse ta'dili kabul edilir.²⁵¹ Konuyla ilgili İmam Leknevî şöyle demiştir: Bazı kimseler “cerh ta'dile tercih edilir” dendiğinde, sebebi beyan edilmeyen cerhin ta'dile tercih edileceğini zannediyorlar; gerçekte ise sebebi beyan edilmeyen cerhin hiçbir zaman Hanefiler tarafından kabul edilmeyeceğidir.²⁵²

Müellif İbnu'l-Hanbelî'nin bu konuya ilişkin değerlendirmeleri ise şöyledir:²⁵³ Cerh ifadelerinin en kötüsü/en ağırı ef'al vezniyle gelen ve mübalağayı ifade eden sözlerdir. Örneğin; ekzebû'n-nas “insanların en yalancısı” gibi. Bu ibarelerin en hafifi ise leyyin “hafızası kötü” yahut “onun hakkında olumsuz yorumlar vardır” gibi ifadelerdir. Bu iki

248 es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. II, s. 11.

249 Emir Padişah, *Teysîru't-tahrîr*, c. III, s. 58.

250 İbn Kutlubuğa, *Hulâsatu'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menar*, Beyrut, 2003, s. 146.

251 Emir Padişah, *Teysîru't-tahrîr*, c. III, s. 60.

252 Leknevî, *er-Ref'u ve't-tekmîl*, s. 117.

253 İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 115-117.

mertebe arasında birkaç mertebe daha vardır. Ta'dil mertebelerinin en üstünü de mübalağayı ifade eden yine ef'al vezniyle gelen ibarelerdir. Evseku'n-nâs "insanların en güvenilir olanı", esbetu'n-nâs "insanların hafızası en kuvvetli olanı" gibi. Ta'dilmertebelerinin en düşüğü ise, tecrihe yakın olanıdır. Örneğin; "hadisirivâyet edilebilir", "onunla itibar edilir" gibi ibareler. Bu iki mertebenin arasında da birkaç mertebe daha vardır.

Râvi eğer hiç kimse tarafından ta'dil edilmediği halde cerh edilirse, bu cerh mücmel olsa dahi kabul edilir. Mücmelden maksat ise, râvinin cerh edilmesinin nedeninin bilinmemesidir. Ancak tercih edilen görüşe göre, cerh edilme nedenini bilen kimse tarafından cerh edilebilir. Eğerrâviyi cerh eden kimse olmaz ve onu ta'dil eden kimse de ta'dil etmesinin nedenini biliyor ise, bu ta'dil kabul edilir; velev ki bu ta'dil eden kimse tek bir kişi olsabile. Eğer bir râviyi bazı kimseler cerh ederken başka kimseler de ta'dil ederse, cerh eden kimse cerh nedenini beyan ettiği durumda cerh kabul edilir. Bunun şartı da cerh eden kimsenin cerh nedenini bilmesidir. Bu görüşü İbn Hacer tercih etmiştir.

Biz Hanefiler ve cumhur âlimlerin tercih ettiği görüş ise, râviyi ta'dil etmede tek kişinin yeterli olacağı gibi cerh etmede de tek kişinin yeterli olacağı yönündedir. Biz Hanefilerden olan Fahru'l-İslam'ın görüşüne göre de, cerh edilen râvinin cerh edilme nedeni belli olmadığı halde o cerh kabul edilmemektedir. Ayrıca cerh ve ta'dil eden kimsenin taassuptan uzak olması da şarttır.

2.14. Kendi El Yazısını Tanıyamayan Kimsenin Rivâyetinin Durumu

Râvi kendi rivâyet ettiği şeyi inkâr eder ve onun inkârı da tekzip mahiyetinde olursa, bu tür rivâyet tüm âlimlerin ittifakıyla kabul edilmez. Çünkü hoca ile talebe bir birini tekzip etmiş olur; bu durumda da ikisinden birinin yalancı olabilme şüphesi kesinleşmiş olur ve böyle bir rivâyet de kabul edilmez. Eğer râvi hatırlayamadığından dolayı rivâyeti inkâr ederse, Hanefilerin bir kısmı ve Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilen bir görüşe göre, bu tür rivâyetler reddedilir. İmam Malik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Hanefilerden Muhammed b. Hasan ise bu tür rivâyetlerin kabul edileceğini savunmuştur.²⁵⁴

Konuyu müellif İbnu'l-Hanbelî ise şöyle ele almıştır:²⁵⁵ Kendi kaynağı olan ve kendi el yazısıyla yazılan kitap hakkındaki görüş; kendi el yazısını tanıyor ve rivâyeti

²⁵⁴ Keylâni, *Menhecu'l-Hanefiyye fi nakdi'l-Hadîs*, s. 310.

²⁵⁵ İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 122.

naklettiğini hatırlıyor ise, bunun itibara alınacağıında ihtilaf yoktur. Eğer râvirivâyeti naklettiğini hatırlamıyor ise, Ebû Hanife'nin görüşüne göre bu rivâyet kabul edilmez. Ancak Ebû Yusuf şöyle demiştir: Yazı tanınırsa ve değişme endişesi olmaz ise, bu rivâyetle amel edilir. Bu yazı güvenilir kimsenin elinde olsa daolmasa da fark etmez. İmam Muhammed'in görüşüne göre ise, bu rivâyetle amel edilir; ancak râvinin kendi el yazısını tanınması şarttır.

SONUÇ

Bu tezi yapmaktaki amacımız, hadis usûlü ilmine Hanefîlerin katkıda bulunup bulunmadığını veya hangi noktalarda katkı yaptıklarını tespit etmektir. Bu amacımızı gerçekleştirirken, öncelikle hadis usûlü ilminin kısa bir tarihçesini verme gereği duyduk. Çünkü hadis usûlünü bilmeden yahut hatırla(t)madan konuya girdiğimiz takdirde, tezin bütünlüğüne bir gölge düşüreceği kanaatine vardık. Bu nedenle tezin giriş bölümünde hadis usûlü ilmine dair kısa bilgilere değinme ihtiyacı hissettik.

Tezimizin konusu, “İbnu’l-Hanbelî ve Onun *Kafvu’l-eser* İsimli Eseri” olunca da İbnu’l-Hanbelî hakkında bilgi vermenin gerekli olduğu gerçeğinden yola çıkarak, tezin birinci bölümünü İbnu’l-Hanbelî’yi tanıtmaya ayırdık. Kaynaklardaki bilgilerin az olması hasebiyle İbnu’l-Hanbelî’nin tanıtımı kısa oldu. Pek çok kaynakta İbnu’l-Hanbelî tanıtılmış olsa dahi, hepsindeki bilgi bir birinden çok fazla farklı olmamasından dolayı kısa bilgilerle müellifi tanıtmak mecburiyetinde kaldık.

Müellif kitabı tasnif ederken hadis usûlü konularını hadis usûlü kaynaklarındaki klasik düzene göre vermiş, Hanefî ulemânın itirazlarını ve hadis usûlü âlimlerine muhalif olarak beyan ettikleri görüşleri ilgili yerlerde vermiş ve Hanefîlerin katkıda buldukları noktalarda da gerekli savunmayı yapmıştır.

Tezimizde, İbnu’l-Hanbelî’nin bu eserde kaleme almış olduğu tüm konuları ele almak yerine, Hanefîlerin görüşlerine yer verilen bölümlere değinilmiştir. Bunun nedeni ise tezimize başlarken öne sürdüğümüz ve planladığımız şekilde tezi tamamlamaktır. Yani, Hanefîlerin hadis usûlüne olan katkılarını araştırmaya yönelik olarak hazırlanan bu tezde, hadis usûlü hakkında yazılan bir eseri tamamıyla tanıtmaya çalışmanın hedeflediğimiz gayeye uygun olmadığı bir vâkiadır. Dolayısıyla, hadis usûlüne Hanefî bir bakış açısından bakılan bu çalışmada, hedefimize uygun bir şekilde Hanefîlerin görüşlerinin yer aldığı bölüm ve konulara ağırlık vermekle yetinilmiştir.

Ayrıca, tezimizde mezkûr konular başka kaynaklarla karşılaştırılarak ele alınmış ve Hanefî mezhebine mensup diğer âlimlerin, özellikle de (Serahsî, Cessâs ve Pezdevî gibi) fıkıh usûlü âlimlerinin görüşleri İbnu’l-Hanbelî’nin görüşlerini destekleme makamında getirilmiştir. *Kafvu’l-Eser* özelinde İbnu’l-Hanbelî’nin Hanefî âlimlerinin görüşlerine yer verdiği, diğer bir deyişle, Hanefî ulemânın katkıda bulunduğu konular dört (14) başlık altında belirlenmiş ve bunların sunumu sözkonusu kitaptaki sıraya göre yapılmıştır.

Sonuç olarak; Hanefîlerin hadis usûlü ilmine olan katkılarını araştırmak amacıyla çıktığımız bu yolda ulaştıımız netice kısaca şunlardan ibarettir:

1. Öncelikle, Hanefîlerin hadis usûlü ilmiyle ilgilenmedikleri ve Hanefî mezhebinin hadise önem vermediğı görüşlerinin doğru olmadığını söylemekle söze başlamak, bir hakkı teslim etmek olacaktır.

2. Hanefîler, hadislerin çoğunluğunu teşkil eden âhad haberikabul etme konusunda hadisçilere muhalif olarak bazı şartlar ileri sürmüşler ve bu şartlar da iyice irdelenmediğı için, sanki Hanefîlerin sahih hadislere muhâlif davrandıkları gibi yanlış bir kanaat oluşmuştur.

3. Hanefîler, delâleti zanni olan âhad haberin dışında mütevatir ile âhadarasında yer alan bir “meşhur” hadis tanımını ortaya koymuşlardır.

4. Hanefîler, hadise önem vermedikleri iddiasının aksine, hadisçilerin kabul etmediğı mürsel rivayeti bile delil olarak almışlardır. Bu da onların hadise verdikleri önemi gösteren bir husustur.

5. Hadis usûlü konularında Hanefîlerin yaptıkları katkıları göz önünde bulunduracak olursak, temel noktalarda hadisçilerle aralarında çok ciddi görüş ayrılıklarının olmadığı, ihtilaf noktalarının detay kısımlarında olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Accac el-Hatib, Muhammed, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, Kahire, 1988.
- Allaî, Salâhuddin Ebu Said Halil b. Keykeldî v. Abdullah eddimeşkî, *Câmiu't-tahsil fi ehkâmi'l-merâsîl*, tahk: Hamdi Abdulmecit es-Selefi, Beyrût, 1986.
- el-Amidi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi usûli'l-ahkam*, Beyrut, 1984.
- el-Boryini, Hasan b. Muhammed, *Teracumu'l-a'yan min ebnai'z-zaman*, tahk. Selahattin el-Muncid, Şam, 1959.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh el-müsned el-muhtasar min hadisi Resulillahi sallallâhu aleyhi ve selleme ve sünenihi ve eyyamihî*, Beyrut, 1987.
- el-Buhârî, Alâuddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfu'l-esarar an usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Beyrut, 1997.
- el-Bulkinî, Ömer b. Ruslan b. Nasyr el-Misrî, *Mehasinu'l-ıstılah ve tadminu kitabi İbni's-Salâh*, tahk. Aişe binti Abdurrahman Binti'ş-Şati, Kahire, 1989.
- el-Ca'berî, Burhanuddin Ebû İshak İbrahim b. Ömer, *Rusumu't-tahdis fi ulûmi'l-hadis*, Beyrut, 2000.
- el-Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, Kuveyt 1994.
- ed-Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer, *Takvîmu usûli'l-fıkıh*, Şam, 2005.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh, *Lemehât min târihi's-sünneti ve ulûmi'l-hadis*, Beyrut, 1996.
- Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *el-Âlim ve'l-muteallim*, tahk: Muhammed Zahid el-Kevserî, Kahire, 1949.
- Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhîm, *er-Reddu alâ Siyeri'l-Evzâi*, Hindistan, ts.
- Emir Padişah, Muhammed Emin el-Hüseynî el-Hanefî el-Hurâsanî el-Buhârî el-Mekki, *Teysiru't-tahrir*, Beyrut, 1996.
- Emir Sanâni, Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail b. Sslâh b. Muhammed, *Tevdihu'l-afkâr li meani Tenkihu'l-enzar*, Beyrut, 1997.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmet, *el-Ayn*, tahk: Dr. Mehdi el-Mahzûmî ve Dr. İbrâhîm es-Sâmurrâî, Irak, 1985.

- Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Mustesfa min ilmi'l-usûl*, tahk: Dr. Muhammed Süleyman el-Eşkar, Beyrut, 1997.
- el-Gazzî, Necmeddin Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibü's-sâire bi e'yani'l-mieti'l-âire*, Beyrut, 1997.
- el-Haffacî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Reyhânetü'l-elibba ve zehretü'l-hayati'd-dünya*, Kahire, 1967.
- el-Hakim en-Neysabûri, Muhammed b. Abdullah, *Marifetu ulumi'l-hadis*, Beyrut, 2003.
- Halife, Keylânî Muhammed, *Menhecu'l-Hanefiyye fi nakdi'l-hadis beynen'n-nazariyyeti ve't-tatbik*, Kahire, 2010.
- Harîtânî, Mahmûd, "Halep", *DÎA*, XVI, 2013.
- el-Hatib el-Bağdadi, Ahmet b. Ali b. Sabit, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*, Medine, ts
- el-Hazimi, Zeynuddin Ebû Bekr Muhammed b. Musa b. Osman el-Hemedani, *el-İtibar fi'n-nâsih ve'l-mensuh mine'l-âsâr*, Hindistan, 1940.
- Itr, Nurettin, *Menhecu'n-nakdfi ulûmi'l-hadis*, Şam, 1997.
- İbn Abidin, Muhammed Alâuddin, *Haşiyetu Redd'ul-muhtar alâ'd-dürri'l-muhtar şerhi Tenviri'l-ebzar*, Beyrut, 2000.
- İbn Cemâe, Muhammed b. İbrahim, *el-Menhelu'r-revi fi muhtasari ulûmi'l-hadisi'n-Nebevî*, Şam, 1986.
- İbn Emir Hac, Muhammed b. Muhammed, *et-Takrir ve't-Tahbir*, Beyrut, 1999.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askâlânî, *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Beyrut, 2006.
- İbn Hacer, *el-İsabe fi temyiz es-sahâbe*, Kahire, 1997.
- İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitabi İbni's-Salâh*, Medine, 1984.
- İbnu'l-Hanbelî, Radiyyuddîn Muhammed b. İbrahim, *Kafvu'l-eser fi safvi ulumi'l-eser*, tahk. Abdulfettah Ebu Gudde, Âsitane Yayınları, İstanbul, ts.
- İbnu'l-Hanbelî, *Akdu'l-halâs fi nakdi kelami'l-havas*, Şam, 1987.

- İbnu'l-Hanbelî, *Durru'l-habeb fî târîhi a'yâni Halep*, tahk: Mahmut Hamed el-Fâhûrî, Yahya Zekeriya Abbâre, Şam, 1972.
- İbnü'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usûli'l-hadîs*, tahk: Bedr b. Cezâ' b. Nasır ed-Doserî, Ümmü'l-Kura Üniversitesi Usûlu'd-Din Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kura Üniversitesi Online Kütüphanesi, Mekke, 2011.
- İbnu'l-Humam, Kemaluddin Muhammed b. Abdulvahit b. Abdulhamit b. Mesut Es-Sivasî, *et-Tahrir fî usûli'l-Fıkh el-cami beyne istilahey el-Hanefiyye ve 'ş-Şafiyye*, Kahire, 1932.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkam fî usûli'l-ahkam*, Kahire, 1984.
- İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akkerî el-Hanbelî ed-Dimeşkî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahberin min zeheb*, thk. Mahmut el-Arnâvut, Şam, 1993.
- el-İbnâsi, Musa b. Eyyub, *eş-Şeze'l-feyyah min Ulûmi İbni's-Salâh*, tahk. Salâh Fethi Helel, Riyad, 1998.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *İhtisâru ulûmi'l-hadis*, tahk: Ahmet Muhammed Şakir, Beyrut, 1936.
- İbn Kutlubuğa, Zeynuddîn Kasım, *el-Kavlu'l-mübteker alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Şam, 2008.
- İbn Kutlubuğa, *Hulâsatu'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menar*, Beyrut, 2003.
- İbn Maîn, Yahya, *Târîh*, Mekke, 1979.
- İbnu'l-Manzûr, Muhammed b. Mekrem b. el-Misrî, *Lisunu'l-Arab*, Beyrût, 1968.
- İbnu'l-Mulakkin, Ömer b. Ali b. Ahmed, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadis*, Tahk: Abdullah b. Yusuf el-Cudey', Suudi Arabistan, 1992.
- İbn Recep el-Hanbelî, Zeyneddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Riyad, 2001.
- İbn Ruşd, Ebû'l-Velîd Muhammed, *ez-Zaruri fî usûli'l-fıkh*, Beyrut, 1994.
- İbnu's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetu envâi ulumi'l-hadis Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, Beyrut, 1995.

- İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-arifin esmae'l-musannifine ve âsare'l-müellifin*, İstanbul, 1951.
- İzgi, Cevat, "İbnu'l-Hanbelî", *DİA*, İstanbul 2013, XIX, 68.
- Kadı Ebû Ya'la, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef İbnu'l-Ferra' el-Hanbelî, *el-Udde fi usûli'l-fıkh*, Riyad, 1990.
- Kadı İyaz b. Musa el-Yahsubî, *el-İlmâ' ila me'rifeti usûli'r-rivayeti ve takyidi's-Semâ'*, tahk. Seyyid Ahmet Sakr, Kahire, 1970.
- Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn an asami'l-kütübi ve'l-funun*, Beyrut, ts.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cem el-müellifin terâcümü müellifi el-kütüb al-arabiyye*, Beyrut, 1961.
- el-Konyevî, Kasım b. Abdullah b. Emir Ali er-Rumî el-Hanefî, *Enisu'l-fukaha' fi tarifati'l-elfaz el-mütedaveleti beyne'l-fukaha'*, Beyrut, 2004.
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdulhay el-Hindi, *er-Ref'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dil*, Halep, 1987.
- Molla Ali el-Kari, Nureddin Ebû'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Hanefî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fi mustalâhi ehli'l-eser*, Beyrut, 1995.
- el-Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbüddin b. Muhammed, *Hulasatu'l-eser di a'yani'l-karni'l-hadi aşer*, Mısır, 1868.
- el-Muradevî, Alâuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Hanbelî, *et-Tahbir şerhu't-Tahrir fi usûli'l-fıkh*, Riyad, 2000.
- Müslim, Müslim b. Haccac en-Neysâbûrî, *el-Camiu's-sahih*, Beyrut, 1955.
- en-Nebhâni, Yusuf b. İsmail, *Camiu karamati'l-evliya'*, tahk. İbrahim Atva Avvad, Hindistan, 2001.
- en-Nevevî, Yahya b. Şeref, *İrşadü tullabi'l-hakaik ila ma'rifeti süneni hayri'l-helâik*, Tahk: Abdulbari Fethullah es-Selifî, Medine, 1987.
- en-Nevevî, Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve't-Teysîr fi süneni'l-beşîri'n-nezîr*, Tahk: Muhammed Osman el-Huş, Beyrut, 1985.

- el-Pakistani, Zekeriya b. Gulam Kadir, *Tevdihu Usûli 'l-Fıkh alâ menheci ehli 'l-Hadis*, Beyrut, 2007.
- el-Pezdevî, Fahu'l-İslam Ali b. Muhammed, *Kenzu 'l-vusûl ila me'rifeti 'l-usûl*, Karaçi, ts.
- er-Ramhurmuzî, Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu 'l-fasıl beyne'-ravi ve 'l-vaiî*, tahk. Muhammed Accac el-Hatib, Beyrut, 1983.
- er-Razî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsul fi ilmi 'l-usûl*, Riyad, 1980.
- es-Sahavî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu 'l-muğis şehri Elfiyyeti 'l-Hadis*, Beyrut, 1983.
- es-Sahavî, *Tevdîhu 'l-ebher litezkireti İbni 'l-Mulakkin fi ilmi 'l-eser*, Riyad, 1998.
- es-Sahavî, *ed-Dav 'u 'l-lami' li ehli 'l-karnit 'ta-si''* Beyrut, Beyrut, 1992.
- es-Seyyid, Cemal b. Muhammed, *İbnu 'l-kayyim el-Cevziyye ve cuhuduhu fi hidmeti 's-sünneti 'n-nebeviyyeti ve ulûmiha*, Medine İslam Üniversitesinde araştırma tezi, 2004.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl *Usûlü 'l-Fıkh*, Beyrut, 1973.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tedribu 'r-râvi fi Şerhi takribi 'n-Nevâvî*, Tahk: Arafat el-İşa Hassune, Beyrut, 1993.
- Suyûtî, *el-Eşbah ve 'n-nezair*, Beyrut, 1983.
- eş-Şaşi, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak, *Usûlü 'ş-Şaşi*, Beyrut, 1982.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşadu 'l-fuhûl ila tahkiki 'l-hakki min ilmi 'l-usûl*, tahk: Ebu Hafs Sami b. el-Arabî, el-Eserî, Riyad, 2000.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasen, *el-Hucce alâ Ehli 'l-Medine*, Hindistan, 1965.
- et-Tabbah, Muhammed Ragib el-Halebî, *I'lamu 'n-nübelâ' bi tarihi Halep eş-şehbaâ'*, Halep, 1989.
- et-Tahhan, Mahmut, *Teysir Mustalâhi 'l-Hadis*, İskenderiye, 1995.
- et-Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik el-Ezdî el-Misrî, *Şerhu meânî 'l-âsâr*, Beyrut, 2006.

- et-Tiybî, Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *el-Hulasa fî marifeti 'l-hadis*, Tahk, Subayhî es-Samurâî, Beyrut, 1985.
- et-Türkmânî, Abdulmecîd, *Dirâsât fî usûli 'l-hadîs ala menheci 'l-Hanefîyye*, Astane yayınları, İstanbul. ts.
- Yazıcı, Talip, “Halep”, *DİA*, XVI, 2013.
- Yücel, Ahmet, *Hadis usûlü*, İstanbul, 2012.
- Zekeriya el-Ensari, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya, *el-Hududu'-enike ve't-ta'rifati'ddakika*, Beyrut, 1991.
- ez-Zerkelî, Hayruddîn, *el-A'lâm kamus teracum li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâî mine 'l-arabî ve'l-muste'ribîne ve'l-musteşrikîn*, Beyrut, 1992.
- ez-Zerkeşi, *en-Nüket alâ Muakaddimeti İbni's-Salâh*, tahk: Dr. Zeynu'l-Âbidin b. Muhammed Bila Feric, Riyad, 1998.

